รายงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น

ฉบับสมบูรณ์

โครงการ การอนุรักษ์ฟื้นฟูภูมิปัญญาสมุนไพร ชนเผ่าปกากะญอ บ้านห้วยปูลิง ต.ห้วยปูลิง อ.เมือง จ.แม่ฮ่องสอน

โดย

นางสาวสุมนมาลย์ สิงหะและคณะ

มีนาคม 2547

สัญญาเลขที่ RDG46NO009

รายงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น
ฉบับสมบูรณ์

โครงการการอนุรักษ์ฟื้นฟูสมุนไพรชนเผ่าปกากะญอ บ้านห้วยปูลิง ต.ห้วยปูลิง จ.เมือง จ.แม่ฮ่องสอน

โดย

นางสาวสุมนมาลย์ สิงหะและคณะ

สนับสนุนโดย
สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.)

ชื่อโครงการ : การอนุรักษ์ภูมิปัญญาสมุนไพรชนเผ่าปกากะญอห้วยปูลิง
รหัสโครงการ: RDG46N0009
คณะวิจัย : สุมนมาลย์ สิงหะและคณะ
ที่อยู่ติดต่อ : sumonmarnsingha@yahoo.com
ระยะเวลา : ช่วงที่ 1 มีนาคม ถึงสิงหาคม 2545
และ ช่วงที่ 2 พฤศจิกายน ถึง เมษายน 2546

บทคัดย่อ

โครงการวิจัยเชิงปฏิบัติการเพื่อหาแนวทางอนุรักษ์ภูมิปัญญาสมุนไพรให้สอดคล้องกับสถานการณ์ปัจจุบัน ได้ศึกษารวบรวมข้อมูลผ่านกระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชน โดยมีที่มาจากความต้องการชุมชนที่จะพลิกฟื้นความรู้ พัฒนาความรู้และจัดการความรู้ท้องถิ่น สร้างกระบวนการเรียนรู้ – ถ่ายทอดจากผู้รู้สู่คนรุ่นใหม่ โดยมองเรื่อง " ภูมิปัญญาสมุนไพรจึงนำมาซึ่งงานวิจัยดังนี้

1) ข้อมูลด้านบริบทชุมชน

2) ข้อมูลด้านการวิเคราะห์สถานการณ์ปัญหา ความจำเป็นในการใช้สมุนไพรตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันที่เชื่อมโยงกับการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมแบ่งได้ 3 ยุคได้แก่ 1) ยุคตั้งถิ่นฐานชุมชนปกากะญอ มีความสัมพันธ์เครือญาติที่เข้มข้น ชุมชนต้องมีการปรับตัวเข้ากับสภาพแวดล้อม การสั่งสมประสบการณ์ใช้สมุนไพร ระบบคุณค่าของการพึ่งตนเองเกือบทุกด้าน ยุคที่ 2) เป็นยุคที่ชุมชนเริ่มได้รับผลกระทบจากเศรษฐกิจเงินตรา การพัฒนาที่ไม่สอดคล้องซึ่งไม่สามารถกลืนกลายวัฒนธรรมเกื้อกูลธรรมชาติและระบบเครือญาติ ยุคที่ 3) การแทนที่ของการศึกษาแผนใหม่ผ่านรัฐส่วนกลาง โดยผ่านโรงเรียนและอนามัยส่งผลต่อชุมชน และ "ระบบความรู้" สมุนไพรชัดเจนในปัจจุบัน 3 ประเด็น ได้แก่ 1) ความรู้ที่เกิดจากการสั่งสมไม่เป็นลายลักษณ์อักษรและกระจัดกระจายในกลุ่มผู้รู้ 2) การใช้ประโยชน์ซึ่งต้องอาศัยประสบการณ์จึงเกิดความมั่นใจในการใช้แนะนำผู้อื่น 3) การจัดการความรู้ การถ่ายทอดตามวัฒนธรรมบอกเล่าของผู้รู้ ไม่ได้ถูกขยายสู่กลุ่มต่างๆ ในชุมชน ในยุคปัจจุบันที่ชุมชนเปลี่ยนแปลงโฉมหน้า ภูมิปัญญาท้องถิ่นถูกล้อมกรอบดังกล่าว วัฒนธรรมการใช้สมุนไพรถูกลืมเลือน คิดค้นและผสมผสาน ตามการเดินทางเคลื่อนย้ายของผู้คนที่ไม่ติดตรึงกับพื้นที่ ในขณะที่ยาแผนปัจจุบันที่เป็นทางเลือกใหม่ที่สะดวกสบายกว่า การอธิบายและการรักษาโรคด้วยแพทย์แผนใหม่ ที่อธิบายเป็นเหตุ-เป็นผลแบบวิทยาศาสตร์ ระบบคิดทฤษฎีที่สามารถพิสูจน์ได้ เป็นที่ยอมรับและสร้างความมั่นใจแก่คนทั่วไป

3) ข้อมูลวิเคราะห์ศักยภาพชุมชนและกระบวนการวิจัย 3.1 ความรู้การใช้สมุนไพรรักษาตนเองที่มีลักษณะกระจัดกระจาย ไม่สามารถพุ่งเป้าไปที่กลุ่มใดกลุ่มหนึ่งโดยเฉพาะ แต่ใช้การประสานงานทุกกลุ่มชาวบ้าน และกิจกรรมเสริมสร้างวัฒนธรรมบอกเล่าแต่เดิม เพื่อนำไปสู่วัฒนธรรมแบบลายลักษณ์อักษร 3.2 การใช้ประโยชน์สมุนไพรของชาวบ้านจะสอดคล้อง อุดมการณ์ในการยังชีพ ที่ใช้อย่างพอเพียง ไม่สะสม มีความภาคภูมิใจในตนเอง การพึ่งพิงทรัพยากรที่อยู่บนฐานของความเชื่อ เคารพนับถือสิ่งที่อยู่เหนือธรรมชาติ 3.3 การบริหารจัดการความรู้ ได้ค้นหาช่องทางการถ่ายทอดโดยใช้กิจกรรมรวมหมู่ชุมชน การปรับวัฒนธรรมบอกเล่าให้เป็น กิจสาธารณะ ผ่านกลไกโครงสร้างทางสังคม และการทำหน้าที่ร่วมกันระหว่างแหล่งเรียนรู้ดั้งเดิมกับแหล่งเรียนรู้ใหม่ (โรงเรียนกับชุมชน) โดยอาศัยเครื่องมือสื่อความหมายที่ง่ายต่อการทำความเข้าใจภายในและนอกชุมชน

สุรปและวิเคราะห์ผล ในการดำเนินงานวิจัย สิ่งสำคัญที่ต้องควานหาตั้งแต่เริ่มต้นจนจบโครงการคือการหา **จุดสัมผัส** ร่วมกันกับชาวบ้าน ความหมายของ “ คุณค่า ” สมุนไพรได้ถูกสื่อสารทางคำบอกเล่า กิจวัตรประจำวันและการดำเนินงาน สะท้อนโต้ตอบกันไปมาระหว่างทีมวิจัยกับชุมชน อีกทั้งหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง ซึ่งความหมายในคุณค่านั้นได้มีความเคลื่อนไหวในแง่เข้มข้นขึ้น อันเกิดจาก **ความตระหนัก** ของกลุ่มคน กลุ่มผู้รู้ กลุ่มเด็กเยาวชนและโรงเรียน ที่ได้คลี่คลาย**การเรียนรู้ร่วมกัน** โดยผ่านกระบวนการทบทวนภูมิปัญญาและวิเคราะห์ปัจจัยภายนอก ภายใน และดึงศักยภาพชุมชนตนเองมาใช้ต่อรอง และนำเสนอ “วิทยาศาสตร์ชาวบ้าน” หรือความรู้สมุนไพรอันเป็นกระแสรองของชาวบ้านสู่โรงเรียนเพื่อขยายความรู้สู่เด็กรุ่นใหม่ๆ ในชุมชน ซึ่งตามแนวทางนี้ไม่ได้เป็นคำตอบสำเร็จรูป และเป็นก้าวที่ยาวนัก เพียงแต่ได้ขยับจาก “สิทธิการใช้”พื้นฐานสู่การพัฒนาภูมิปัญญา เพื่อชุมชนจึงได้**แนวทางเลือกการอนุรักษ์ภูมิปัญญาสมุนไพร**ตามเงื่อนไขที่เป็นประโยชน์ต่อตนเอง อย่างไรก็ตามองค์ความรู้ในการจัดการภูมิปัญญาสมุนไพรชุมชนใดชุมชนหนึ่งนั้นจะสามารถดำรงอยู่เพื่อรับใช้ชุมชนนั้น จำเป็นต้องมีกระบวนการถ่ายทอดเรียนรู้และกลุ่มคนในชุมชนที่คอยผสมผสานความรู้ภายในภายนอกต่อจากโครงการวิจัยฯ เพื่อเกิดการพัฒนาความรู้ของชุมชนอย่างเหมาะสม และสอดคล้องกับการพัฒนาระบบนิเวศอย่างยั่งยืน.

Conservation practices, local wisdom and herbs of the Karen people, Huay Pu Ling

Research team : sumonmarn singha and team

Code: RDG46N0009

Address: sumonmarnsingha@yahoo.com

Project Period Phase I : Mar-Aug 2002
Phase II: Nov-Apr 2003

ABSTRACT

The objective of this research is to find a way to recover and maintain the herbal wisdom of the community, despite present influences from the changing culture outside. We have collected the data information through the participatory process to recover the villagers' knowledge, as well as develop the community's local wisdom management. Our research focusing on "The herbal wisdom of the community." also helped to create a transfer of knowledge to the new generation.

The outcome of the research:

1. Community context

2. Problem analysis

The villagers' use of herbs has gone through a social and culture evolution for many years; it can be divided into 3 periods, which are described below:

2.1 First settlement period - A strong relationship among the people, good adjustment to the surrounding environment, gained experience with herbal use, became aware of the value of self- sufficient systems.

2.2 Period of economic pressure - The system of development due to outside economic pressure did not support the community's environment and culture.

2.2 Change in education and medical assistance. The Thai government supplied the community with a small school and health center within the village.

Currently, there are 3 categories within the knowledge of " the herbal system".

1. The knowledge is passed through word of mouth from generation to generation, but only those who are interested learn about it.
2. The villagers develop a strong knowledge of the use of herbs through their own personal use and experience. By using herbal medicine often, they understand it's effects and can share their information to outsiders with confidence.
3. Knowledge management and the traditional way of passing information orally has not continued throughout the entire community. Over time the community has changed so that now there are many limitations in local wisdom, and much of the herbal use has been forgotten. The change in culture and loss in traditional knowledge has also been affected greatly by the village's relocation throughout the years. At the same time, the influences of outside culture have given the villagers some western medical alternatives that are sometimes more convenient and also more easy to understand. This has also contributed to the villager's loss of knowledge as they often replace the use of herbal medicine with the use of modern medicine.

3. The potential of the community analysis and the research process.

3.1 The knowledge of herbal medicine is divided into many separate parts, making it difficult to examine "herbal use" all together as one group. For this reason, the researcher met with each group of people within the community and discussed their knowledge of herbal use and then worked to share

with them the knowledge of other groups within the community. Additionally the researcher planned group activities, such as walking through the herbal forest together, as a way to encourage the sharing of herbal knowledge throughout the community. The researcher hoped that all of the villagers' different pieces of knowledge could be combined in a piece of writing in order to preserve the knowledge.

3.2 The researcher discovered that the community's use of herbs is related to their culture and simple, clever, and self- sufficient way of life. The Karen people use herbs because of their belief about living in harmony with the forest.

3.3 The researcher determined that the way to preserve the knowledge of herbal use within the community was by having large group activities (involving herbal knowledge) which included all members of the village. To teach and preserve the knowledge, both the school and the big group activities would, together, provide means of education for all villagers. The large activities would function as a non-traditional, out of the classroom venue for teaching and preserving knowledge both throughout the community and also to others.

Conclusion: Analysis of Result

One of the most important aspects of this research was that the researcher and the members of the community shared an understanding of the importance of the preservation of the knowledge of herbal use. The researcher worked to communicate with all of the different groups of people within the community, such as the youth group, the village committee, the school, the elder people, and also the middle aged people. By doing this, the researcher was able to collect information and knowledge from all groups of people and also interest them in the preservation of the knowledge of herbal use. Although the researcher's original goal was to re-introduce the use of herbs within the community, the community did not end up doing this. The research did, however, cause the villagers to think more about their traditional uses of herbs and, in this way, it was successful in preserving the community knowledge. It is now up to the community to decide how they are going to preserve the knowledge of herbal use, as well as how they will pass the information on to younger generations. To keep this knowledge within the community is very important, as herbal knowledge is a part of the Karen culture and self- sufficient style of living amongst nature.

สารบัญ

หน้า

บทคัดย่อไทย

บทคัดย่อภาษาอังกฤษ

สารบัญภาพ

สารบัญตาราง

บทที่ 1 ความจำเป็นและที่มาของปัญหา

1.1 ที่มาของปัญหา 1 - 3

1.2 วัตถุประสงค์ 3

1.3 คำถามหลักในการวิจัยและผลที่คาดว่าจะได้รับ 4 - 5

1.4 เป้าหมายการดำเนินงาน 6

1.5 คำจำกัดความ/กรอบคิดในการศึกษา 6 - 7

1.6 แผนปฏิบัติการ (มีนาคม – สิงหาคม2545/ พฤศจิกายน - เมษายน 2546) 8 - 10

บทที่ 2 ทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

2.1 ก) แนวคิดภูมิปัญญาท้องถิ่น 11 - 12

2.2 ข) แนวคิดศักยภาพชุมชน 12 - 14

2.3 ค) แนวคิดโรงเรียนในวิถีชุมชน 14 - 15

2.4 ง) แนวคิดการพัฒนาสมุนไพรกับภูมิปัญญาท้องถิ่น 15 - 16

2.5 จ) งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับความเชื่อ ภูมิปัญญาและการใช้สมุนไพร 16 - 20

บทที่ 3 ข้อมูลพื้นฐานชุมชนห้วยปูลิง

3.1 ประวัติศาสตร์ชุมชนห้วยปูลิง 21 - 25

3.2 ที่ตั้ง/ภูมิประเทศและภูมิอากาศ 25 - 26

3.3 การเมืองการปกครอง 26 - 27

3.4 สภาพชุมชน/โครงสร้างทางสังคม 27 - 29

3.5 ประชากร/ศาสนา/การใช้ภาษาและการแต่งกาย 30 - 32

3.6 ประเพณีและวัฒนธรรม 32 - 34

3.7 การศึกษา 34 – 36

3.8 แบบแผนการรักษาสุขภาพ 36 - 38

3.9 การใช้ทรัพยากร 38 - 40
3.10 อาชีพและการทำมาหากิน 40 - 45
3.11 กิจกรรมและบทบาทต่างๆ ในชุมชน 45 - 48
3.12 กระบวนการสร้างความเข้าใจในชุมชนและการผสมผสาน วิทยาการสมัยใหม่กับความรู้ท้องถิ่น 48 - 49

บทที่ 4 กระบวนการดำเนินงาน

แผนปฏิบัติการช่วงที่ 1 (มีนาคมถึงสิงหาคม 2545)

❶ ประชุมกลุ่มเยาวชนหาประเด็นศึกษาวิจัย 50 - 52
❷ กิจกรรมชี้แจงโครงการช่วงที่ 1 52 - 53
❸ กิจกรรมสร้างกรอบเครื่องมือและอบรมนักวิจัยรุ่นเยาว์ 54 - 56
❹ ประชุม 6 เดือนและคืนข้อมูลชุมชน 56
❺ กิจกรรมวิเคราะห์ข้อมูลและวางแผนสู่ปฏิบัติการช่วงที่ 2 56 - 57
❻ กิจกรรมค่ายเดินป่าสำรวจสมุนไพร 57 - 59
❼ กิจกรรมเก็บข้อมูลกลุ่มย่อย 59 - 60

แผนปฏิบัติการช่วงที่ 2 (พฤศจิกายนถึงเมษายน 2546)

❶ กิจกรรมชี้แจงโครงการช่วงที่ 2 60 - 61
❷ กิจกรรมดูงานแลกเปลี่ยนประสบการณ์ดำเนินงานอนุรักษ์/ฟื้นฟูสมุนไพร 62 - 64
❸ เก็บข้อมูลเชิงลึกพืชสมุนไพร 4 ครั้ง 64 - 66
❹ ออกแบบการเรียนรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นผู้รู้กับโรงเรียน 4 ครั้ง 66 - 68
❺ ดูงานสาธิต – ปฏิบัติการสมุนไพรชุมชนแปรรูป 68 - 69
❻ กิจกรรมอบรมเพาะ ขยายพันธุ์พืชสมุนไพรและทำปุ๋ยชีวภาพ 70
❼ ทำแผนที่ “ เส้นทางศึกษาสมุนไพรชุมชนห้วยปูลิง” และตำราสมุนไพร 70 - 71
❽ ทีมวิจัยสาธิต – ถ่ายทอดการแปรรูปสมุนไพรในชุมชน 71 - 72
❾ ทีมวิจัยวิเคราะห์ข้อมูล สรุปผลและนำเสนอแนวทางเลือก 72
❿ เวทีคืนข้อมูลชุมชนและปิดโครงการ 72 - 73

บทที่ 5 สรุปผลการดำเนินงาน

5.1 ข้อมูลวิเคราะห์การศึกษา/รวบรวมการใช้ประโยชน์พืชสมุนไพร
สถานการณ์ปัญหาและความจำเป็นการใช้สมุนไพรรอบ 10 ปี 74 - 78
5.1.1 สถานการณ์ความเจ็บป่วยของชุมชนในปัจจุบัน 78 - 80

5.1.2 แบบแผนการรักษาสุขภาพชุมชนในปัจจุบัน 80 - 81
5.1.3 การใช้ประโยชน์สมุนไพรและความเชื่อ 81 - 83
5.1.4 แหล่งที่พบสมุนไพรพื้นฐานการจัดการทรัพยากร 83 - 101

5.2 แนวทางการใช้ประโยชน์และสืบทอดองค์ความรู้สมุนไพร
5.2.1 ระดับแนวคิดวิเคราะห์ชุมชนกับป่า 101 - 102
5.2.2 ระดับปฏิบัติการ 102
❶ ดูงานแลกเปลี่ยนประสบการณ์2 ชุมชน 102 –105
❷ ดูงานแปรรูปสมุนไพร 105 –106
❸ อบรมเพาะ ขยายพันธุ์สมุนไพรชุมชน 106
5.2.3 ด้านการถ่ายทอดภูมิปัญญาสมุนไพร 106 - 109
5.2.4 ผู้รู้ภูมิปัญญาสมุนไพรในชุมชน 109 -113
5.2.5 หน่วยงานที่เกี่ยวข้องในพื้นที่ 113
5.3 การสร้างกระบวนการเรียนรู้-ถ่ายทอดโดยวิทยากรท้องถิ่น
❹ ออกแบบการเรียนรู้สมุนไพรชุมชนรวมกับโรงเรียน 114 –116
❺ การแปรรูปสมุนไพรในชุมชน 116
❻ การสร้างเครื่องสื่อความหมาย “เส้นทางศึกษาสมุนไพร” 116- 117
5.4 การขยายผลนำเสนอแนวทางอนุรักษ์เวทีอบต. 118-119

บทที่ 6 สรุปและอภิปรายผล 120 - 122
6.1 จุดแข็งของชุมชนและพื้นที่วิจัย 122 - 123
6.2 ข้อสังเกตและบทเรียนอื่นๆ 123 - 124
6.3 ปัญหา/อุปสรรค 125
6.4 ผลที่เกิดขึ้นจากงานวิจัย 125 - 127
6.5 ข้อเสนอแนะโครงการวิจัย 127
บรรณานุกรม

ภาคผนวก
1. รายชื่อนักวิจัยหลักและนักวิจัยร่วม

สารบัญภาพ

หน้า

รูปภาพที่	1	สภาพชุมชนในพื้นที่ราบเนินเขา	24
รูปภาพที่	2	สภาพบ้านเรือนดั้งเดิมห้วยปูลิง	25
รูปภาพที่	3	พิธีกรรมเลี้ยงผีไร่	33
รูปภาพที่	4	การเก็บพืชสมุนไพรโดยวิธีการตากแห้ง	38
รูปภาพที่	5	นาขั้นบันได	41
รูปภาพที่	6	พื้นที่ไร่เหล่า (ไร่ซาก)และคึร์ที่จำไร่หมุนเวียนปีนี้	41
รูปภาพที่	7	การเอามื้อเอาวันเกี่ยวข้าว	43
รูปภาพที่	8	ชาวบ้านจักสานก๋วย	44
รูปภาพที่	9 –11	การตีมีด ตำข้าว หาปลาของปกากะญอ	45
รูปภาพที่	12	ผู้รู้ใช้ Model อธิบายพื้นที่ต่างๆในชุมชน	58
รูปภาพที่	13	สมาชิกค่ายเก็บรวบรวมข้อมูลโดยแลกเปลี่ยนกับผู้รู้	59
รูปภาพที่	14- 15	เยาวชนและคุณครูแลกเปลี่ยนกับโครงการวิจัยฯ บ้านแม่หลุ	63
รูปภาพที่	16 -17	สำรวจสมุนไพรเชิงลึกและทดลองนำมาปลูกที่โรงเรียน	66
รูปภาพที่	18 –20	กระบวนการทำลูกประคบและสาธิตประคบยาของหมอพื้นบ้าน	69
รูปภาพที่	21	ขั้นตอนการตอนกิ่ง	70
รูปภาพที่	22	เด็กและเยาวชนร่วมกันทำแผนที่ “เส้นทางศึกษาสมุนไพรชุมชน”	72
รูปภาพที่	23 -24	สเรเด (ประคำดีควาย)และหมื่คะวัน (ฝอยฤาษี) ที่สำรวจพบ	91
รูปภาพที่	25	กระบวนการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ค่ายเดินป่า	100
รูปภาพที่	26	แผนที่ เส้นทางศึกษาสมุนไพรห้วยปูลิง	101
รูปภาพที	27- 28	ผู้รู้บ้านแม่หลุและห้วยปูลิงแลกเปลี่ยนเรียนรู้สมุนไพร	102
รูปภาพที่	29	เด็กและเยาวชนห่อยาลูกประคบ	106
รูปภาพที่	30– 31	พะตีเจริญแปรสภาพสมุนไพรเพื่อจำหน่าย แจกญาติ	110
รูปภาพที่	32	ผู้รู้ “หมื่ก่ะ”ถ่ายทอดสมุนไพรรักษาไข้เด็กและอยู่ไฟ	115
รูปภาพที่	33	แผนที่เส้นทางศึกษาสมุนไพรห้วยปูลิง	117

แผนที่ และแผนผังและตาราง

ที่	เรื่อง	หน้า
1.	แผนที่ตำบลห้วยปูลิง	23
2	แผนที่รอบในบ้านห้วยปูลิง	24
3	แผนที่รอบนอกบ้านห้วยปูลิง	23
4	แผนผังเส้นทางการโยกย้ายถิ่นฐานบ้านห้วยปูลิง	22
5.	แผนผังโครงสร้างคณะกรรมการกลุ่มเยาวชน	46 - 47
6	แผนผังเปลี่ยนแปลงการใช้ประโยชน์สมุนไพร กับการเปลี่ยนแปลงทางสังคมชุมชนห้วยปูลิง	75
7	แผนผังแหล่งที่พบสมุนไพรบนพื้นฐานการจัดการทรัพยากร	86

ตาราง

ที่	เรื่อง	หน้า
1	แสดงรายชื่อยาแผนปัจจุบันที่อนามัยเบิกจ่ายแก่ผู้ป่วยมาก- น้อย	2
2	การใช้ประโยชน์พืชสมุนไพรของกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ ในประเทศไทย	17
3	แสดงช่วงอายุตามจำนวนประชากรห้วยปูลิง พ.ศ.2544	30
4	แสดงจำนวนประชากรจำแนกตามระดับการศึกษา พ.ศ.2545	34
5	การผลิตไร่หมุนเวียน/นาและวัฒนธรรมในรอบปี	42
6	กิจกรรมรอบปีทำนาห้วยปูลิง	43
7	แสดงการวิเคราะห์บทบาทผู้เกี่ยวข้องกับโครงการวิจัยฯ ของชุมชน	53
8	แสดงการกำหนดตัวชี้วัดรายกิจกรรม	61
9	เปรียบเทียบชนิดสมุนไพรชุมชนห้วยปูลิงและสมุนไพรพื้นบ้านที่ใช้ประโยชน์	68
10	จำนวนผู้เข้าบริการจำแนกตามโรค/อาการโรค10 กลุ่มที่เข้ารับบริการ สถานีอนามัยห้วยปูลิง	78
11	จำนวนและร้อยละกลุ่มผู้ตัวอย่างจำแนกตามหน่วยงาน/บุคคลเข้ารับบริการ	80
12	จำนวนและร้อยละกลุ่มผู้ตัวอย่างจำแนกตามวัยที่ใช้สมุนไพรรักษาโรค/บรรเทาอาการ	81
13	รายชื่อสมุนไพรและสรรพคุณ	87 - 91
14	แสดงช่วงเวลาการเก็บสมุนไพร	92 –95
15	แสดงความหนาแน่นมาก- น้อยสมุนไพรแต่ละชนิด	96 –100
16	เปรียบเทียบชนิดสมุนไพรชุมชนห้วยปูลิงและบ้านแม่หลุ	104
17	เปรียบเทียบชนิดสมุนไพรชุมชนห้วยปูลิงและสมุนไพรพื้นบ้านที่แปรรูป	105
18	จำนวนและร้อยละกลุ่มผู้ตัวอย่างจำแนกตามการแลกเปลี่ยนเรียนรู้และประสบการณ์ใช้	108

บทที่ 1
บทนำ

ที่มาและความสำคัญของปัญหา

บ้านห้วยปูลิงเป็นชุมชนปากากะญอดั้งเดิมอายุ 250-300 กว่าปี อยู่ในเขตตำบลห้วยปูลิง ออกนอกตัวเมืองแม่ฮ่องสอน 50-53 กิโลเมตร ประกอบด้วย 2 หย่อมบ้าน ด้านทิศตะวันออกจะเป็นบ้านใหม่จำนวน 30 หลังคาเรือน ทิศตะวันตกเป็นบ้านป่าหมากจำนวน 51 หลังคาเรือน ประชากร 361 คน แบ่งเป็นชาย 185 คน หญิง 176 คน ส่วนใหญ่นับถือศาสนาพุทธ คริสต์ และผีตามลำดับ ชุมชนทำไร่หมุนเวียนเป็นหลัก เริ่มในเดือนพฤษภาคมถึงธันวาคม และเลี้ยงสัตว์ วัว หมู ไก่บ้าง อาชีพเสริมนอกฤดูการผลิตคือ การทอผ้าของกลุ่มสตรี และการทำไม้กวาดของกลุ่มเยาวชน ชุมชนมีการพึ่งพาตนเองเรื่องสุขภาพพื้นฐาน เช่น มีการรักษาการเจ็บป่วยเล็กน้อยโดยแพทย์พื้นบ้าน ซึ่งมีความชำนาญในการใช้ยาสมุนไพรตามประสบการณ์ และกระบวนการถ่ายทอดอันเป็นมรดกร่วมของชุมชน ผ่านการบันทึกเป็นลายลักษณ์อักษร นิทาน อื่อทา หากมีการเจ็บป่วยรุนแรงเกินความสามารถแพทย์พื้นบ้าน เช่น วัณโรค มะเร็ง ฯลฯ จึงจะไปสถานีอนามัย หรือลำเลียงผู้ป่วยลงมารักษาที่โรงพยาบาลประจำจังหวัด หรือโรงพยาบาลอำเภอปาย ที่อยู่ห่างไกลประมาณ 40 กิโลเมตร ค่อนข้างยากลำบากมากโดยเฉพาะหน้าฝนที่ถนนเป็นโคลนเลน

แม้สถานีอนามัยมาตั้งที่หมู่บ้าน 5 ปีที่แล้ว ชาวบ้านก็คงยังมีการใช้ยาสมุนไพร หรือ “ยาหม้อ” ควบคู่กับการใช้ยาวิทยาศาสตร์ ปัจจุบันสถานการณ์การใช้ยาสมุนไพรในชุมชนประมาณ 60 % โดยเฉพาะในช่วยอายุสูงกว่า 40 ปี มักพึ่งพายาหม้อและแพทย์พื้นบ้าน ซึ่งมีทั้งหมอพื้นบ้านเชี่ยวชาญเรื่องยาสมุนไพร เรื่องนวด คลายเส้น หรือ “เต๊อะสิพาโต๊ะ” ในภาษาปากากะญอ นับเป็นตำรับยาเฉพาะชนเผ่าที่ประกอบด้วยตัวยาหลายชนิด สรรพคุณรักษาอาการไข้ บรรเทาอาการปวด แก้ปวดเมื่อยคล้ายยาพาราเซตามอล[1] สำหรับการใช้ยาวิทยาศาสตร์ 40 % นั้นมัก ใช้ในโรคที่แพทย์ปัจจุบันรักษาไม่หาย เช่น เบาหวาน มะเร็ง โรคหัวใจ เป็นต้น สถานการณ์ปัจจุบัน ชาวบ้านหันมาใช้ยาวิทยาศาสตร์มากขึ้นในโรคและอาการโรคพื้นฐาน เช่น ปวดหัว ปวดท้องแทนที่การพึ่งพายาสมุนไพรแต่เดิม ดังตาราง

[1] จากการสัมภาษณ์ พูดคุยแลกเปลี่ยนนายกานุ และกลุ่มตนเฒ่าคนแก่บ้านห้วยปูลิงเดือนพฤศจิกายน 2544

ตารางที่ 1 ประเภทยาที่สถานีอนามัย [2]จ่ายแก่ผู้ป่วยห้วยปูลิงมาก – น้อยตามลำดับ พ.ศ.2543 - 2545

ที่	ชื่อยา	สรรพคุณ	หมายเหตุ
1	พาราเซตามอล 500mg เม็ด	แก้ปวด,ลดไข้	
2	พาราเซตามอล 1350x60mg	แก้ปวด,ลดไข้น้ำสำหรับเด็ก	
3	โครเพนนิรามาย 4mg 85x500 เม็ด	แก้แพ้,แก้หวัดลดน้ำมูก	
4	โครเพนนิรามาย 900x60 ml	แก้แพ้,แก้หวัดลดน้ำมูกน้ำสำหรับเด็ก	
5	อลัมมินัม tap 57x1000เม็ด	ยาโรคกระเพาะ	
6	อินโดซิด 45x1000 เม็ด	แก้ปวดข้อ,ปวดเข่าและปวดกระดูก	

โดยกลุ่มผู้ใช้ส่วนมากอยู่ในช่วงอายุต่ำกว่า 30 ปี เพราะยาเหล่านี้หาง่ายและสะดวกกว่ายาสมุนไพรที่อยู่ในแหล่งธรรมชาติ ประกอบกับชาวบ้านใน/นอกชุมชน ได้ขุดสมุนไพรเพื่อจำหน่ายโดยถอนรากถอนโคนพืชสมุนไพรทั้งเหง้า คนรุ่นใหม่ไม่รู้เรื่องพืชสมุนไพร มีการพึ่งพายาวิทยาศาสตร์มาก มีความเชื่อว่ารักษาอาการเจ็บป่วยพื้นฐานชะงักงัน จึงมีการใช้ยาวิทยาศาสตร์ถี่ สำหรับการศึกษาของชุมชน ในช่วงอายุ 25 ปีลงมาจะ พูด อ่าน เขียนภาษาไทยได้ โดยจบการศึกษาระดับประถมที่โรงเรียนบ้านใหม่ป่าหมากนั้นเอง นับเป็นโรงเรียนศูนย์กลางในตำบลเพราะมีนักเรียน จำนวน 135 คน ประกอบด้วยเด็กในหมู่บ้านใหม่ป่าหมากและหมู่บ้านใกล้เคียง เช่น ห้วยไม้ดำ ห้วยตองก๊อ ห้วยงู แต่ในช่วงอายุ 35 ปี เป็นต้นไป ชาวบ้านจะพูด อ่าน และเขียนภาษาไทยไม่ค่อยได้ โดยเฉพาะผู้หญิงเห็นชัดเจนว่าการศึกษา หรือความรู้สมัยใหม่แปรผกผันกับความรู้ท้องถิ่นหรือ ภูมิปัญญาพื้นบ้าน ด้วยปัจจัยและความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นทั้งภายนอก และภายในชุมชนเอง

เมื่อปี พ.ศ.2542 กลุ่มเยาวชนนอกระบบโรงเรียนได้รวมตัวกันเรียกว่า “เครือข่ายเยาวชนห้วยปูลิง” โดยได้รวบรวมสมาชิกจากหมู่บ้านต่าง ๆ ในตำบลห้วยปูลิง ได้แก่ บ้านห้วยไม้ดำ บ้านใหม่ป่าหมาก บ้านห้วยงู และบ้านห้วยตองก๊อ เยาวชนส่วนใหญ่ไม่ได้ศึกษาต่อ หรือเรียนจบแล้วไม่กลับคืนสู่ชุมชน ซึ่งไม่มีงานรองรับนอกจากงานทำการเกษตรในฤดูกาลทำไร่หมุนเวียน ช่วงนอกฤดูกาลจะลงมาทำงานรับจ้างในเมืองหรืออยู่ในชุมชน เลี้ยงสัตว์ ผู้หญิงก็ทอผ้า อย่างไรก็ดีหลังจากได้รวมตัวเป็น “เครือ

[2] นายถนัด บุปผาเพชร(จนท.สสช.4) อธิบายเพิ่มเติมว่า 6 ชนิดยาที่มีการเบิกมาและจ่ายแก่ชาวบ้านหมดในระยะเวลารวดเร็ว โดยเฉพาะยาพาราเซตามอลนั้นชาวบ้านใช้อย่างครอบจักรวาล ส่วนยาแก้แพ้ชาวบ้านใช้กันประจำ โดยให้เหตุผลว่านอนหลับดี,มกราคม 2546

ข่ายเยาวชนห้วยปูลิง" ได้รับการสนับสนุนจากหน่วยงานต่าง ๆ ทั้งภาครัฐ และเอกชน ส่งเสริมให้เกิดกิจกรรมในการพัฒนาด้านต่าง ๆ เช่น กิจกรรมรณรงค์ต่อเนื่องเรื่องการต่อต้านยาเสพติด การอนุรักษ์ทรัพยากรและการใช้เวลาว่างให้เป็นประโยชน์

กลุ่มเยาวชนเล็งเห็นแนวคิดเรื่องสมุนไพรอันเป็นภูมิปัญญาดั้งเดิม จะนำไปสู่การพึ่งพาตนเองในเรื่องสุขภาพพื้นฐานและปัญหาภูมิปัญญาท้องถิ่นหรือทุนชุมชนจะสูญหายไปในรุ่นตนเอง จึงต้องการการเรียนรู้องค์ความรู้จากแพทย์พื้นบ้าน พิจารณาองค์ความรู้นั้นได้สนองตอบต่อการแก้ไขมากน้อยอย่างไร อีกทั้งนำองค์ความรู้มาประยุกต์ให้สอดคล้อง กับสถานการณ์ปัจจุบัน เพื่อชุมชนจะได้จัดการกับปัญหาด้วยตนเอง โดยวางแนวทางเบื้องต้นไว้ดังนี้

1. ศึกษารวบรวมองค์ความรู้เรื่องสมุนไพรในท้องถิ่นในเรื่อง
    - พืชสมุนไพรและตำรับยา
    - สถานการณ์การใช้ประโยชน์สมุนไพร
    - แหล่งที่พบพืชสมุนไพร
2. ศึกษาศักยภาพชุมชนที่เอื้อต่อการใช้ประโยชน์ อนุรักษ์และสืบทอด
    - กระบวนการถ่ายทอดในอดีต – ปัจจุบัน
    - จำนวนผู้รู้ด้านต่าง ๆ ระดับความรู้ / ความชำนาญ และเครือข่ายผู้รู้ในระดับตำบล
    - ความเชื่อและพิธีกรรมเกี่ยวกับการรักษาโรควิธีต่าง ๆ ที่เป็นภูมิปัญญาพื้นบ้าน
    - หน่วยงานที่เกี่ยวข้องในพื้นที่
3. แนวคิดทางการอนุรักษ์พืชสมุนไพรที่เหมาะสม
    - แนวทางหรือรูปแบบใดที่จะถ่ายทอดภูมิปัญญาพืชสมุนไพรแก่กลุ่มเยาวชน
    - แนวทางหรือรูปแบบดังกล่าวช่วยส่งเสริมศักยภาพชุมชนอย่างไร

อย่างไรก็ตามชุมชนและกลุ่มเยาวชนยังได้ปรึกษาที่ผู้เกี่ยวข้อง โรงเรียน สถานีอนามัย และหน่วยงานต่าง ๆ ในชุมชน เพื่อสร้างความเข้าใจและประสานความร่วมมือ ในเบื้องต้นกลุ่มเยาวชนจะได้ใช้ประโยชน์จาก "ทุน" ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการพึ่งพาตนเองเรื่องสุขภาพพื้นฐาน การเปลี่ยนแปลงทัศนคติการใช้ยาจากธรรมชาติ ตลอดจนหาแนวทางหรือรูปแบบถ่ายทอดสู่คนรุ่นใหม่ได้อย่างเหมาะสม อันจะสามารถแก้ไขปัญหาการสูญหายของภูมิปัญญาท้องถิ่นดังกล่าว

คำถามวิจัย

การฟื้นฟู และใช้ประโยชน์ภูมิปัญญาสมุนไพรชนเผ่าปกาเกอะญออย่างมีส่วนร่วมจะสามารถส่งเสริมศักยภาพชุมชนในการจัดการภูมิปัญญาเพื่อแก้ไขปัญหาของตนเองได้อย่างไร และรูปแบบวิธีการใดที่จะสามารถถ่ายทอดองค์ความรู้สมุนไพรสู่คนรุ่นใหม่ได้อย่างเหมาะสม

วัตถุประสงค์

1. เพื่อศึกษา/รวบรวมความรู้และการใช้ประโยชน์พืชสมุนไพรอย่างมีส่วนร่วมในชุมชน
2. เพื่อหาแนวทางใช้ประโยชน์และสืบทอดองค์ความรู้ภูมิปัญญาสมุนไพรอย่างเหมาะสมและยั่งยืน
3. เพื่อสร้างกระบวนการเรียนรู้ - ถ่ายทอดแก่เยาวชนภายในชุมชนและชุมชนใกล้เคียงโดยวิทยากรท้องถิ่น
4. เพื่อหาแนวทางการพัฒนาองค์ความรู้ภูมิปัญญาสมุนไพร และขยายแนวคิดสู่โรงเรียนและอบต.ในช่วงต่อไป

ผลที่คาดว่าจะได้รับ

1. ชุมชนได้ชุดความรู้เรื่องสมุนไพรและการใช้ประโยชน์โดยผ่านการเรียนรู้ร่วมกัน
2. ได้แนวทางในการใช้ประโยชน์ชุดความรู้เรื่องสมุนไพรและพัฒนารูปแบบการถ่ายทอดความรู้นั้นอย่างสอดคล้องกับสถานการณ์ชุมชนในปัจจุบัน
3. เด็กและเยาวชนในชุมชนตระหนักในคุณค่าภูมิปัญญาท้องถิ่นตนเอง สามารถเป็นวิทยากรท้องถิ่นเพื่อขยายความคิดสู่ชุมชนใกล้เคียง
4. ได้แนวทางในการพัฒนาองค์ความรู้ภูมิปัญญาสมุนไพรเพื่อให้เกิดการขยายแนวคิดสู่โรงเรียนและ อบต.ในช่วงต่อไป

ขอบเขตงานวิจัย

1) ด้านพื้นที่ ชุมชนห้วยปูลิง ต.ห้วยปูลิง อ.เมือง จ.แม่ฮ่องสอน

2) ด้านประชากร ชุมชนปากากะญอตั้งถิ่นฐานมาแต่ดั้งเดิมจวบจนปัจจุบัน

3) ด้านเนื้อหา

บทที่ 1 บทนำ

บทที่ 2 ประวัติ/ความเป็นมาชุมชน

1.1 ที่ตั้งและภูมิศาสตร์

1.2 ลักษณะการเมืองการปกครอง

1.3 ลักษณะเศรษฐกิจ

1.4 ลักษณะทางสังคม

บทที่ 3 ทบทวนแนวคิดและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

บทที่ 4 ความจำเป็นของการใช้ยาสมุนไพรในสถานการณ์ปัจจุบัน

4.1 สถานการณ์การใช้ยาสมุนไพรในชุมชน

4.2 สถานการณ์ความเจ็บป่วยชุมชนในปัจจุบัน

4.3 แบบแผนการรักษาสุขภาพชุมชนในปัจจุบัน

4.4 การใช้ประโยชน์สมุนไพรและความเชื่อ

วิเคราะห์ศักยภาพชุมชนที่เกื้อหนุนต่อการอนุรักษ์ ใช้ประโยชน์และสืบทอดภูมิปัญญาสมุนไพร

4.5 การสืบทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นของผู้รู้

4.6 ยาสมุนไพรและการใช้ประโยชน์

4.7 แหล่งที่พบพืชสมุนไพรบนพื้นฐานการจัดการทรัพยากร

4.8 ผู้รู้ในชุมชนและชุมชนใกล้เคียง

4.9 หน่วยงานที่เกี่ยวข้องในพื้นที่

บทที่ 5 การจัดการบริหารความรู้

5.1 บทบาทผู้ถ่ายทอดความรู้

5.2 บทบาทผู้รับการถ่ายทอดความรู้

5.3 บทบาทหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง

บทที่ 6 สรุปและ วิเคราะห์ผล

6.1 ปัญหาและอุปสรรค

6.2 ข้อเสนอแนะและทางออก

คำจำกัดความ

1. **ชุมชน** ในที่นี้หมายถึง พื้นที่มีลักษณะร่วมกันหรือเป็นพื้นที่ความสัมพันธ์ คือลักษณะร่วมกันในการใช้ทรัพยากรสมุนไพรเพื่อรักษาตนเอง มีความสัมพันธ์ภายในชุมชน หรืออาจหลายชุมชนภายใต้ระบบคุณค่าเดียวกัน ไม่ได้แปลว่า เป็นพื้นที่ทางภูมิศาสตร์หรือพรมแดนของหน่วยการปกครอง

2. **ปากากะญอ** คำนี้แปลว่า คน เป็นกลุ่มวัฒนธรรมย่อยของกะเหรี่ยง เรียกว่า กะเหรี่ยงสกอว์ (Karen) อยู่ภายใต้กลุ่มภาษา Sino-Tibetan ในประเทศไทยมีการสำรวจในปี 2540 (กรมประชาสงเคราะห์ 2541) พบว่ามีคนกะเหรี่ยงรวม 353,574 คน อาศัยอยู่ใน 2,130 หมู่บ้าน ในเขตพื้นที่สูง 14 จังหวัดภาคเหนือและ 6 จังหวัดทางตะวันตกและภาคกลาง ซึ่งส่วนใหญ่เป็นกลุ่มกะเหรี่ยงสกอว์และโปว์ แต่ในที่นี้ คือ ปากากะญอตำบลห้วยปูลิง จังหวัดแม่ฮ่องสอน ที่มีลักษณะร่วมบรรพบุรุษเดียวกัน พึ่งพิงทรัพยากรชุดเดียวกัน และอยู่ภายใต้กฎเกณฑ์ กติกาเดียวกัน

3. **การอนุรักษ์** หมายถึง การพิจารณาร่วมกันของคนในท้องถิ่น ในการใช้ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมให้เกิดประโยชน์สูงสุดต่อคนในท้องถิ่นโดยส่วนรวม และยังคงมีทรัพยากรทางธรรมชาติเหล่านั้นให้ชุมชนใช้ประโยชน์ในการดำรงชีวิตให้นานที่สุดหรือตลอดไป

4. **ภูมิปัญญา** ในที่นี้หมายถึง ความรู้ ทักษะและประสบการณ์ของผู้รู้ ผู้เชี่ยวชาญ และชาวบ้านที่สั่งสมสืบต่อกันมาในด้านการใช้ยาสมุนไพร ไม่ว่าจะได้รับการถ่ายทอดความรู้แบบเป็นลายลักษณ์อักษรหรือไม่เป็นลายลักษณ์อักษร

5. **สมุนไพร** ในที่นี้หมายถึง พืชสมุนไพร ที่มีการผสมปรุงหรือแปรสภาพจากผู้รู้ นำมารักษาโรคส่งเสริมสุขภาพหรือใช้ประกอบพิธีกรรมของชุมชน

6. **กระบวนการจัดการความรู้** หมายถึง ความสามารถในการดูแลรักษา ฟื้นฟู การใช้ประโยชน์การอนุรักษ์ การพัฒนาหรือการกระทำการใด ๆ ที่ทำให้ความรู้ ในที่นี้เรื่องสมุนไพรได้ส่งผ่านจากคนรุ่นหนึ่งสู่คนอีกรุ่นหนึ่งอย่างต่อเนื่อง โดยชุมชน หน่วยงานที่เกี่ยวข้องมีส่วนร่วมในการดำเนินการเพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้

7. **ศักยภาพชุมชน** หมายถึง ความรู้ ความสามารถ ภูมิปัญญาเดิมอันเป็นทุนชุมชนนี้ ได้ถูกนำมาใช้เพื่อจัดการกับปัญหาได้ทั้งรายบุคคลและชุมชน โดยการนำความรู้ ความสามารถ ภูมิปัญญาท้องถิ่นมาแก้ไขปัญหา หากว่าความรู้เดิมนี้ไม่สามารถแก้ไขปัญหาได้ อาจมีการสร้างความรู้เพิ่มเติมหรือหาแนวทางการแก้ไขปัญหารูปแบบต่าง ๆ เพื่อชุมชนดำรงอยู่ได้ เรียกว่าแนวคิดเดิมปรับประยุกต์เพื่อแก้ไขปัญหา เช่น ภูมิปัญญาเดิมเรื่องสมุนไพรมีแนวคิดและรูปแบบเดิมอย่างไร และแนวคิดหรือรูปแบบดังกล่าวสามารถสนองตอบต่อการแก้ไขปัญหาการสูญหายกระบวนการถ่ายทอด ทัศนคติของการใช้ยาสมุนไพรหรือไม่ หากรูปแบบเดิมไม่สามารถจัดการกับปัญหาได้ จะมีการดึงแนวร่วมในลักษณะเครือข่ายหมอพื้นบ้าน ประชาคมมาร่วมรับรู้เพื่อสร้างความเข้าใจ ความมั่นใจในภูมิปัญญาดั้งเดิมนี้

ระยะเวลา แบ่งเป็น 2 ช่วง

1. ช่วงเก็บข้อมูล 6 เดือน (มีนาคม 2545 ถึง สิงหาคม 2545)

2.ช่วงปฏิบัติการ 6 เดือน (พฤศจิกายน 2545 ถึง เมษายน 2546)

บทที่ 2
ทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ตั้งแต่ยอดดอยจนมาถึงพื้นราบ ปากากะญอห้วยปูลิงก็เป็นหนึ่งในกลุ่มชาติพันธุ์หลายสิบกลุ่มซึ่งมีวัฒนธรรมวิถีชีวิตเป็นเอกลักษณ์ อันเป็นผลมาจากการปรับตัวให้เข้ากับระบบนิเวศ ชุมชนห้วยปูลิงมีส่วนร่วมในการสร้าง Cultural landscape หรือภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรม กระทั่งวิธีการเอาชนะโรคภัยไข้เจ็บของชุมชน ซึ่งเป็น Concept ที่บอกถึงการสั่งสมความรู้ภูมิปัญญาในการรักษาตนเอง ภูมิปัญญาสมุนไพร และการส่งผ่านความรู้สู่คนรุ่นแล้วรุ่นเล่าในชุนชน ในบริบทของความหลากหลายทางวัฒนธรรม วิถีชีวิต วิธีคิด กฎระเบียบ และจารีตประเพณีที่ชุมชนได้สั่งสมความรู้ความเข้าใจในธรรมชาติมาช้านาน ความหลากหลายของความรู้และการจัดการความรู้ วางอยู่บนพื้นฐานที่ไม่ใช่ตัวเลข แผนที่ ข้อมูลทางด้านวิทยาศาสตร์เพียงด้านเดียว แต่วางอยู่บนพื้นฐานอีกด้านหนึ่งคือ ความสัมพันธ์ที่ละเอียดอ่อนระหว่างคนกับคน และเกื้อกูลกันระหว่างคนกับธรรมชาติ

ในภาวะที่การพัฒนาก่อให้เกิดความไม่มั่นคงในระบบนิเวศและวิถีชีวิต อันส่งผลต่อการปรับตัวในสอดคล้องกับบริบทที่เปลี่ยนแปลงของชุมชน ไม่ว่าจะเป็นการจัดการศึกษาสมัยใหม่และหลักเหตุผลในโลกของวิทยาศาสตร์ ทำให้เราหลงลืมและการตีความสิ่งๆ ต่างรอบตัวด้วยวิธีคิดทางวิทยาศาสตร์ไม่มากก็น้อย การรักษาโรคแบบวิทยาศาสตร์ โดยการนำเอาทฤษฎีที่พิสูจน์ซ้ำแล้วซ้ำเล่ามาใช้อ้างอิงและอธิบาย เพื่อให้คนส่วนใหญ่เกิดการยอมรับ คือ มีมาตรฐานเดียวกัน ประสบผลสำเร็จสูงสุด และอยู่ภายใต้การรวมศูนย์อำนาจส่วนกลาง นัยยะรูปธรรมเช่น “เชื่อ” ว่าหมอหรือแพทย์สมัยใหม่ที่จบจากมหาวิทยาลัยเท่านั้นเป็นผู้มีอำนาจเบ็ดเสร็จในการตีความเกี่ยวกับโรคภัยไข้เจ็บและกำหนดแนวทางในการรักษาพยาบาลแต่เพียงฝ่ายเดียว น้อยครั้งเรานึกไม่ถึงเหล่านี้เป็นความสัมพันธ์เชิงอำนาจ 3 ประเด็น คือ การตีความความรู้ สิทธิการใช้ประโยชน์ และการบริหารจัดการความรู้ของชาวบ้านโดยการเหนี่ยวนำของครอบครัว เครือญาติ ระหว่างเพื่อนผู้ป่วยด้วยกันและชุมชนคลายความสำคัญลง ส่งผลทำให้ความพยายามของชาวบ้านในการจัดการความรู้ของตนมีประสิทธิภาพลดลง และทำให้องค์ความรู้ของชาวบ้านในการรักษาบำบัดโรคด้วยตนเองถูกละเลย แต่ทั้งนี้องค์ความรู้เรื่องสมุนไพรของชุมชน ซึ่งสั่งสม พัฒนา ไม่เคยหยุดนิ่งแต่ปรับตัวอยู่ตลอดเวลา จำเป็นต้องให้ความสำคัญกับเงื่อนไขแรงกดดันต่าง ๆ ซึ่งไปผลักดันให้ชาวบ้านจำเป็นต้องปรับตัวให้สอดคล้องกับบริบทแต่ละชุดที่ตนมี ทั้งนี้เพื่อสร้างความเข้าใจใน โครงการวิจัยเชิงปฏิบัติการ **การอนุรักษ์ภูมิปัญญาสมุนไพรชนเผ่าปากากะญอ** จึงอาศัยแนวคิดและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องมาร่วมพิจารณา ดังนี้

ก) แนวคิดภูมิปัญญาท้องถิ่น

ฉลาดชาย รมิตานนท์ (ระบบความเชื่อและพิธีกรรมกับการรักษาพยาบาลในล้านนา,2532:8) ให้คำจำกัดความภูมิปัญญาท้องถิ่นว่า หมายถึง สติปัญญาอันเกิดจากการเรียนรู้ สะสมถ่ายทอดประสบการณ์ที่ยาวนานของผู้คนในท้องถิ่น ซึ่งได้ทำหน้าที่ชี้นำว่า การใช้ชีวิตอย่างยั่งยืนและกลมเกลียวกันระหว่างมนุษย์กับธรรมชาตินั้น ทำได้อย่างไร ด้วยเหตุนี้ภูมิปัญญาท้องถิ่น จึงมิได้มีนัยเป็นเพียงนามธรรม หากแต่มีความหมายไปถึงรูปธรรมการดำรงชีวิต เป็นต้นว่า แบบแผนการใช้ทรัพยากร และแบบแผนดังกล่าวจะต้องกำกับด้วยกฎเกณฑ์ที่ไม่เบียดเบียนธรรมชาติจนเสียสมดุล

ด้วยเหตุนี้การใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นสามารถแบ่งได้ 2 ระดับ คือ ระดับที่สังเกตได้จากภายนอกได้แก่ องค์ความรู้ กับระดับที่ลึกลงไป เช่น ระบบคิด ระบบคุณค่า ซึ่งอยู่เบื้องหลังองค์ความรู้นั้น การใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นมี 2 มิติที่ซ้อนกัน ดังนี้

1) องค์ความรู้ ที่มีต่อทรัพยากรธรรมชาติและระบบนิเวศทั้งหมด ทั้งในแง่ความรู้การใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติเพื่อการอยู่รอดของชุมชน ความรู้ในการอนุรักษ์ ฟื้นฟูและพัฒนาทรัพยากร ได้แก่ ความรู้ของหมอพื้นบ้าน ความรู้ในการใช้สมุนไพรของชาวบ้าน ความรู้ในการทำเกษตรกรรม เป็นต้น รูปธรรมขององค์ความรู้เหล่านี้ เช่น การใช้เทคโนโลยีพื้นบ้านในการผลิต ได้แก่ การเก็บเกี่ยวข้าวของชาวนา เครื่องมือดักสัตว์ อุปกรณ์รักษาโรคของหมอพื้นบ้าน เป็นต้น

2) ระบบความคิด ระบบคุณค่าและความเชื่อ ของชาวบ้านในชุมชนที่มีต่อความสัมพันธ์ระหว่างสภาพแวดล้อม เช่น ชาวเขาเผ่าปากากะญอมีระบบคุณค่าความเชื่อที่ว่ามนุษย์เป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติ ธรรมชาติมีสิ่งศักดิ์สิทธิ์คุ้มครอง และมนุษย์ก็อยู่ภายใต้การคุ้มครองนั้นด้วยมนุษย์จึงต้องเคารพธรรมชาติ

ภูมิปัญญาท้องถิ่นของชาวบ้าน จึงเป็นการนำเอาองค์ความรู้ที่มีอยู่ท้องถิ่นแต่ละภูมิภาคมาใช้ผสมผสานกับการดำรงชีวิต นับตั้งแต่รูปแบบการดำเนินชีวิต การทำมาหากิน สังคม วัฒนธรรมประเพณี ตลอดจนแบบแผนในการดูแลสุขภาพที่มีการปฏิบัติสืบต่อกันมาเป็นช่วง ๆ ผ่านคนแล้วคนเล่าจนกลายเป็นปทัสถานทางสังคม

ข) แนวคิดศักยภาพชุมชน

รศ.ดร.อานันท์ กาญจนพันธุ์ (พลวัตรชุมชนไทยสมัยโลกาภิวัตน์,2543:85-87) มองว่าศักยภาพชุมชน คือสิ่งที่เราอาจพูดในภาษาปัจจุบันว่า “สิทธิ” คือ การยอมรับการได้รับความชอบธรรมว่าตนเองมีความชอบธรรม ทั้งนี้เชื่อมโยงกับ 3 ประเด็น

(1) เรื่องของคุณค่า (2) การปรับตัว (3) ทุนทางสังคม

ปัจจุบันพบว่าปัญหาของชุมชนทั้งหลายเกี่ยวข้องกับเรื่อง สิทธิ ความชอบธรรมในเรื่องการใช้ทรัพยากร ว่าสิทธิถูกกำหนดโดยใคร หรือปัจจุบันสิทธิกำหนดโดยโครงสร้างสังคมที่เป็นรัฐชาติ ที่ออกกฎหมายที่เดียวแล้วบอกว่าเป็นหลักของการกำหนดสิทธิทั้งหมด ก่อให้เกิดปัญหาความสัมพันธ์เพราะชาวบ้านก็คิดว่าตนเองมีกฎเกณฑ์ในการจัดการ กฎเกณฑ์ในการจัดการต่าง ๆ เหล่านี้ เป็นเรื่อง “ทุนทางสังคม” ซึ่งในความหมายนี้มี 3 ส่วน คือ

1. ระบบความรู้ คือ การที่ชาวบ้านมีระบบความรู้เกี่ยวกับเรื่องใดเรื่องหนึ่ง และการที่จะใช้มันได้หรือจัดการอย่างไร ต้องเป็นระบบความรู้ที่ไม่ใช่เชิงเดี่ยว เช่น แนวคิดเชิงวิทยาศาตร์ที่ใช้อยู่ในปัจจุบันมีลักษณะเชิงเดี่ยวค่อนข้างมาก ระบบความรู้เหล่านี้ต้องมองเชิงซ้อน ขณะเดียวกันก็ยากที่คนปัจจุบันจะยอมรับได้ เพราะไปติดกับความรู้เชิงเดี่ยวมาโดยตลอด การที่ชาวบ้านใช้ระบบความรู้เหล่านี้บางที่อาจเป็นที่ไม่ยอมรับ ไม่เข้าใจ เพราะเขาใช้ระบบความรู้อย่างอื่น เราเลยคิดว่าเขาไม่ควรมีสิทธิและความรู้อย่างเดียวอาจไม่เพียงพอ

2. กฎเกณฑ์เกี่ยวกับการใช้ความรู้ อาจเป็นเรื่อง จารีต ระบบความรู้ที่จะเอามาใช้เป็นกฎเกณฑ์เพื่อควบคุมและจัดการความสัมพันธ์ตนเอง แต่ปัจจุบันเราใช้กฎเกณฑ์ของรัฐ คือกฎหมาย จึงเกิดภาวะ มือใครยาวสาวได้สาวเอา นอกจากกฎเกณฑ์แล้ว

3. องค์กรที่เกี่ยวข้อง หรือกลุ่มต่าง ๆ ในชุมชนที่คำนึงถึงระบบคุณค่า 2 ข้อข้างต้น มากำกับดูแลประสิทธิภาพร่วมกัน

กล่าวได้ว่า “ศักยภาพชุมชน” คือ ความสามารถในการปรับตัวเพราะระบบนิเวศที่มีความสัมพันธ์อยู่กับภายนอกหรือภายในก็ตาม ไม่ได้อยู่คงที่ ดังนั้นชุมชนใด ๆ สามารถพัฒนาหรือสร้างสรรค์กฎเกณฑ์ใหม่ ๆ หรือระบบความรู้ใหม่ ๆ เพื่อปรับตัวกับการเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ เหล่านั้นได้ ควบคุมชะตากรรมของตนเองได้ โดยอาศัยการคำนึงถึงการเห็นคุณค่าของการเป็นมนุษย์ เคารพในศักดิ์ศรีของคนอื่น ๆ พร้อม ๆ กับการให้อำนาจต่าง ๆ ยอมรับในสิทธิความชอบธรรมของตนเอง

โดยทั้งนี้อาจารย์อานันท์ได้ให้ความเห็นต่อเงื่อนไขที่เอื้อต่อศักยภาพชุมชนเกษตรกรรมในยุคโลกาภิวัฒน์ ไว้ว่า (อานันท์ กาญจนพันธ์:มติชนรายสัปดาห์ ปี 2545,หน้า….)

1) ระบบเศรษฐกิจยังชีพเพื่อการพึ่งตนเอง การผลิตและการใช้ทรัพยากรชุมชนเป็นเพื่อการยังชีพ แต่พอเพียง การปลูกข้าวให้พอกิน แสวงหาทรัพยากรเท่าที่จำเป็น ใช้พื้นที่ทำไร่ทำนาให้เหมาะสมกับแรงงานและความต้องการ และที่สำคัญคือมีความอิสระพอตัวในระยะแรก การพึ่งตนเองในทุกๆ ด้านเป็นหัวใจสำคัญ การคัดเลือกพันธุ์ที่จะใช้ต้องตอบสนองวัตถุประสงค์ทางด้านระบบนิเวศน์

รสนิยมการบริโภค ความมั่นคงทางอาหารโดยเงื่อนไขทางธรรมชาติ และเศรษฐกิจที่ไม่แน่นอน ความเชื่อ พิธีกรรม การรักษาพยาบาลในระบบการผลิตเองก็ต้องมีความหลากหลาย แต่ระบบการผลิตก็จะพยายามจัดสรรให้มีอาหารครบถ้วน ระบบคิดเรื่องการพึ่งตนเองเป็นหัวใจสำคัญของชุมชน ความคิดที่จะไปฝากความหวัง พึ่งพาคนอื่น เป็นการเสี่ยงเกินไป

2) เงื่อนไขทางนิเวศน์ มีพืชผักตามธรรมชาติ ที่ชาวบ้านใช้ประโยชน์ทางด้านอาหาร

สมุนไพร ปัจจัยใช้สอยหลายร้อยชนิด แต่ละชนิดก็ยังมีความหลายหลายทางพันธุกรรมมากมาย ซึ่งได้เอื้อให้ชาวบ้านทำการผลิตข้าวไร่หมุนเวียนได้อย่างมีประสิทธิภาพ มีพันธุกรรมพืชป่ามากมายที่ชาวบ้านนำมาเพาะปลูก เมื่อชาวบ้านได้สัมพันธ์แนบชิดกับทรัพยากรชีวภาพทุกบริบท จึงได้สั่งสมการเรียนรู้จนเกิดภูมิปัญญาและการจัดการทรัพยากรชีวภาพในหลายด้าน

3) เงื่อนไขทางด้านโลกทัศน์และความเชื่อ “ผี” เป็นปรากฏการณ์ในมิติจิตวิญญาณของ

ชุมชนที่เชื่อมโยงระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ หลักธรรมทางพุทธศาสนา ต่อความกินดีอยู่แต่พอดี ก็เป็นปัจจัยเสริมอีกด้านหนึ่ง เงื่อนไขของระบบคุณค่า ความคิดมีพลังอย่างยิ่งต่อการจัดการทรัพยากรชีวภาพในยุคบ้านป่า ทรัพยากรชีวภาพจึงไม่ได้มีคุณค่าเพียงการใช้ประโยชน์ แต่เชื่อมโยงไปถึงคุณค่าทางจิตวิญญาณ ส่งผลให้ชุมชนใช้ทรัพยากรอย่างไม่ทำลายล้าง

4) การสืบสานภูมิปัญญาการเรียนรู้อย่างต่อเนื่อง ใช้ภูมิปัญญาด้านการเกษตรสืบทอดผ่าน

ระบบครอบครัวเครือญาติ ในด้านสมุนไพรก็เช่นกัน ซึ่งมีสถาบันหลักในการกระจายความรู้ คือหมอเมือง ซึ่งวัดก็ได้มีบทบาทในการเชื่อมต่อความรู้ดังกล่าวเพราะวัดเป็นสถาบันการศึกษาของชุมชนในสมัยนั้น การพึ่งพาภูมิปัญญาของตนที่ถูกพัฒนาขึ้นมาในสภาพแวดล้อมท้องถิ่น และมีกลไกในการสืบสานความรู้อย่างต่อเนื่อง

ค) แนวคิดเรื่องโรงเรียนในวิถีชุมชน

อาจารย์ศรีศักร วัลลิโภดม (บทเรียนภาคปฏิบัติและวิถีทรรศน์เชิงนโยบายเพื่อส่งเสริมความร่วมมือระหว่างโรงเรียนกับชุมชน,2543:141-142) ให้ความเห็นว่า บทบาทและหน้าที่ของโรงเรียนคือเป็นศูนย์กลางขององค์รวมความรู้ในแต่ละท้องถิ่น แต่ละชุมชน แล้วนำเอาความรู้ไปขยายผลสู่ชุมชนและสังคมภายนอก เรียนได้ว่าเป็นสต๊าฟ (staff) ให้กับสังคม ประเด็นหรือมุมมองของชาวบ้านต่อโรงเรียน สิ่งที่ชาวบ้านต้องการจากโรงเรียน คือ

1) บทบาทโรงเรียนเป็นเพื่อนกับชาวบ้าน มากกว่าให้การศึกษาลูกหลานเท่านั้น

2) บทบาทของโรงเรียนเรื่ององค์ความรู้ท้องถิ่น ชุดความรู้ที่มีในชนบทเป็นชุดความรู้ที่ไม่ถูกต้อง ตัวชี้วัดง่าย ๆ คือ ชุมชนเริ่มติดลบมากขึ้นเรื่อย ๆ ดังปรากฏการณ์ที่ชาวบ้านต้องไปเดินขบวนเด็กนักเรียนลงไปเรียนหนังสือนอกชุมชนแล้วทิ้งถิ่นฐาน ไม่อยากกลับบ้าน แต่โรงเรียนทำไม่รู้ไม่ชี้ โรงเรียนควรจะลงมาดูเรื่องความรู้ที่ใช้บริหารจัดการในชุมชน สิ่งที่น่าจะเป็นสำนึกและความรับผิดชอบ คือ การมาร่วมมือกับชุมชนเพื่อสร้างชุดความรู้ที่ถูกต้อง ต้องพยายามศึกษาว่าความรู้ของชาวบ้านหรือภูมิปัญญาที่เข้าสั่งสมช่วยให้พวกเขาดำรงชีวิตได้อย่างไร ช่วยให้ชาวบ้านปรับปรนวัฒนธรรมไม่ใช่ปรับเปลี่ยนวัฒนธรรม

3) บทบาทโรงเรียนดูแลลูกหลานของชุมชน ถ้าโรงเรียนผลิตคนเพื่อตอบสนองคนในท้องถิ่นดังนั้นชุดความรู้ที่ว่า จะต้องนำไปสู่การสร้างงาน สร้างอนาคต เรียนไปแล้วสามารถมีที่ยืนในชุมชนได้เพราะทุกวันนี้ในภาคชนบทไม่สามารถส่งทอดอาชีพ และส่งอีกหลาย ๆ เรื่องให้คนรุ่นหลังได้เพราะพอเรียนไปแล้วก็ไม่รักท้องถิ่นตนเอง ฉะนั้นเรื่องการสร้างสำนึกท้องถิ่นเป็นเรื่องที่สำคัญที่สุด

ง) แนวคิดการพัฒนาสมุนไพรกับภูมิปัญญาท้องถิ่น

ในสังคมชนบทประเทศไทย การตีความเกี่ยวกับโรคภัยไข้เจ็บของเสาวภา พรสิริพงษ์ (การแพทย์พื้นบ้านกับสมุนไพร,2538:23) ได้เสนอความเห็นว่า ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการดูแลสุขภาพคนไทยแม้จะถูกละเลยทอดทิ้งหายไปจากสังคมไทยเป็นบางส่วนแต่ท้องถิ่นชนบทภูมิภาคต่างๆ ยังคงดำรงภูมิปัญญาดังกล่าวอยู่อย่างมีศักดิ์ศรีและสามารถพึ่งตนเองได้ อย่างไรก็ตาม หากไม่มีการพัฒนาการใช้สมุนไพรและภูมิปัญญาดั้งเดิมของชุมชนเหล่านั้นเอาไว้เป็นมรดกของชาติ คงเกิดการสูญหายของความหลากหลายทางภูมิปัญญาและสมุนไพรในท้องถิ่นดังนั้นแนวทางในการพัฒนาสมุนไพรและภูมิปัญญาท้องถิ่นในการรักษาโรคมีแนวทางดังต่อไปนี้

1) รวบรวมองค์ความรู้ทางการแพทย์พื้นบ้านก่อน ที่จะสูญหายไปพร้อม ๆ กับตัวหมอพื้นบ้านที่แก่ชรา เพราะหมอเหล่านี้เป็นผู้ที่มีความรู้ ความชำนาญในการรักษาโรค การรวบองค์ความรู้จากผู้ทรงคุณวุฒเหล่านี้จึงเป็นกฎหมาย กฎทางสังคม เป็นเรื่องด่วนที่ต้องเร่งทำ

2) รณรงค์และส่งเสริมให้มีการปลูกสมุนไพรอย่างกว้างขวาง เพื่อไว้ใช้และทดแทนสมุนไพรที่ถูกทำลายลง

3) รักษาพื้นที่ป่าที่เหลือเอาไว้ให้ได้ เพราะสมุนไพรส่วนใหญ่ที่เป็นเนื้อไม้ รากไม้ล้วนได้จากป่าทั้งสิ้น ซึ่งในอนาคตหากมีความต้องการสมุนไพรมากขึ้นต้องวางแผนการปลูกเพื่อใช้ประโยชน์ล่วงหน้านับเป็นสิบ ๆ ปี

4) เร่งศึกษาวิจัยความหลากหลายทางชีวภาพ ให้ความสำคัญกับนักพฤษาศาสตร์และนักวิชาการป่าไม้ โดยร่วมมือและเชื่อมโยงกันในแต่ละสาขาอาชีพ

5) รณรงค์ให้ความรู้เกี่ยวกับการใช้สมุนไพรในการรักษาโรค การใช้ความรู้เกี่ยวกับประชาชนในการใช้สมุนไพร เพื่อรักษาโรคแบบพื้น ๆ อันเป็นการพึ่งตนเอง และเพื่อลดการพึ่งยาแผนปัจจุบันเป็นการลดภาระไม่ให้ผู้ป่วยแออัดที่โรงพยาบาล

6) ส่งเสริมให้มีการสร้างองค์กรหรือเครือข่ายหมดพื้นบ้าน เพื่อแลกเปลี่ยนความรู้และประสบการณ์ อันจะทำให้สามารถพัฒนาองค์ความรู้ของการแพทย์พื้นบ้านและภูมิปัญญาท้องถิ่น

7) ด้านนโยบายต่อการแพทย์พื้นบ้าน ควรจะมีความชัดเจนและจริงจัง ด้วยการมีแผนระยะยาวที่จะพัฒนาการแพทย์พื้นบ้านและภูมิปัญญาท้องถิ่นอย่างเป็นระบบ พร้อมทั้งยึดหลักการขององค์การรอนามัยโลกที่ว่าด้วยการพัฒนาแพทย์พื้นบ้านแต่ละภูมิภาค ซึ่งองค์การอนามัยเองก็ได้ตระหนักถึงความเป็นจริงที่ว่า ไม่มีสังคมใดในโลกที่ไม่มีหมอพื้นบ้านเพราะแต่ละสังคมวัฒนธรรมในการดูแล
สุขภาพตนเอง สามารถแก้ปัญหาสุขภาพในระดับที่ชุมชนพอใจไม่มากก็น้อย ด้วยเหตุนี้องค์การอนามัยโลกจึงสนับสนุนให้ประเทศสมาชิกนำการแพทย์พื้นบ้าน และภูมิปัญญาดั้งเดิมมาใช้ในการดูแลสุขภาพของประชาชน (Bannenman et al, 1983)

8) ควรมีการรณรงค์ให้หมอพื้นบ้านเกิดความภาคภูมิใจในภูมิปัญญาตนเอง เพราะจากการปฏิบัติของภาครัฐที่ผ่านมา โดยเฉพาะใบประกอบโรคศิลปะแผนโบราณและการออกพระราชบัญญัติการแพทย์และสาธารณสุข พ.ศ. 2466 ล้วนทำให้หมอพื้นบ้านขาดความเชื่อมั่นในตนเอง และเริ่มไม่เห็นคุณค่าภูมิปัญญาดังกล่าว

9) เร่งให้การศึกษากับประชาชนให้ตระหนักถึงความสำคัญของวัฒนธรรมยาและความหลากหลายทางชีวภาพเพื่อการอนุรักษ์การใช้ประโยชน์และพัฒนาที่ยั่งยืน

จ) งานวิจัยเกี่ยวกับการใช้ภูมิปัญญา ความเชื่อ และสมุนไพร

ในสังคมชนบทประเทศไทย การตีความเกี่ยวกับโรคภัยไข้เจ็บ ยังคงได้รับอิทธิพลจากบริบททางสังคมวัฒนธรรมและความสัมพันธ์ทางสังคมระหว่างผู้ป่วย ครอบครัว เครือญาติและชุมชน ดังนั้นเมื่อใครในชุมชนผิดปกติหรือเกิดอาการเจ็บป่วย ครอบครัวญาติมิตรก็จะตีความรวมถึงตัดสินใจหาวิธีการเยียวยาด้วยวิธีการใด ความรู้เกี่ยวกับการรักษาพยาบาลกระจายอยู่ทั่วไปในชุมชน

ตารางที่ 2 การใช้ประโยชน์พืชสมุนไพรของกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ ในภาคเหนือตอนบน

กลุ่มชาติพันธุ์/พื้นที่	บ้าน/สวนรอบบ้าน	ไร่	นา	ป่า/ริมห้วย	รวม*
จีนฮ่อ	34	3	-	3	40
ม้ง	40	30	9	40	106
ลีซอ	33	36	.	66	90
เมี่ยน	36	23	-	44	108
อาข่า	35	44	-	67	122
มูเซอร์ดำ	40	13	-	30	60
ปกาเกอะญอ	**32**	**34**	**3**	**28**	**96**
ลัวะ	47	87	19	89	215
กลุ่มชาติพันธุ์/พื้นที่	บ้าน/สวนรอบบ้าน	ไร่	นา	ป่า/ริมห้วย	รวม*
ขมุ	21	22	-	79	121
ไทใหญ่	50	3	2	15	68
คนเมือง	108	17	21	110	257
มูเซอร์แดง	25	11	-	4	27
ไทลื้อ	83	18	8	113	225
กะเหรี่ยงแดง	10	13	-	18	28

*จำนวนรวมของพืชทั้งหมดที่พบในแต่ละกลุ่มชาติพันธุ์อาจมีความลักลั่น เนื่องจากพืชบางตัวพบในพื้นที่หลายแห่ง เช่น พบที่สวนและไร่ด้วย (ยศ สันตสมบัติ : 2544, หน้า100)

จากตารางที่ 4 จะเห็นได้ว่ากลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ มีความรู้การใช้ยาสมุนไพรหลากหลายชนิดด้วยกัน อันเป็นความรู้ในการรักษาพยาบาลดั้งเดิมจากความพยายามปรับตัวให้เข้ากับสภาพแวดล้อมของแต่ละชาติพันธุ์ ระบบความเชื่อดังกล่าวเริ่มมีการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วเมื่อกลุ่มชนต่างๆ ได้รับการศึกษาแผนใหม่และมีประสบการณ์จากแพทย์แผนใหม่มากขึ้น มีงานวิจัยและข้อเสนอตอกย้ำสถานการณ์ของความรู้ดังต่อไปนี้

การสำรวจ**การใช้สมุนไพรของชาวเขาและการใช้สมุนไพรของชาวอีก้อ** ในจังหวัดเชียงราย วราภรณ์ ปัฌณวลี และคณะ (2538) พบว่า ชาวเขา 4 เผ่า คือ อีก้อ ม้ง กระเหรี่ยง เย้า ได้นำสมุนไพร 180 ชนิด มาใช้รักษาแผลต่าง ๆ จากอาการผิดปกติของระบบสืบพันธุ์และอาการเจ็บป่วยทั่วไป

ด้วยวิธีการนำมาต้มน้ำดื่ม ส่วนการใช้สมุนไพรของชาวอีก้อในจังหวัดเชียงราย มีการนำพืชสมุนไพรมาใช้ 61 ชนิด และพบว่า 7 ชนิด นำมารักษาอาการเจ็บป่วยที่คล้าย ๆ กัน สำหรับความรู้ด้านการดูแลสุขภาพชาวเขาหลายเผ่าได้รับการถ่ายทอดองค์ความรู้ การใช้สมุนไพรมาจากประสบการณ์ผู้อาวุโส และจะถ่ายทอดความรู้ตามสายโลหิตมากกว่าการให้กับคนทั่วๆ ไป และพบว่าชาวเขาเผ่าต่าง ๆ ในพื้นที่ศึกษามีวิธีการใช้สมุนไพรชนิดเดียวกันโดยมีวิธีที่ต่างกันไปตามเผ่า

การศึกษาเรื่อง**สมุนไพรการประยุกต์ใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นในชนบท** : อ.เมือง จังหวัดพะเยา ได้วิเคราะห์ความสัมพันธ์การประยุกต์ใช้สมุนไพรของชาวชนบทกับปัจจัยทางสังคมของชาญ พงษ์ ถูกจิตร (2542) พบว่า อายุ เพศ การศึกษา สถานภาพ บทบาททางสังคม ไม่มีผลต่อการนำสมุนไพรไปรักษาอาการเจ็บป่วย แม้ว่าการสืบทอดภูมิปัญญาการใช้สมุนไพรและเครือข่ายการใช้สมุนไพรของชาวชนบทจะมีการรวมตัวกันจัดตั้งและสืบทอดการเรียนรู้ก็ตาม แต่เป็นไปในลักษณะที่ไม่ค่อยเข้มแข้งนัก ประกอบกับชาวชนบทบางคนใช้สมุนไพรรักษาความเจ็บป่วยน้อยหรือไม่ใช้เลย เนื่องจากไปใช้บริการแพทย์แผนปัจจุบันแล้วหาย หรือเนื่องจากไม่มีสมุนไพรใกล้บ้าน ไม่รู้จัก ไม่กล้าใช้ ไม่เชื่อถือ ไม่มั่นใจในความปลอดภัย และไม่มีประสบการณ์ในการใช้จึงไม่ใช้ ส่วนปัจจัยเรื่องอาชีพและรายได้ของชาวชนบทถ้าน้อย ก็มีการประยุกต์ นิยมใช้สมุนไพรมากขึ้น ได้แก่ เกษตรกร แม่บ้านหรือไม่มีอาชีพ ……หน้า 116-117

การศึกษามิติทาง**สังคม วัฒนธรรมของการใช้สมุนไพรในชุมชน** : ศึกษาเฉพาะ กรณีหมู่บ้านหนึ่งในจังหวัดยโสธร เพ็ญจันทร์ ประดับสุข (2532) ใช้วิธีการศึกษาเชิงคุณภาพชี้ให้เห็นว่าสมุนไพรมีความสำคัญในฐานะเป็นทางเลือกหนึ่งของการดูแลสุขภาพเบื้องต้น การใช้สมุนไพรในชุมชนมีวัตถุประสงค์ในการรักษาตนเองมากกว่าการใช้โดยหมอยาพื้นบ้านเป็นการใช้เพื่อบรรเทาความเจ็บป่วยที่ไม่รุนแรง สมุนไพรที่ใช้เป็นสมุนไพรเดี่ยว สด หาได้งานเกินตัว ใช้กับโรคพื้น ๆ ส่วนการศึกษาทางมิติทางวัฒนธรรมนั้น พบว่า วิธีคิดความเชื่อในกระบวนการรักษา มีการใช้สัญลักษณ์ เช่น การขอกับแม่ธรณี การกำหนดช่วงเวลาเก็บสมุนไพร วันเก็บ ข้อห้ามต่าง ๆ ร่วมในกระบวนการเก็บยา เก็บยาสมุนไพรที่ชาวบ้านให้ความหมายว่าฤทธิ์ทางยา นอกจากนี้การศึกษาดังกล่าวยังพบว่า บทบาทของสมุนไพรในชุมชนไม่สามารถแยกออกจากระบบทางสังคม วัฒนธรรมของชุมชนและการดำรงอยู่ของระบบการแพทย์แบบพหุลักษณ์ในสังคมไทย

การศึกษาเกี่ยวกับ**คุณสมบัติและพฤติกรรมของหมอพื้นบ้านในชุมชน**ของรุจินาถ อรรถสิษฐ์ และคณะ (2530) พบว่า ยาสมุนไพรเป็นส่วนสำคัญในการรักษาของหมอพื้นบ้านโดยส่วนใหญ่ใช้ลักษณะเป็นตำรับ คือ ใช้ยาสมุนไพรหลายชนิดมาประกอบกัน มีส่วนน้อยที่ใช้แบบตำรับและแบบตัวเดี่ยวประกอบกัน สมุนไพรที่ใช้ประกอบตำรับมีทั้งสมุนไพรจากพืช สัตว์ และแร่ธาตุโดยใช้วิธีเสาะหาเองตามป่า และซื้อจากร้านจำหน่ายสมุนไพรในกรณีหาได้ยาก

การแก้ปัญหาการเจ็บไข้ได้ป่วยของชาวเขา จากการศึกษาของวิชัย โปษยจินดา พบว่ามี 3 วิธี 1) วิธีทางกายภาพ วิธีนี้มีใช้ในหมู่บ้านชาวม้ง มูเซอ โดยการใช้เหล็กลม ๆ หรือเหล็กขูด บีบขี้ผึ้งตรงสายให้เกิดสุญญากาศแล้วกดบริเวณที่เจ็บปวดเรื่อย ๆ หรือจะเป็นวิธีที่ชาวจีนฮ่อใช้กัน คือ วิธีหยิกหรือดึงหนัง ทำให้หนังบริเวณนั้นแดงเป็นจ้ำ ๆ เป็นการแก้อาการปวดหัว วิธีทางกายภาพเหล่านี้เรียกว่า Sensory shock คือความรู้สึกรุนแรงให้ร่างกายรับรู้ เพื่อจะได้ลืมความเจ็บปวด ส่วนอีก 2 วิธีคือ 2) การใช้สมุนไพรรักษา 3) การรักษาโดยอาศัยการประกอบพิธีกรรมตามความเชื่อ

การศึกษาเรื่อง**สภาพความนิยมในการรักษาแบบพื้นบ้าน โดยการใช้สมุนไพรของชุมชน**ในเขตอำเภอชุมพวง โกมาตร จึงเสถียรทรัพย์และคณะ (2529) เป็นวิธีการสำรวจและสัมภาษณ์อย่างเจาะลึกกับหมู่บ้านของอำเภอชุมพวง จังหวัดนครราชสีมา ชี้ให้เห็นถึงแบบแผนการรักษาพยาบาลจากการใช้สมุนไพรแบบพื้นบ้านมาสู่การแพทย์แผนใหม่ พบว่าประชาชนหนึ่งในสี่ใช้สมุนไพรในการรักษาโรคต่อไปนี้ โรคพยาธิ ผิวหนังผุพอง เป็นฝีหนอง ท้องเดิน ลงท้อง ผื่นคัน กลากเกลื้อน บาดแผล ไฟไหม้ น้ำร้อนลวก อุบัติเหตุ บิด ท้องอืด ไอเรื้อรัง ไข้ และอาการปัสสาวะขัด ชาวบ้านจะรักษาโรคพื้น ๆ ด้วยตัวเอง เมื่อเกินขีดความสามารถของตน จะให้หมดพื้นบ้านรักษา เช่น โรคสตรี กระดูกหัก ข้อเคลื่อน อาการไข้ต่าง ๆ ปวดเมื่อย โรคของเด็กแรกเกิด เป็นต้น เหตุผลที่ชาวบ้านใช้สมุนไพรในการรักษาโรคส่วนใหญ่บอกว่า เคยใช้แล้วได้ผลดี รองลงมาคือใช้เพื่อการรักษาเบื้องต้นและใช้เพราะหาได้ง่าย ใกล้มือ ส่วนชาวบ้านที่ไม่ใช้หรือเสื่อมความนิยมของการใช้สมุนไพร พบว่าส่วนใหญ่เกิดจากการปรุงยาเสียเวลา ไม่ทันการ เป็นต้น

การศึกษา **ภูมิปัญญาในการดูแลสุขภาพตนเอง ชุมชนชาวเขา 6 เผ่า** ธงชัย สาระกูล (2538) ได้ศึกษาภูมิปัญญาในการดูแลสุขภาพอนามัยด้วยความเชื่อว่า การเจ็บป่วยอันมีสาเหตุมาจากอำนาจลึกลับ การจะหายจากอาการเจ็บป่วยต้องขอขมาลาไหว้หรือการเลี้ยงผี การหาสาเหตุความเจ็บป่วยนั้น จะมีการเสี่ยงทายด้วยวิธีการต่าง ๆ โดยหมอผี เช่น หมอผีกะเหรี่ยงใช้วิธีการทำนายโรคจากกระดูกไก่ หมอผีชาวเย้าใช้ไม้ที่เรียกว่า “จ๋าว” ขณะที่ชาวม้งใช้วิธีการเข้าทรง ส่วนภูมิปัญญาชาวเขาอีกประการหนึ่ง คือ การนำสมุนไพรมาใช้รักษาโรค ซึ่งหลายชนิดได้จากป่า บางชนิดได้จากบริเวณบ้าน สมุนไพรที่ใช้ส่วนใหญ่เป็นใบไม้ เปลือกไม้ เนื้อไม้ ราก ตลอดจนกระดูกสัตว์ เช่น เขาเลี้ยงผา เขี้ยวอ้น ขาไก่ป่า วิธีใช้สมุนไพรคือการนำมาต้มดื่ม นำมาตำ และทาแผล ใช้สูดดม หรือนำมาอบไอน้ำเพื่อรักษาโรค

จากงานวิจัยเรื่อง **การปลูกและการใช้พืชสมุนไพรพื้นบ้านของเกษตรกร** : กรณีศึกษา อ.แม่แตง จังหวัดเชียงใหม่ ของสานิตย์ บัวสถิตย์ เพื่อหาปัจจัยที่มีผลต่อการปลูกพืชสมุนไพรพื้นบ้าน พบว่า อายุเป็นปัจจัยเดียว กล่าวคือถ้าอายุมากๆ จะมีผลทำให้เกษตรกรปลูกพืชสมุนไพรพื้นบ้านมากขึ้น ซึ่งเกิดจากการสั่งสมและได้รับการถ่ายทอดความรู้พื้นบ้านจากบรรพบุรุษ มีพื้นความรู้มากตามกาล

เวลา ส่วนปัจจัยที่มีผลต่อการใช้พืชสมุนไพรมี 2 ปัจจัยด้วยกันคือ อายุและรายได้ เกษตรที่อายุมากจะมีการใช้พืชสมุนไพรพื้นบ้านมากขึ้น เพราะยังคงจดจำคุณประโยชน์สมุนไพรชนิดต่างๆ ไว้ได้ เพราะใช้เป็นประจำ และในสมัยก่อนยาแผนปัจจุบันมีน้อยและราคาแพง ดังนั้นจึงต้องช่วยเหลือตนเอง อย่างไรก็ตามปัจจุบันคนหันมาใช้ยาแผนปัจจุบันมากขึ้นเพราะสะดวกรวดเร็ว และรายได้จากการจำหน่ายสมุนไพรของเกษตรกรก็เป็นปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการใช้สมุนไพร เพราะเกษตรกรที่มีรายได้จากการจำหน่ายพืชสมุนไพรจะมีการใช้สมุนไพรตามมาด้วย ไม่ว่าจะเป็นการรักษาอาการ หรือรับประทานเป็นอาหารก็ตาม โดยปลูกไว้ในครัวเรือนเพียงเล็กน้อย เหลือใช้จึงขายเป็นรายได้ (2544; 98-99)

นอกจากการใช้ประโยชน์จากพืชสมุนไพร ยังมีการศึกษาเรื่อง **กระบวนการถ่ายทอดความรู้ของชาวไทยลื้อเกี่ยวกับการรักษาพยาบาลด้วยสมุนไพร** ขององอาจ พรมไชย (2539)โดยการศึกษาแบบองค์รวมของพฤติกรรมที่มีการถ่ายทอดความรู้ ของชาวไทยลื้อบ้านแม่สาบ พบว่าเป็นไปในลักษณะขัดเกลาสืบทอดจากบรรพบุรุษ เครือญาติ ครอบครัว เพื่อนบ้าน ผู้รู้เนื่องจากคนในสมัยก่อนอยู่ห่างไกลสถานพยาบาลและยากจน การถ่ายทอดโดยวิธีธรรมชาติ บอกเล่า ปฏิบัติการให้ดู เรียนรู้ร่วมกัน ซึ่งกระบวนการหลากหลาย ส่วนการยอมรับมีความเชื่ออยู่โดยเฉพาะตัวหมอพื้นบ้านที่เคยรักษาพยาบาลแก่คนป่วยที่หายเจ็บป่วย แล้วเกิดความศรัทธาในตัวหมอพื้นบ้าน อีกปรากฏการณ์ที่ทำให้เกิดการยอมรับคือ ไปรักษากับสถานพยาบาลรัฐแล้วไม่หาย จึงกลับมาให้หมอพื้นบ้านในหมู่บ้านรักษาแล้วหาย อย่างไรก็ดีเมื่อการแพทย์แผนใหม่และการคมนาคมสะดวกขึ้นจึงทำให้คนรุ่นใหม่ไปพึ่งพาการรักษาจากวิธีการแพทย์แผนปัจจุบันเพราะรวดเร็ว เพื่อจะได้มีเวลาทำมาหากิน เพราะรักษาสมุนไพรจะหายเจ็บป่วยล่าช้ากว่า (อ้างแล้ว,79-80) ในทำนองเดียวกับงานวิจัยของ Brud and Schumacher (1994) เรื่องTraditional Herbal Medicine in Northen Thailand นับเป็นงานวิจัยชิ้นสำคัญเกี่ยวกับการใช้สสมุนไพรและวิธิคิดการรักษาพยาบาลพื้นบ้านทางภาคเหนือในบริบทการเปลี่ยนแปลง งานชิ้นนี้ยังตั้งคำถามเกี่ยวกับการอยู่รอดของสมุนไพร และการรักษาพยาบาลพื้นบ้านและย้ำข้อสรุปของ Somshob (1975) ที่เคยเสนอว่า การรักษาพยาบาลพื้นบ้านของชาวปกากะญอมีแนวโน้มจะถูกกลืนโดยระบบการรักษาพยาบาลแพทย์แผนใหม่

การศึกษาปัจจัยเศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรมที่ก่อให้เกิดช่องว่าง**กระบวนการขัดเกลาทางสังคมที่สืบทอดประเพณีวัฒนธรรมและระบบการแพทย์พื้นบ้าน** งานวิจัยของ สุวัฒน์ จริยาเลิศศักดิ์(2533) ชาวปากากะญอ ตำบลห้วยปูลิง อำเภอเมือง จังหวัดแม่ฮ่องสอน พบว่าในชาวปากากะญอที่นับถือศาสนาคริสต์มีความผูกพันอย่างแน่นแฟ้นกับสิ่งที่ตนเคารพบูชาและสวดมนต์อธิษฐานขอให้พระเจ้าช่วยเหลือ ในยามที่ตนประสบความเดือดร้อนหรือเจ็บป่วย ส่วนกลุ่มนับถือผี เวลาเจ็บป่วยไม่สบายจะพาไปหาหมอผีในหมู่บ้านเพื่อให้หมอผีให้คำแนะนำและทำการรักษาโดยวิธีเลี้ยงผี

จากการทบทวนงานวิจัยที่เกี่ยวข้องพบว่า งานวิจัยส่วนใหญ่ศึกษาถึงรูปแบบการถ่ายทอดและการเรียนรู้ของชาวชนบทและกลุ่มชาติพันธ์ต่างๆ ในการรักษาโรค และศึกษาถึงการใช้ภูมิปัญญาความเชื่อด้านสมุนไพรในการรักษาโรคหรือการดูแลสุขภาพเบื้องต้นของชาวชนบท โดยการศึกษาในแนวแรกคือ การถ่ายทอดเรียนรู้กับหมอพื้นบ้านในการรักษาโรค พบว่าหมอพื้นบ้านส่วนใหญ่มีการเรียนรู้ และถ่ายทอดความรู้ มาจากบรรพบุรุษ ครู อาจารย์ พระสงฆ์ และบิดามารดา เรียนรู้มาเพื่อใช้การรักษาตนเอง คนในครอบครัว ญาติและผู้ป่วยคนอื่น ๆ และมีการแลกเปลี่ยนประสบการณ์ ส่วนงานวิจัยในแนวที่สอง ศึกษาภูมิปัญญากับการใช้สมุนไพร พบว่าการศึกษาส่วนใหญ่เน้นที่หมอพื้นบ้านผู้มีความชำนาญในการใช้ยาสมุนไพรและภูมิปัญญา ความเชื่อในการรักษาความเชื่อในการอธิบายเหตุแห่งการเจ็บป่วย ด้วยการนำมิติทางวัฒนธรรม สังคมมาประยุกต์ใช้รักษาโรคให้กับชาวบ้าน เป็นการแสดงถึงความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคน และคนกับธรรมชาติ ซึ่งพิจารณาประกอบกับพัฒนาการประยุกต์ใช้ภูมิปัญญา การเคลื่อนไหวขององค์ความรู้ในสถานการณ์ปัจจุบันและปัญหาการแย่งชิงทรัพยากร โดยงานวิจัยเหล่านี้แม้ยังไม่มีการศึกษาด้านการอนุรักษ์ ฟื้นฟูภูมิปัญญาสมุนไพร แต่ช่วยให้มองเห็นภาพปัจจัยภายใน/ภายนอก จุดอ่อน/จุดแข็งชุมชนและการเคลื่อนไหวขององค์ความรู้ ทั้งนี้ย่อมแตกต่างออกไปตามบริบทของชุมชน

บทที่ 3
สภาพทั่วไปและบริบทชุมชนห้วยปูลิง

3.1 ประวัติความเป็นมาชุมชนห้วยปูลิง

"ปูลิเด๊าะโกล่" แปลตรงตัวเป็นภาษาไทยว่า ห้วยปูลิง เป็นชนเผ่ากะเหรี่ยง (สกอร์) ดั้งเดิม เนื่องจากพื้นที่นี้สมัยก่อนมีพืชล้มลุกชื่อ " ต้นปูลิง" (ชะพลู) ชุกชุม มีต้นหมากเพียงเล็กน้อย การตั้งถิ่นฐานสันนิษฐานว่า ก่อนสงครามโลกครั้งที่ 2 และหลังสงครามโลก คือ ก่อน พ.ศ. 2325 ในตอนแรกที่ชาวบ้านตั้งถิ่นฐานมีเพียง 3 หลังคาเรือน โดยอยู่อย่างกระจัดกระจาย การตั้งบ้านเรือนกับไร่อยู่ห่างกันประมาณ 3-5 กิโลเมตร เพื่อหลีกเลี่ยงการระบาดโรคภัยไข้เจ็บของชุมชน และโยกย้ายบ้านเรือนตามความเชื่อสิ่งที่อยู่เหนือธรรมชาติ การอพยพโยกย้ายสามารถศึกษาจากหลักฐานที่เป็นซากหมู่บ้านเก่าหรือแดลอ (ร่องรอยซากหมู่บ้านเก่า) 6 แดลอ จนกระทั่งพื้นที่ปัจจุบันย้ายเมื่อปี พ.ศ. 2527 จากการศึกษาแดลอที่ปรากฏให้เห็นอยู่ทำให้เห็นลักษณะการตั้งถิ่นฐานในอดีตของคนปกากะญอบ้านห้วยปูลิงไม่นิยมตั้งหมู่บ้านใกล้แม่น้ำใหญ่และเนินเขา หมู่บ้านจะอยู่ใกล้ริมห้วยเล็ก ๆ ที่เป็นบริวารของแม่น้ำสายใหญ่ (น้ำห้วยปูลิง) และมีการโยกย้ายที่ปรากฏเป็นแดลอที่มีอาณาเขตที่ชัดเจน แดลอส่วนใหญ่จะตั้งอยู่ริมห้วยสายหลัก การโยกย้ายจะเห็นร่องรอยหมุนเวียนมาที่เก่า มิใช่การย้ายแล้วย้ายเลย

พะตีต่าขะได้เล่าให้ฟังว่า แดลอบางแห่งจะอยู่กันนานเป็นสิบปี-ยี่สิบปี แต่บางแห่งก็มีอายุแค่หนึ่งปี หรือไม่ถึงปีขึ้นอยู่กับเงื่อนไขคนในหมู่บ้าน การโยกย้ายครั้งสำคัญ คือ ครั้งที่สองช่วงเกิดเหตุฆ่ากันตายในหมู่บ้านสมัยพ่อหลวงจ่านู ซึ่งเป็นความเชื่อ[1] ว่าจะเกิดเหตุเภทภัยทั้งชุมชน และหากนำมาคิดเฉลี่ยแล้วจะพบว่าบ้านห้วยปูลิงเกิดขึ้นมานานกว่า 250-300 ปีมาแล้ว พื้นที่บ้านห้วยปูลิง ตั้งอยู่บริเวณที่สูงจากระดับน้ำทะเลปานกลาง 700-1,500 เมตร มีภูเขาล้อมรอบที่สำคัญถึง 10 ดอยตามเชื่อที่ชาวบ้านเรียก คือ 1.ดอยเกว่โจ 2.ดอยกิเหวานอโจ 3.ดอยเหล่อทอโจ 4.ดอยโน่เดลอ 5.ดอยโนพอปลอ 6.ดอยโปลมอโจ 7.ดอยเป่อะเวซา เหล่านี้เป็นดอยฝั่งทิศเหนือหมู่บ้านเรียกว่าดอยยาว[2] อีก 8.ดอยนูพอ 9.ดอยตาเทอะเอ่อโจ 10.ดอยโก่กีเด๊ะ เป็นดอยฝั่งทิศใต้เรียกว่า ดอยหลวง ดอยเหล่านี้เป็นแหล่งกำเนิด

[1] เป็นความเชื่อปากากะญอในการตั้งถิ่นฐานและโยกย้ายในอดีต เช่น การย้ายบ้านตามการทำไร่ ย้ายบ้านเมื่อแม่บ้านหรือสมาชิกในบ้านตาย เกิดโรคระบาด สัตว์ในความเชื่อ (เสือ งูเหลือม)เข้าหมู่บ้าน การทะเลาะขัดแย้งกันเอง เป็นต้น

[2] ดอยยาวเป็นป่าต้นน้ำลำธารสำคัญ ซึ่งไหลไปรวมกับห้วยปูลิง ส่วนลำห้วยปูลิงรับน้ำต่อมาจากป่าต้นน้ำหนองขาวผ่านห้วยไม้ดำ ห้วยปูลิง ไหลสู่ตองก๊อ ลงสู่น้ำตกห้วยตองก๊อ (เรียกชื่อห้วยตามชื่อหมู่บ้านที่ไหลผ่าน) : สัมภาษณ์เมื่อมีนาคม 2545

ของลำห้วยที่สำคัญหลายสาย เช่น ลำห้วยปูลิง ไหลลงแม่สะมาดสู่ผาบ่อง และลงแม่น้ำปาย และเป็นแหล่งต้นกำเนิดลำห้วยเล็ก ๆ ภายในชุมชน 15 ลำห้วย ทางฝั่งดอยยาวมี 7 ลำห้วย ได้แก่ 1.เล่อะทอนาโกล่ 2.เนอะซิโกล่ 3.พะปุซิโกล่ 4.ตาเออะโกล่ 5.ชอละเบอะโกล่ 6.ชอละเบอะโพโกล่ 7.ห้วยเนอะปะเออโกล่ ฯลฯ ในอดีตชาวบ้านต้องออกไปซื้อเกลือที่เชียงใหม่ ผ่านอำเภอปาย บ้านห้วยโป่งกลาง ผาบ่อง และห้วยปูลิง และราว ปี พ.ศ.2520 เป็นเส้นทางผ่านของการลำเลียงยาเสพติด

<u>เส้นทางการย้ายถิ่นฐานบ้านห้วยปูลิง</u>

ช่วงตั้งถิ่นฐาน 250 – 300 ปี ประชากร 3 หลังคาเรือน

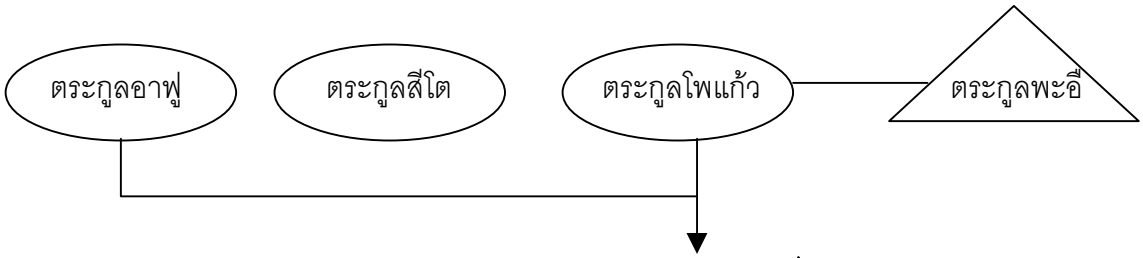

ช่วงปี พ.ศ. 2485 1. ย้ายมาบริเวณหัวฝายทางเข้าหมู่บ้าน ⇨ สมัยพ่อหลวงจอนู

ช่วงปี พ.ศ. 2503 2. ย้ายมาบริเวณสำนักงานไทย – เยอรมันในปัจจุบัน

ช่วงปี พ.ศ. 2504 3. ย้ายลงมาล่างสำนักงาน ไทย – เยอรมัน เพียงปีเดียว

ช่วงปี พ.ศ. 2504 4. ย้ายไปบริเวณที่ตั้งบ้านใหม่ปัจจุบัน ⇨ พ่อหลวงคอมูแฮ วงศ์ศักดิ์ศรี

ช่วงปี พ.ศ. 2517 5. ย้ายไปบริเวณด้านบนที่ตั้งหมู่บ้าน
ประชากรมีประมาณ 30 ครอบครัว

ช่วงปี พ.ศ. 2527 6. ลงมาอยู่บริเวณที่ราบปัจจุบัน ผู้ใหญ่บ้าน ส่วยพอ เครือทอง ⇨

ปัจจุบันประชากรประมาณ 361 คน ผู้ใหญ่บ้านสมโภชน์ นิกรี

ประชากร 81 หลังคาเรือน (พ.ศ. 2544 – ปัจจุบัน)

แผนที่ตำบลห้วยปูลิง

ต.ปางหมู

❑ อ.เมือง

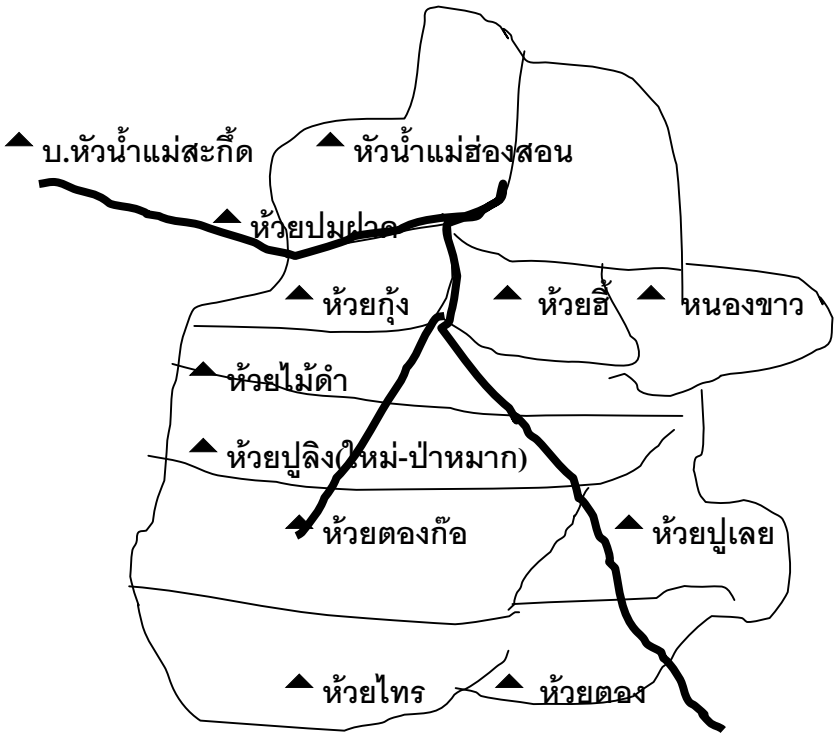

บ้านวัดจันทร์ อ.แม่แจ่ม

เชียงใหม่

แผนที่รอบนอกบ้านห้วยปูลิง

แผนที่รอบนอกบ้านห้วยปูลิง อ.เมือง จ.แม่ฮ่องสอน

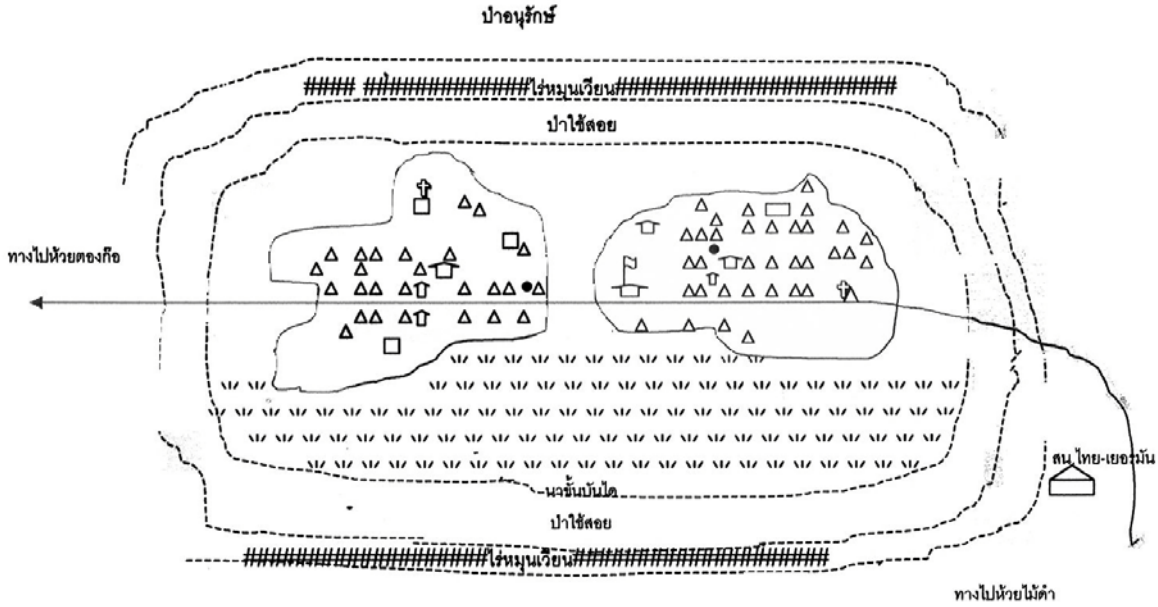

รูปภาพที่ 1 สภาพชุมชนห้วยปูลิงในพื้นที่รา

แผนที่รอบในบ้านห้วยปูลิง

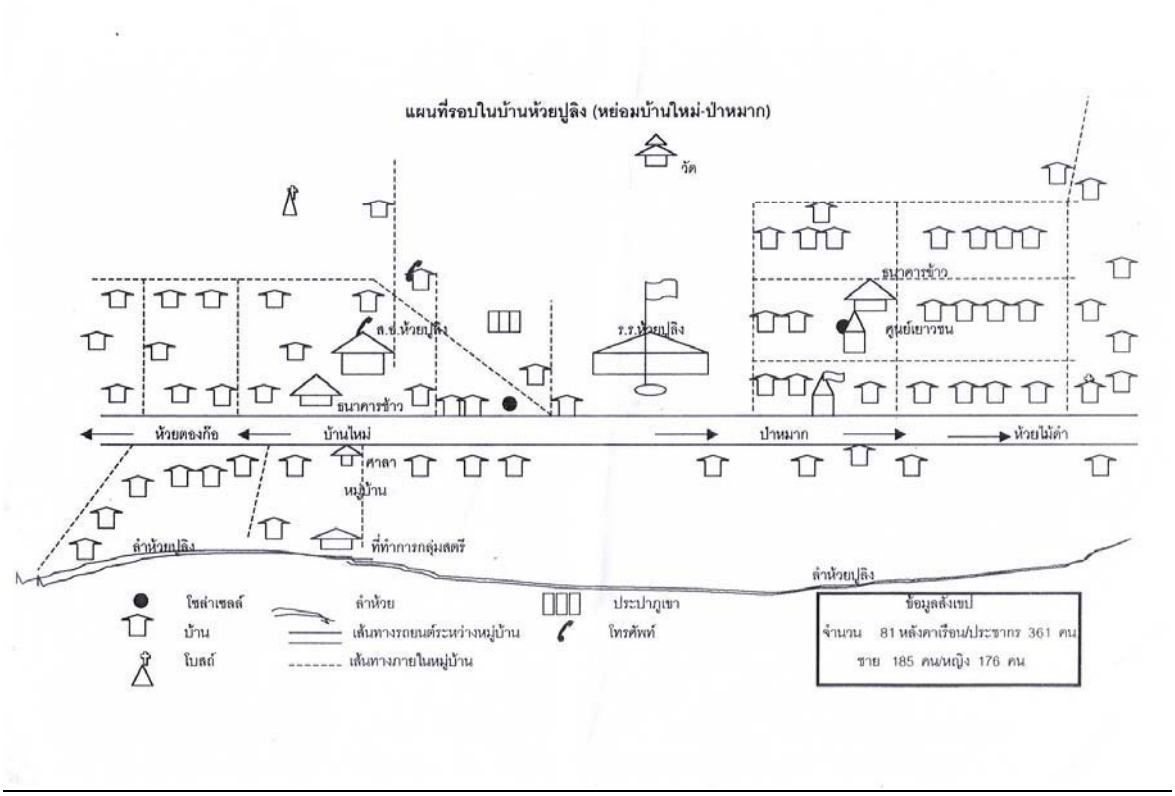

รูปภาพที่ 2 สภาพบ้านเรือนดั้งเดิมชุมชนห้วยปูลิง

3.2 ที่ตั้ง/อาณาเขตติดต่อ

ทิศเหนือติดต่อกับ หมู่บ้านห้วยไม้ดำ ต.ห้วยปูลิง จรด ต.ห้วยผา อ.เมือง จ.แม่ฮ่องสอน

ทิศใต้ติดต่อกับ หมู่บ้านตองก้อ ต.ห้วยปูลิง จรด ต.ห้วยโป่ง อ.เมือง จ.แม่ฮ่องสอน

ทิศตะวันตกติดต่อกับ ดอยหมากพริก ต.ห้วยโป่ง จรด ต.ผาบ่อง ต.ปางหมู แม่ฮ่องสอน

ทิศตะวันออกติดต่อกับ เมืองแปง อ.ปาย จ.แม่ฮ่องสอน จรด ต.วัดจันทร์ อ.แม่แจ่ม เชียงใหม่

ลักษณะภูมิประเทศ

บ้านห้วยปูลิง ตั้งอยู่บนที่ราบระหว่างเนินเขา สภาพพื้นที่ทั่วไปเป็นป่าไม้ที่อุดมสมบูรณ์มีลำห้วยปูลิงไหลผ่านจากห้วยไม้ดำ มาจากแหล่งป่าต้นน้ำที่หมู่บ้านหนองขาวกลางห่างเพียง 15 กิโลเมตร และซอกน้ำที่เกิดจากป่าต้นน้ำ ไหลลงมารวมกันสู่ห้วยแม่สะมาดสู่ตำบลผาบ่องสภาพพื้นที่มีภูเขาสลับซับซ้อน มีความลาดชัน พื้นที่ลาดเกือบเรียบเป็นส่วนน้อย เป็นพื้นที่ราบที่อยู่ทางเหนือของลำห้วยเป็นที่ราบกว้างประมาณ 10 ไร่ก็คือ ตั้งชุมชนในปัจจุบันนั้นเอง ติดกับลำห้วยทางใต้ก็คือที่นาของชุมชนที่สามารถทดน้ำและมีน้ำเพียงพอสำหรับการทำนา และปลูกพืชนอกฤดูการทำนา สภาพของดินเป็นดินร่วนค่อนข้างเหนียว (ห่อโข่ซอเซซุย) เป็นส่วนใหญ่ ดินที่เป็นดินทราบหรือดินที่เป็นดินร่วนจริง ๆ มีน้อย จึงทำให้การเพาะปลูกเจริญเติบโตช้า คุณภาพดินไม่คอยดีนัก

สภาพภูมิอากาศ

บ้านห้วยปูลิง เป็นหมู่บ้านที่ตั้งอยู่บริเวณป่าสน-เบญจพรรณ มีสภาพอากาศค่อนข้างเย็นในฤดูฝนจะตกหนักและชุกตลอดปี ตั้งแต่เดือนพฤษภาคม – ตุลาคม ในช่วงฤดูหนาวอากาศจะหนาวเย็นมาก ในบางปีจะมีน้ำค้างเย็นเป็นน้ำค้างแข็งเกาะอยู่ตามใบหญ้า อากาศจะเริ่มหนาวตั้งแต่เดือนพฤศจิกายน – ปลายกุมภาพันธ์ มีนาคมอากาศจะเริ่มร้อนขึ้น แต่ยังไม่ร้อนเท่าในตัวเมือง

เส้นทางคมนาคม

เส้นทางคมนาคมที่สามารถเข้าสู่หมู่บ้านห้วยปูลิง 4 เส้นทาง

- ทางรถยนต์ จากตัวเมืองแม่ฮ่องสอน แม่สะกึ๊ด ห้วยฮี้ หนองขาวกลาง ห้วยไม้ดำ บ้านห้วยปูลิง กิโลเมตรที่ 37 เพิ่งมีถนนทางรถยนต์เมื่อ 13 ปีมานี่เอง
- ทางรถยนต์ที่มาจากปาย แล้วเข้าสู่ห้วยปูลิง ประมาณ 40 กิโลเมตร
- ทางเท้า (ปากากะญอ) ทางผาบ่องเดินขึ้นตามลำน้ำแม่สะมาด (ซึ่งอันตรายมากในหน้าฝนเพราะน้ำไหลเชี่ยวและขึ้นสูง) น้ำตกห้วยปูลิงซึ่งชันมาก และเดินลงห้วยตองก๊อ เป็นทางรถยนต์ ต่อมาห้วยปูลิงประมาณ 2 กิโลเมตร

- ทางเท้าระหว่างหน่วยป่าไม้กับห้วยฮี้เดินตัดดอยผ่านบ้านห้วยกุ้งเก่า เดินขึ้นน้ำตกห้วยปูลิงซึ่งชันมาก และเดินลงห้วยตองก๊อ ซึ่งเป็นทางรถยนต์ ต่อมาห้วยปูลิงประมาณ 2 กิโลเมตร

3.3 การปกครอง

ชาวบ้านห้วยปูลิงหมู่ 1 ขึ้นอยู่กับตำบลผาบ่อง และแยกออกมาเป็นหมู่บ้านทางการเมื่อ 1 มกราคม พ.ศ.2518 ชาวบ้านมีความสัมพันธ์ที่มีความเป็นญาติพี่น้อง มีการแลกเปลี่ยนปัญหาปรึกษาหารือ ผู้นำมีบทบาทในการปกครอง แย่งออกเป็น 3 ด้าน คือ ผู้นำทางวัฒนธรรม (ฮีโข่) ,ผู้นำด้านการพัฒนาชุมชนและผู้นำทางการ ที่เป็นผู้นำที่ชาวบ้านคัดเลือกแต่งตั้ง ให้ติดต่อประสานงานกับทางราชการ หรือหน่วยงานข้างนอก ดังนี้

1. ผู้นำทางศาสนา

1.1 นายพะบือ อาฟู } เป็น “หมอผี” หรือ “ฮีโข่” ผู้นำทางพิธีกรรม
1.2 นายพอจะปิ อาฟู } เสียชีวิตเมื่อประมาณ พ.ศ.2498
1.3 นายหม่อควะ อาฟู “ ฮีโข่” คนปัจจุบัน มีหน้าที่เกี่ยวกับทำพิธีทางศาสนา ที่เกี่ยวข้องกับการนับถือผี เช่น การเลี้ยงผีนา ผีไร่ และการมัดมือเรียกขวัญ

2. **ผู้นำเยาวชนและการพัฒนาชุมชน** อดีตเป็นนายสุริยา เล่อกา เพราะเคยทำงานในองค์กรไทย – เยอรมัน มีหน้าที่เกี่ยวกับการพัฒนาชุมชนและเป็นที่ปรึกษาชุมชนเกี่ยวกับการเกษตรและจัดการทรัพยากร ปัจจุบันเป็นที่ปรึกษา กลุ่มเครือข่ายเยาวชนกลุ่มน้ำห้วยปูลิง นายสุขชัย อาฟู ซึ่งเป็นประธานเยาวชนเครือข่ายลุ่มน้ำห้วยปูลิงที่ริเริ่มดำเนินการพัฒนาชุมชนด้านต่าง ๆ

3. ผู้นำไม่เป็นทางการ/เป็นทางการ

1) นายจะกะ
2) นายจอเออ
3) นายพะยอบือ พานทอง
4) นายจ่านู ยอดคีรี

} ผู้นำชุมชน

5) นายคอมูแฮ วงศ์ศักดิ์ศรี ผู้ใหญ่บ้านและกำนัน
6) นายส่วยพอ เครือทอง ผู้ใหญ่บ้าน (พ.ศ.2538-2543)
7) นายสมโภชน์ นิกรี ผู้ใหญ่บ้าน (พ.ศ.2544-ปัจจุบัน)

ปัจจุบันคือนายสมโภชน์ นิกรี เป็นผู้ใหญ่บ้านมีหน้าที่ประสานงานและติดต่อทางอำเภอและรับนโยบายของทางราชการมาปรึกษาหารือกับชุมชน

3.4 สภาพภายในชุมชนหรืออาการบ้านเรือน

สภาพภายในชุมชนของบ้านห้วยปูลิง ตั้งอยู่บนที่ราบระหว่างไหล่เขา มีความลาดชันเล็กน้อย เมื่อต้องการสร้างบ้านบางบ้านต้องมีการปรับพื้นที่ โดยขุดลึกประมาณ 1 เมตร การปลูกบ้านแต่ละหลังห่างกันไม่มาก เมื่อ พ.ศ.2527 ชุมชนได้ย้ายจากไหล่เขาลงมาที่ราบ โดยคำแนะนำของนายสุรศักดิ์ ชวนชื่น ซึ่งในขณะนั้นเป็นครูใหญ่ และนายสุวิทย์ โดยย้ายจากบ้านเก่า (แดลอ) ลงมาเพียงเล็กน้อย ซึ่งตอนนั้นมีประมาณ 30 ครัวเรือน โดยการสร้างบ้านเรือนแบ่งเป็นซอยเป็นระเบียบ มีรั้วไม่ไผ่แบ่งเขตบ้านอย่างชัดเจน นิยมปลูกบ้านติดกัน ระหว่างญาติพี่น้องบริเวณบ้านที่เหลือ นิยมทำเป็นสวนหลังบ้านปลูกผักสานครัว ปลูกชา ซึ่งมีไม่มากนัก และพืชยืนต้น มะละกอ ต้นไผ่ ต้นอ้อย มะม่วง ขนุน มะขามป้อม มะขาม ส้มโอ เผือก ซึ่งจะใช้ประโยชน์ทำกินและเป็นการสร้างความร่มรื่นแก่หมู่บ้าน และเป็นการป้องกันลมได้เป็นอย่างดี

ลักษณะตัวอาคารบ้าน นิยมสร้างบ้านแบบสมัยโบราณโดยมีการยกพื้นสูง 2-3 เมตร ตัวบ้านกั้นเป็นห้องครัว สำหรับทำอาหารและผิงไฟให้ความอบอุ่นแก่ครอบครัว โดยมีเตาไฟ[3] อยู่ด้านบนตรงกลางของห้อง ส่วนด้านนอกจะเป็นห้องโถง สำหรับทอผ้า ทำอาหารหมู หรือคุยเล่น มีหม้อน้ำอยู่ชานบ้านข้างห้อง ใต้ถุนบ้านจะใช้เป็นที่เก็บฝืน เลี้ยงหมู ไก่ หรือตำข้าวได้ ส่วนวัว ควายเลี้ยงไกลบ้านในนาหรือในป่า

ความเชื่อด้านปากากะญอ บ้านเป็นของผู้หญิง ฉะนั้นเมื่อมีแม่บ้านตาย จะต้องรื้อบ้านทั้งหมดแล้วหาวัสดุใหม่มาสร้างใหม่

โครงการสร้างทางสังคม

สังคมปากากะญอนับถือญาติฝ่ายมารดา อันหมายถึง ผู้หญิงจะมีฐานะเป็นหัวหน้าตระกูล เมื่อแต่งงานแล้ว ฝ่ายชายต้องไปอยู่บ้านฝ่ายหญิง นับถือพ่อแม่และคณาญาติ รวมทั้งผีบรรพบุรุษฝ่ายหญิง ดังนั้นกลุ่มตระกูลที่มีฝ่ายหญิงมากก็จะทำให้มีเสถียรภาพและมีอำนาจในการปกครองชุมชนไป โดยปริยาย การเอื้อเฟื้อเกื้อกูลกันและกันในสมาชิกกลุ่มตระกูลเดียวกันเป็นสิ่งที่สมาชิกทุกคนต้องถือปฏิบัติร่วมกัน ผู้อ่อนอวุโสกว่า เคารพผู้อวุโสมากกว่า ความสัมพันธ์ในระบบเครือญาติถูกเชื่อมโยงให้

[3] เตาไฟปากากะญอถูกออกแบบเป็นสี่เหลี่ยม เสาตั้งสี่มุมเสามี หิ้ง 2-3 ชั้น หิ้งชั้นแรกไว้ตากเนื้อ ถั่วเน่า ข้าวเปลือกเพื่อตำวันรุ่งขึ้น หิงชั้นที่สองไว้เก็บอุปกรณ์เครื่องครัว อุปกรณ์เกษตรและเมล็ดพันธุ์พืชบางส่วน หิ้งชั้นที่สามบางทีเก็บเสื่อหน่อยอบือ (ที่แบกข้าว) และยาสมุนไพรบางชนิด เช่น ยาแก เต่อสิพาโด๊ะ

แน่นแฟ้นก็ด้วยการเคารพนับถือบรรพบุรุษของตระกูล และสมาชิกในกลุ่มตระกูลก็มีความเชื่อมั่นในบรรพบุรุษของตนว่าสามารถบันดาลให้ครอบครัวอยู่อย่างสงบสุข

กลุ่มตระกูลที่ใหญ่ ๆ 5 ตระกูล ในบ้านห้วยปูลิงที่มีความสัมพันธ์กันทางระบบเครือญาติ

สายตระกูลครั้งตั้งถิ่นฐาน

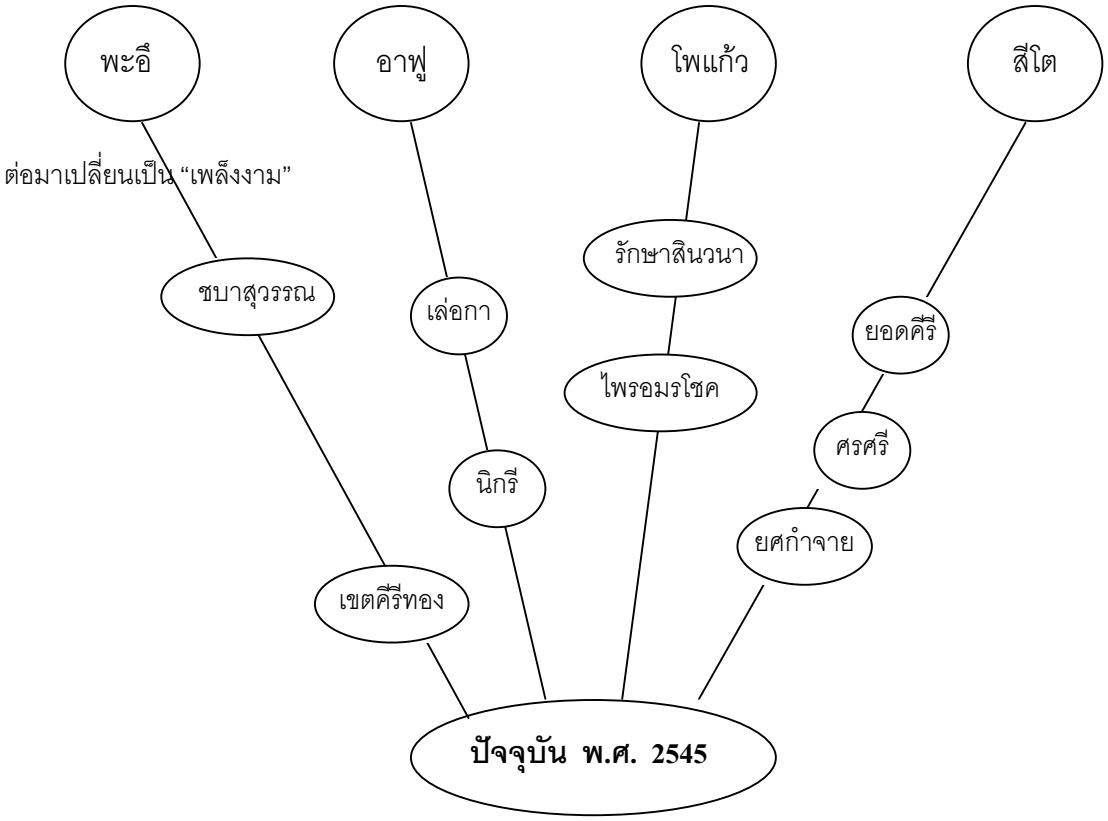

1. ตระกูลอาฟูเป็นคนพื้นราบมาแต่งงานกับคนปากากะญอห้วยปูลิง กลุ่มนี้สืบเชื้อสายมาจากผู้นำเดิม ที่เรียกว่า “ฮีโข่” ชาวบ้านทั่วไปมีความเชื่อว่า ฮีโข่ เป็นผู้ถูกเลือกจากผีบรรพบุรุษเพื่อทำหน้าที่ติดต่อระหว่างผีบรรพบุรุษกับพวกเขา ซึ่งเป็นลูกหลาน โดยผ่านพิธีกรรมต่าง ๆ ปัจจุบันห้วยปูลิง พ่อเฒ่าหม่อควะ มีตำแหน่งเป็น “ฮีโข่” มีอย่างบทบาทสำคัญต่อกลุ่มชาวบ้านถือพุทธ-ผี

2. ตระกูลโพแก้ว เป็นกลุ่มตระกูลเก่าแก่ยุคแรกของการตั้งถิ่นฐานถาวร มีการโยกย้ายออกไปแล้วย้ายกลับคืนมา กลุ่มตระกูลนี้ก็แต่งงานกับกลุ่มตระกูลอาฟู นับว่าเป็นสายตระกูลที่ใหญ่และสองตระกูลที่ความสัมพันธ์เครือญาติเข้มข้น มีพ่อเฒ่าต่าขะเป็น 1 ใน 3 ครัวเรือนที่ยังนับถือผีบรรพบุรุษ นอกนั้นตระกูลโพแก้วก็เปลี่ยนมานับถือพุทธหมด

3. ตระกูลเพล็งงาม เดิมชื่อ “พะอึ” ก็เป็นตระกูลเก่าแก่ตั้งแต่ตั้งถิ่นฐาน ไม่เคยโยกย้าย

ไปไหนเลย เป็นสายตระกูลที่มีผู้หญิงมาก โดยแต่งงานกับตระกูล “อาฟู” และ “โพแก้ว”

4. ตระกูลสีโตเป็นตระกูลเก่าแก่ครั้งตั้งถิ่นฐาน แต่งงานและแตกเป็นตระกูลย่อย ๆ คือ ยอดคีรี ต่อมาเปลี่ยนเป็น “ศรศรี” และ “ยศกำจาย” ส่วนใหญ่กลุ่มตระกูลตั้งบ้านเรือนที่หย่อมบ้านใหม่

สังเกตได้จากผู้อาวุโสที่เป็นผู้นำพิธีกรรม หรือ “ฮีโข่” ซึ่งได้รับการยอมรับอย่างยิ่งจากคนในชุมชนห้วยปูลิงในการเป็นตัวแทนชุมชนทำพิธีกรรมและติดต่อสื่อสารเจ้าป่า เจ้าเขา มีการสืบทอดตำแหน่งกันทางระบบเครือญาติ หรือตำแหน่งผู้ใหญ่บ้าน ซึ่งได้รับการเลือกตั้งภายในชุมชน ส่วนมากมาจากสายตระกูลที่ใหญ่ภายในชุมชน ระยะเวลาอันยาวนานของการตั้งถิ่นฐานบ้านห้วยปูลิง จึงทำให้ชุมชนได้รับการสืบทอดความสัมพันธ์ทางสังคม พ่อแม่สอนลูก(ปาโม) ปู่ย่าตายาย (ผือพี) และป้าน้าอาสั่งสอนลูกหลานอย่างต่อเนื่อง

3.5 ประชากร/อายุ

ตารางที่ 3 แสดงจำนวนประชากรห้วยปูลิง-ป่าหมากปี พ.ศ.2544

ช่วงอายุ	ชาย	หญิง	รวม
น้อยกว่า 1 ปี	4	4	8
1 – 2 ปี	5	4	9
3 – 5 ปี	21	18	39
6 – 11 ปี	17	18	35
12 – 14 ปี	14	21	35
15 – 17 ปี	25	27	52
18 – 49 ปี	75	74	149
50 – 59 ปี	7	5	12
มากกว่า 60 ปี	7	5	12
รวม	185	176	361

จำนวนประชากรทั้งหมด 361 คน เป็นชาย 185 คนและหญิง 176 คน 81 หลังคาเรือน

หมายเหตุ : ข้อมูล จปฐ. ปี 2544 ฝ่ายทะเบียนกรมพัฒนาชุมชน ที่ว่าการ อ.เมือง จ.แม่ฮ่องสอน

ศาสนา

ชาวบ้านห้วยปูลิงส่วนใหญ่นับถือศาสนาพุทธ คริสต์ และผีในจำนวน 35,16 และ 3 ครัวเรือนตามลำดับ โดยการเข้ามาของศาสนาพุทธเข้ามาฝังรากร้อยกว่าปีมาแล้ว และศาสนาคริสต์แพร่ขยายมาราว พ.ศ.2525 แต่ยังคงรักษาความเชื่อดั้งเดิมของปกากะญอ คือ มีความเชื่อของการเกิดมาเป็นคน สิ่งศักดิ์สิทธิ์ (ต่าที ต่าเทอะ) เจ้าน้ำ เจ้าป่า เจ้าเขาและผีบรรพบุรุษ ที่มีอยู่ตามธรรมชาติในโลกนี้

โดยจะมีความเคารพยำเกรงในเรื่องเหล่านี้ จากการแสดงออกในรูปพิธีกรรมความเชื่อที่มีความหมายและการให้ความสำคัญในโอกาส เช่น การขออนุญาติ การขอวิงวอนการขออภัย การบนบานและการขอบคุณ เพราะคนไม่ใช้เจ้าของธรรมชาติ จะต้องใช้อย่างระมัดระวังและแจ้งให้เจ้าของธรรมชาติรู้ก่อนจะทำประโยชน์ โดยเฉพาะการให้ความสำคัญในการเลี้ยงผีบรรพบุรุษที่ล่วงลับไปแล้ว ที่ภาษาชนเผ่าเรียกว่า “เอาะแค” แต่ด้วยความยากลำบาก พิธีกรรมต่าง ๆ หลายอย่างที่ซับซ้อนมากมาย ทำให้ชาวบ้านได้เปลี่ยนความเชื่อชุมชนต่าง ๆ ดังนี้

1. ความเชื่อดั้งเดิมคือ นับถือผี เป็นสายความเชื่อที่สอดคล้องและสามารถรับความเชื่อพิธีกรรมของศาสนาพุทธได้ และยังประกอบพิธีกรรมในการทำมาหากินอื่น ๆ อยู่ แต่ จะมีย่อยออกเป็น 2 กลุ่ม คือ

1.1 เลี้ยงผีบรรพบุรุษ (เอาะแค) มีจำนวน 3 หลังคาเรือน

1.2 ตัดผีบรรพบุรุษ (สักยา แชะเตอะสี่) มีจำนวน 56 หลังคาเรือน

2. นับถือศาสนาศริสต์ เมื่อชาวบ้านได้เข้าเป็นศาสนิกแล้ว ต้องละเลิกในความเชื่อ พิธีกรรมต่าง ๆ และวัฒนธรรมที่เกี่ยวข้องกับการประกอบพิธีกรรมดั้งเดิมของชาวปกาเกอะญอ ที่มีอยู่ในชุมชนมี

2.1 นิกาย คือ โปรแต้นสแตน (คริสต์เตียน) มีจำนวน 18 หลังคาเรือน

2.2 นิกายคาทอลิก มีจำนวน 4 หลังคาเรือน

<u>การใช้ภาษา</u>

ชาวบ้านห้วยปูลิงเป็นชนเผ่าปากากะญอ (สกอร์) ทั้งหมด การสื่อสารภายในชุมชนจะใช้ภาษาเผ่าเป็นภาษาพูด ส่วนการเขียนปากากะญอจะมีมากในกลุ่มชาวบ้านที่นับถือศาสนาคริสต์ทั้งเด็กและผู้ใหญ่ ปัจจุบันเปลี่ยนแปลงอย่างเห็นได้ชัด คือ เยาวชนรุ่นอายุ 10-30 ปี จะมีการพูดทับศัพท์ภาษาไทยมากขึ้นและเขียนหนังสือปากากะญอไม่ได้ ปากากะญอคริสเตียนจึงพยายามฟื้นฟูภาษาเขียนปากากะญอ เช่น มีการสอนนักเรียนในโรงเรียนช่วงปิดเทอม ส่วนการเขียนภาษาไทยนั้น ชาวบ้านต่ำกว่าช่วงชั้นอายุ 35 ปีลงมาส่วนมากจะเขียนได้ และภาษาพูดภาษาไทยจะใช้สื่อสารกันได้ดีในหญิงชายอายุ 35 ลงมา ส่วนผู้หญิงไม่ค่อยกล้าพูดภาษาไทยมากนัก การสื่อสารกับคนนอกเผ่า จะใช้ภาษาไทย

ตัวอักษรปากากะญอ

ตัวอักษรไทย

ตำราสมุนไพรห้วยปูลิง

การแต่งกาย

ชาวบ้านในหมู่บ้านห้วยปูลิงยังคงรักษาวัฒนธรรมการแต่งกายอยู่ โดยเฉพาะผู้หญิงยังคงรักษาวัฒนธรรมอยู่ แต่การเปลี่ยนแปลงมีมากในกลุ่มผู้ชายและเยาวชนรุ่นใหม่ผู้หญิงจะเริ่มใส่ชุดสากลมากขึ้น ในกรณีไปทำงานในไร่ในสวนแต่ในการวัฒนธรรม พิธีกรรมร่วมหมู่ของชุมชนจะพร้อมกันแต่งกายแบบปากากะญอดั้งเดิม เช่น งานมัดมือ งานแต่งงาน ไปวัดวันศีล การแต่งกายของชุมชนมี 3 กลุ่ม คือ

1. ชุดแต่งกายผู้หญิงสาว เด็กผู้หญิงตั้งแต่เกิด จนถึงวันแต่งงานจะมีแต่งงานเสื้อทอสีขาวยาวถึงข้อเท้า แขนสั้น เมื่อแต่งงานแล้วจะเปลี่ยนเป็นชุดแม่บ้าน จะใส่ชุดสีขาวอีกไม่ได้
2. ชุดแต่งกาย ผู้หญิงแม่บ้าน เมื่อวันแต่งงานก่อนเข้าห้องหอจะต้องเปลี่ยนชุดแม่บ้านเป็นชุด 2 ท่อนเสื้อยาวถึงเอว แขนสั้นสีดำ หรือน้ำเงิน ประดับด้วยลูกเดือยหรือทอด้วยลวดลายต่าง ๆ มีผ้าซิ่นสีแดงทอเอง
3. ชุดแต่งกายผู้ชาย จะใส่เสื้อสีแดงระดับเอว แขนสั้น และมีกางเกงขาก๊วย (ซื้อจากตลาด) ปัจจุบันผู้ชายมักจะซื้อเสื้อและกางเกงจากตลาดมาใส่ เพราะคิดว่าสะดวกและมีหลากหลายกว่า

ทอเอง

3.6 ประเพณี วัฒนธรรม

1. พิธีกรรมมัดมือเรียกขวัญ : มกราคมถึงกลางกุมภาพันธ์และสิงหาคม

พิธีกรรมมัดมือเป็นงานระดับชุมชนที่ต้องให้ฮีโข่กำหนดวันในเดือนดังกล่าว ส่วนใหญ่เป็นวันศีล หรือวัน 15 ค่ำ เมื่อฮีโข่กำหนดวันแล้วก็จัดการต้มเหล้า แล้วเชื้อเชิญผู้อาวุโสในหมู่บ้านมากิน จากนั้นบ้านอื่น ๆ ในชุมชนก็เริ่มต้มเหล้า ทำอาหาร เชื้อเชิญผู้อาวุโสมากินเหล้า และให้ศีลให้พร จากนั้นเจ้าบ้านจึงจะกินเหล้าหรืออาหารต่อได้ เป็นการป้องกันการปัดเป่าโรคภัย และมีนัยยะของการพบปะบรรดาญาติพี่น้องทั้งบ้านใกล้เรือนเคียง ปากากะญอเชื่อว่ามนุษย์มีขวัญอยู่ 27 ขวัญ อยู่ในร่างกาย 5 ขวัญ อยู่ในสรรพสัตว์อีก 32 ขวัญ และขวัญหรือเกอลานี้เป็นสาเหตุให้เจ็บไข้ได้ป่วย เมื่อเกิดการเจ็บป่วยอย่างฉับพลัน หรือไม่ทราบสาเหตุ ฮีโข่จะทำนายทายทักว่า ผีขโมยขวัญ เพราะปากากะญอเชื่อว่าผี

สามารถสื่อสารถึงคนด้วยวิธีการต่าง ๆ เช่น เข้าฝัน ทำให้เจ็บป่วยขณะเดียวกันคนก็สามารถสื่อสารถึงผีได้ด้วยพิธีกรรมผ่านทางฮีโข่

นอกจากความเชื่อว่าอาการเจ็บป่วยเกิดจากการกระทำของผีแล้ว บางครั้งก็เกิดจากการกระทำผิดกฎบางอย่าง เช่น กฎข้อห้ามหมู่บ้าน ข้อห้ามในการผลิต ทำไร่ไม่เลี้ยงผีน้ำ ผีไร่ เหล่านี้ทำให้เกิดสิ่งไม่ดีไม่งาม มีชะนี หรือเม่นเข้ามาในหมู่บ้าน (สัตว์ที่ถือว่าจะโชคลางไม่ดี) มีดบาด งูกัด อาการกลุ่มนี้มักรักษาด้วยสมุนไพรและเวทย์มนต์คาถา การทำพิธีกรรมมัดมือเรียกขวัญเป็นการแสดงถ้อยทีถ้อยอาศัยระหว่างครอบครัวเครือญาติ ชุมชน ธรรมชาติและสิ่งที่อยู่เหนือธรรมชาติ มีคุณค่าทางจิตใจสูง ปัจจุบันเริ่มมีเทคโนโลยีทางการแพทย์ ความเจริญ เด็กลงไปเรียนหนังสือในเมือง ช่วงเวลาการมัดมือต้องเปลี่ยนไปในช่วงปิดเทอม คือเมษายนและตุลาคม นั่นหมายถึงเป็นการมัดมือในครัวเรือนเท่านั้น ยามมีใครเจ็บไข้ได้ป่วย หมู่บ้านห้วยปูลิงยังคงทำพิธีมัดมือเรียกขวัญ แม้จะพาคนเจ็บป่วยไปสถานีอนามัยหรือโรงพยาบาลก็ตาม

2. กินข้าวใหม่ (บือแซะคลี) : เดือนพฤษภาคม

ช่วงเริ่มปลูกข้าว โดยเอาเชื้อข้าวจากปีที่แล้วมาปลูก ผู้ชายจะเอาเสียมนำไร่ ผู้หญิงจะหยอดเมล็ดข้าว ก่อนที่จะปลูกข้าวทั้งแปลงนั้น ต้องปลูกแม่ข้าวก่อน ส่วนเชื้อข้าวที่เหลือที่เรียกว่า “บือแซะคลี” จะนำมาต้มเหล้าแล้วเรียกคนมาดื่ม โดยเหลือทำพิธีถ้วยหนึ่ง หลังจากนั้นกินอาหารที่ข้าว อุปกรณ์ที่ใช้ ต้นกิโกล๊ะหล่ะ (ภาษาปากากะญอ พืชตระกูลเถาวัลย์ สรรพคุณใช้ห้ามเลือดได้) มัดรอบหม้อข้าว เป็นเครื่องหมายแสดงว่า จะได้ข้าวพอเพียงเลี้ยงดูคนในครัวเรือน เป็นอันเสร็จสิ้นฤดูกาลเพาะปลูก แต่ยังไม่สิ้นพิธีกรรมอันเป็นเหมือนพันธะสัญญาที่ต้องกระทำต่อไป

3. เลี้ยงผีบรรพบุรุษ : เดือนมีนาคมและสิงหาคม

พิธีนี้กระทำเฉพาะคนในครอบครัวไม่ได้เชื้อเชิญฮีโข่ หรือเครือญาติ การเลี้ยงผีบรรพบุรุษฝ่ายผู้หญิง คล้าย ๆ กับพิธีกรรมมัดมือเรียกขวัญ แต่การต้มเหล้าถ้วยหนึ่งเลี้ยงผีก่อน เจ้าบ้านจึงกินและลูกหลาน การประกอบพิธีกรรมจะไม่ให้บุคคลภายนอกไปมีส่วนร่วมใด ๆ ในปัจจุบันที่ลูกหลานไปเรียนหรือทำงานข้างล่าง การเลี้ยงผีบรรพบุรุษจึงนัดหมายกันตามความสะดวก ที่ต้องพร้อมเพรียงของครอบครัวที่ถือผี

4. เลี้ยงผีนา/ผีน้ำ : เดือนเมษายน

ผู้มีนาเริ่มทำนาราวเดือนเมษายน นาของปากากะญอเป็นทรัพย์ที่สำคัญยิ่งเพราะได้มาด้วยความยากลำบาก ต้องอาศัยภูมิประเทศที่เหมาะสมและใช้แรงงานมากในการเบิกที่นาขั้นบันได

ตลอดจนการนำน้ำเข้านา ด้วยเหตุนี้นาจึงเป็นทรัพย์สินของครอบครัวที่สามารถตกทอดถึงลูกหลานได้ ขณะที่ไร่หมุนเวียนเป็นทรัพย์สินส่วนรวม มีสิทธิ์ในการทำกิน แต่ไม่สามารถซื้อขาย พิธีกรรมนี้ผู้ถือผีจะมีการเลี้ยงผีนาด้วยไก่ตัวผู้ 1 ตัว ผีน้ำผีหนองเลี้ยงด้วยหมูในจุดที่ใกล้ฝาย โดยจุดนี้จะเลี้ยง 3 ปี ครั้ง การเลี้ยงผีน้ำเป็นการสำนึกในบุญคุณของน้ำที่ให้ประโยชน์ในการเพาะปลูกและเสมือนพิธีกรรมการทำความเข้าใจระหว่างคน ผีและนา ให้ไม่เจ็บไข้ได้ป่วย และข้าวงอกงาม

5. การเลี้ยงขอบคุณโถ่บือคาร์/ส่งนกโถ่บือคาร์ขึ้นสวรรค์ : เดือนธันวาคม

รูปภาพที่ 3 พิธีกรรมเลี้ยงผีไร่

เมื่อมีการขนข้าวขึ้นฉางหมดแล้ว ก็จะมีการเลี้ยงอีกครั้งหนึ่ง โดยจะทำการเฉือดไก่ที่ฉางข้าวตรงกลางกองข้าวกองหนึ่ง และมีการเก็บกองข้าวนี้ไว้เพียงเล็กน้อย และเมื่อมีการขนข้าวกลับบ้านหมดแล้ว จะนำเมล็ดข้าวที่เก็บไว้มากองรวมกันไว้ ซึ่งชาวบ้านปากากะญอเรียกว่า “พอโข่พอคีด๊ะ” และจะนำข้าวส่วนนี้ไปต้มเหล้า สำหรับการเลี้ยงนกโถ่บือคาร์นั้น จะให้นกจิกอวัยวะไก่อย่างละเล็กละน้อย แล้วนำไปวางไว้ที่ฉางข้าว ที่ต้องเลี้ยงนกชนิดนี้มีตำนาน ความเชื่อว่า เมื่อก่อนนกหรือนกโถ่บือคาร์ติดอยู่ในโพรงได้ นกตัวนี้ก็ได้เอ่ยปากว่าจะดูแลรักษาไร่ข้าวให้คนปกาเกอะญอได้กล่าวต่อว่า ” *ถ้านกเจ้ามองดูตอไม้เป็นสีดำเมื่อไร ขอให้ท่านลงมาดูแลไร่ให้แก่ข้าด้วยแล้วหลังจากเสร็จสิ้นการทำไร่แล้วจะเลี้ยงส่งให้ท่านกลับ* “ ดังนั้นเมื่อเสร็จสิ้นการผลิตข้าวแล้ว จึงทำพิธีส่งนกตัวนี้บินกลับสวรรค์แสดงความกตัญญูที่ช่วยให้ข้าวงอกงามดี

จะเห็นว่าพิธีกรรมและความเชื่อในไร่หมุนเวียนเป็นศูนย์กลางระหว่างคนในชุมชน และมีผลทางอ้อมในการระดมแรงงานในการจัดการไร่แต่ละแปลงของทุกครอบครัว ตั้งแต่การเริ่มขั้นตอนการถางไร่ เผาไร่ ลงเมล็ดพันธุ์ การดูแลจัดการป้องกันวัชพืช แมลงและศัตรูพืชต่าง ๆ ไปจนถึงการเก็บ

เกี่ยวข้าว ตีข้าว และกินข้าวใหม่ ระบบการผลิตไร่หมุนเวียนกับวิถีชีวิตและความเชื่อที่ผูกพันธ์ซึ่งกันและกันของคนทั้งชุมชนเป็นอย่างมาก

3.7 การศึกษา

ตารางที่ 4 จำแนกจำนวนประชากรตามระดับการศึกษาหมู่บ้านห้วยปูลิง

จำนวนตาม	จำนวน
ระดับการศึกษา	
ก่อนวัยเรียน	39
6 – 12 ปี เรียนประถมศึกษา	35
เด็กจบ ม. 6 เรียน ม.ต้น	36
คนในครัวเรือน (14 – 50 ปี)	173
อ่านและเขียนไทยได้	
รวม	283

นอกจากข้อมูลมือสอง พบว่ายังมีนักเรียนที่ย้ายถิ่นลงไปเรียนหนังสือภายนอกชุมชน ซึ่งไม่ได้จำนวนที่แน่นอน

หมายเหตุ : ข้อมูล จปฐ. ปี 44 ฝ่ายทะเบียนกรมการพัฒนาชุมชน ที่ว่าการ อ.เมือง จ.แม่ฮ่องสอน

1. โรงเรียนห้วยปูลิง

โรงเรียนห้วยปูลิงตั้งขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2503 ในเนื้อที่ 12 ไร่ 25 ตารางวา ซึ่งแต่เดิมเป็นที่รกร้างว่างเปล่าอยู่ใกล้หย่อมบ้านใหม่ป่าหมาก เป็นจุดกึ่งกลางระหว่างหมู่บ้าน มีบ้านห้วยปูลิง บ้านป่าหมาก บ้านตองก๊อ และบ้านห้วยไม้ดำ ตอนแรกได้รับความร่วมมือจากนายพะยะบือ พานทอง ผู้ใหญ่บ้านหมู่ที่ 5 บ้านห้วยไม้ดำ และนายสมบัติ กอแก้ว ผู้ใหญ่บ้าน หมู่ 7 บ้านตองก๊อ ตลอดจนชาวบ้านทั้งสองหมู่บ้าน ปีการศึกษา 2541 โรงเรียนได้รับอนุมัติให้เปิดโรงเรียนขยายโอกาสทางการศึกษา ปัจจุบันโรงเรียนบ้านห้วยปูลิงดำเนินการจัดการเรียนการสอนระดับก่อนประถมศึกษาคือชั้นอนุบาล 1 – 2 และระดับประถมศึกษา 1 – 6 และระดับมัธยมศึกษาตอนต้น ม. 1 – 3 จำนวนนักเรียนปัจจุบัน 135 คน เป็นชาย 70 คนเป็นหญิง 65 คน ครูจำนวน 11 คน

อาจารย์ใหญ่ตั้งแต่อดีต – ปัจจุบัน

1. นายสุรศักดิ์ ชวนชื่น (พ.ศ.2525 – 2535)
2. นายบุญช่วย คันธีสาร (พ.ศ.2537 – ปัจจุบัน)

2. **ศูนย์การเรียนรู้ชุมชนชาวไทยภูเขา (ศ.ศ.ช.)** บ้านหนองขาวเหนือและห้วยปมฝาด

สังกัดการศึกษานอกโรงเรียน เริ่มต้นเมื่อปี พ.ศ.2521 และเริ่มมีหลักสูตรของตนเอง คือ หลักสูตรประถมศึกษาเพื่อชุมชนในเขตภูเขา 2524 โดยมีวัตถุประสงค์

วัตถุประสงค์	ผลที่คาดว่าจะได้รับ
1.ชุมชนมีส่วนร่วมในการจัดการเรียนการสอนโดยใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่น ทุกสิ่งทุกอย่างที่มีอยู่ในชุมชน 2.ผู้เรียนสามารถนำความรู้ไปใช้พัฒนาคุณภาพชีวิตตนเอง ครอบครัวและสังคม 3.หลักสูตรการเรียนการสอนได้ปรับเข้ากับภูมิปัญญาท้องถิ่นอย่างสอดคล้อง	1.ผู้เรียนสามารถนำความรู้ไปใช้ประโยชน์เพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิตของตนเอง ครอบครัว และสังคม 2.ประชากรไทยอยู่ในสังคมได้อย่างมีความสุข

ปัจจุบันมีนักเรียนที่หลักสูตร ศ.ศ.ช. จำนวน 54 คน จบไปแล้ว 16 คน

1. นายเกรียงศักดิ์ ชายสืบสกุล
2. นายบุญทวี ศิราชาญ
3. น.ส.น้อยทิพย์ ศิราชาญ
4. น.ส.กรรณิกา ตั๋นแก้ว
5. นายวิศิษฐ พรมชมชา
6. น.ส.ดารุวรรณ ยูบแก้ว

3. ศูนย์เด็กเล็ก

ก่อตั้งเมื่อ พ.ศ.2539 โดยการสนับสนุนของกรมพัฒนาชุมชน กระทรวงมหาดไทย โดยนางสาวสายพิณ รักษาสินวนาเป็นครูพี่เลี้ยงเด็กก่อนวัยเรียน ปัจจุบันมีเด็กก่อนวัยเรียนจำนวน 39 คน

4. วัดห้วยปูลิง

ตั้งมาเมื่อ พ.ศ.2522 โดยมีภิกษุสามเณรมาประจำวัด เพื่อประกอบพิธีกรรมทางศาสนาและสอนธรรมมะ ปัจจุบันมีภิกษุ วิชาย ปัญญาโณ (กลุ่มตระกูลอาฟู) ประจำอยู่ที่วัด

3.8 การรักษาสุขภาพ

1. สถานีอนามัยห้วยปูลิง

เป็นสถานีอนามัยแห่งแรกที่สร้างด้วยเทคนิคใหม่ใช้วัสดุและแรงงานท้องถิ่น ด้วยการสนับสนุนจากโครงการไทย – เยอรมัน เปิดบริการครั้งแรก พ.ศ.2540 มีเขตรับผิดชอบ 4 หมู่บ้านหลัก 6

หมู่บ้านบริวาร ประชากร 1,137 ได้แก่ หมู่ 1 ห้วยปูลิงบ้านใหม่ และป่าหมาก หมู่7 ห้วยตองก๊อ ห้วยหมูบน ห้วยหมูล่าง ห้วยฮี้น้อย หมู่ 9 ห้วยไม้ดำ หมู่ 11 ห้วยไทร กิ่วขมิ้น ห้วยมะโง ห้วยม่วง

ปัจจุบันมีเจ้าหน้าที่สาธารณสุข 3 คน

1. นายบุญเพิ่ม ทองดี หัวหน้าสถานีอนามัย (พ.ศ.2545 – ปัจจุบัน)
2. นายถนัด บุปผาเพชร เจ้าหน้าที่สาธารณสุขชุมชน 4 (พ.ศ.2544 – ปัจจุบัน)
3. นายยุทธการ วงศ์ศักดิ์ศรี นักการภารโรง (พ.ศ.2545 – ปัจจุบัน)

เมื่อชาวบ้านเข้ารับบริการเจ็บป่วยเกินความสามารถที่อนามัยจะรักษาได้ เจ้าหน้าที่จะส่งผู้ป่วยหนักลงสู่โรงพยาบาลศรีสังวาลย์ ซึ่งเป็นโรงพยาบาลประจำจังหวัดแม่ฮ่องสอน ใช้เวลาเดินทางประมาณ 4-5 ชั่วโมง และถนนหนทางลำบากในช่วงฤดูฝน

2.หมอพื้นบ้าน/ผู้รู้

หมอยาที่สามารถวินิจฉัยโรคและปรุงยามีหลายคน ได้แก่ นางโฉ่ (ไทใหญ่) และหม่อควะอาฟู ได้นำตำรับยาโทใหญ่ที่สั่งซื้อจากพื้นราบมาผสมผสานยาสมุนไพรของปากากะญอ ใช้รักษาลูกหลานที่ต้องการเมื่อเจ็บป่วย ในหย่อมบ้านป่าหมากมีพะตีต่าเหล่อซึ่งเป็นหลานเขยของหม่อควะ นับได้ว่าเป็นผู้รู้เรื่องยาสมุนไพรมาแต่เดิม การรักษาสุขภาพด้วยยาสมุนไพรของพะตีต่าเหล่อจะมีการใช้คาถาอาคมร่วมด้วยและผู้รู้หลายคนในหมู่บ้านก็มีลักษณะเดียวกัน ส่วนนายมิตรชัย และนายเจริญ หย่อมบ้านใหม่ สามารถวินิจฉัย ปรุงยาที่เกิดจากการทดลอง คิดค้นและประสบการณ์ใช้ เพื่อรักษาสุขภาพตนเองและเครือญาติ อีกทั้งสำหรับการจำหน่ายเมื่อมีผู้ขอ หรือสั่งซื้อโดยส่วนมากเป็นเครือญาติที่ตำบลผาบ่อง หรือหัวน้ำแม่สะกื๊ด

ในแต่ละชุมชนเมื่อถามชาวบ้านก็สามารถบอกตำแหน่งแห่งที่ของผู้รู้ หมอยาสมุนไพรในชุมชนทั้งหญิงและชาย เช่น เมื่อนักวิจัยลงพื้นที่บ้านห้วยไม้ดำ ถามถึงผู้รู้ยาสมุนไพร ชาวบ้านหลายคนบอกชื่อนายสมพงษ์ เพียงไพรชน ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้านที่มีการสั่งสมภูมิปัญญาสมุนไพร ใช้ประโยชน์ มีการถ่ายทอดสู่เครือญาติข้ามขอบเขตหมู่บ้านห้วยปูลิงบ้าง หนองขาวกลางบ้าง หรือถามถึงหมอตำแยบ้านห้วยปูลิง ชาวบ้านกล่าวอ้างถึงนางพะแหละเหมาะ สีโต มารดาบุษยรัตน์ ซึ่งปัจจุบันหน้าที่ดังกล่าวได้โรยร้างไป เพราะแม่บ้านรุ่นใหม่นิยมไปคลอดลูกที่โรงพยาบาลแม่ฮ่องสอน

ส่วนหมื่อกะ (ผู้หญิง) แทบทุกคนรู้เรื่องยาสมุนไพรโดยเฉพาะสมุนไพรรักษาอาการเจ็บป่วยของเด็ก เช่น แก้หวัด แก้ไข้เด็ก ปวดท้อง เป็นต้น แต่เป็นเพียงบางคนที่เลือกใช้ยาสมุนไพรบำบัด ซึ่งส่วนใหญ่มักมีอายุมากกว่า 35 ปีขึ้นไป การรักษาสุขภาพตนเองของชุมชนห้วยปูลิงมักใช้ประโยชน์จากพืชมากที่สุด รองลงมายาจากสัตว์ โดยมากเป็นพืชสมุนไพรเดี่ยวๆ หรือตำรับยาชุมชนที่เกิดจากประสบการณ์ใช้ เพื่อรักษาอาการโรคหรือโรคทั่ว ๆ ไป เช่น เป็นไข้ ปวดหัวตัวร้อน ปวดหลัง ปวดเอว ตัวยา

สำคัญคือ “เต่อะสิพาโด๊ะ” หรือยาหลวง (เต่อสิ แปลว่า ยา/พะโด๊ะ แปลว่าใหญ่) ที่ใช้รักษาโรคพื้นฐาน และใช้ผสมกับตัวยาอื่นๆ ประโยชน์ยาสมุนไพรห้วยปูลิงสามารถจำแนกเป็น

1. เพื่อรักษาอาการเจ็บไข้ได้ป่วย หรือที่ชาวบ้านเรียกว่า ยาแก
2. เพื่อบำรุงกำลัง
3. เพื่อใช้ในการประกอบพิธีกรรมเชื่อมโยงกับวิถีชีวิตชุมชน

ยกตัวอย่างพืชสมุนไพร(ภาษาปากากะญอ) ที่ใช้ในการรักษาอาการเจ็บป่วย ได้แก่ เต่อสิพาโด๊ะ พอปกว่าหล่ะ นะเบาจอ พอซูจอ พอชอปรุ๊ แคแม นอพะโด๊ะ เหล่านี้เป็นพืชสมุนไพรที่ใช้รักษาโรคทั่วไป เป็นไข้ ปวดหัวตัวร้อน ปวดเมื่อยเนื้อตัว เป็นต้น

โดยปกติชาวบ้านมักเก็บหายาสมุนไพรในป่า ตั้งใจเข้าไปหาในป่าลึกที่มีชนิดพืชสมุนไพรนั้นๆ หรือยามเวลาไปเที่ยวป่าและไปกลับจากไร่ในทุกวัน ซึ่งบางชนิดใช้ได้ในทันที ไม่ได้มีการแปรสภาพ เช่น ส้มป่อย และสเรเด (ประคำดีควาย) ใช้สระผมฆ่าเหา ซักผ้าและเบื่อปลา ซิโปรเกว (สาบเสือ) ใช้ขยี้ปิดบาดแผลหยุดเลือดไหล หรือเมื่อนำกลับมาชาวบ้านมักใช้วิธีตากแห้ง บางชนิดที่เป็นเถายาวหรือกิ่ง ก็ตัดเป็นท่อนๆ ละ 3-4 นิ้วเพื่อความสะดวกในการใช้ประโยชน์ แล้วจึงห่อยาสมุนไพรเก็บรักษาไว้บนหิ้งเหนือเตาไฟเพื่อกันชื้นและแมลง วิธีการใช้ยาสมุนไพรแต่ละชนิดได้แก่ อบ อาบ ประคบ อังไฟ นวดแล้วแต่อาการโรค อย่างไรก็ตาม การเก็บยาสมุนไพรใช่จะสามารถเก็บได้ทุกคน ทุกเวลา ผู้รู้ได้สะท้อนความเชื่อในการเก็บยาสมุนไพรตรงกันหลายข้อเช่น

1. เต่อสิพาโด๊ะ (ยาหลวง) ผู้ชายอายุ 25 ปีเก็บได้เท่านั้น และเป็นลูกคนแรกจะได้ยาแรง
2. เก็บยาวันพุธจะได้ยาแรง ห้ามเก็บยาวันศีล (วันพระ)และวันอาทิตย์ของศาสนิกชน
3. พืชสมุนไพรบางชนิดห้ามเก็บตอนขาไป ให้บอกเจ้าที่ไว้ แล้วจึงมาเก็บตอนขากลับ
4. เวลาไปเก็บยาสมุนไพรให้ไปคนเดียวห้ามบอกใคร

นอกจากนี้ยังมี ยังมีความเชื่อว่าให้แก้ผ้าไปเก็บยาและห้ามบอกใคร และมีการวางยาสูบหรือปั้นข้าวให้เจ้าที่เจ้าทางในบริเวณที่พบยา ผู้รู้จะนอบน้อมกล่าวคำคาถาขอยาสมุนไพรจากเจ้าที่ เชื่อกันว่าเมื่อทำครบกระบวนการ ยาที่ได้พืชสมุนไพรที่ช่วยให้ผู้เจ็บป่วยหายจากโรคแน่นอน ส่วนการถ่ายทอดผู้รู้ไม่ว่าจะเป็น

รูปภาพที่ 4 การเก็บรักษาพืชสมุนไพรโดยวิธีการตากแห้ง

พ่อหรือแม่มักถ่ายทอดความรู้เรื่องสมุนไพรแก่ลูกคนแรกเสมอ เพราะเชื่อว่าหากลูกคนแรกไม่ว่าหญิงหรือชายไปเก็บยาจะได้ยาที่แรง แม้ในปัจุบันความเชื่อดังกล่าวผู้รู้ก็ยังยึดถือปฏิบัติอย่างเคร่งครัด

3.9 การใช้ทรัพยากรธรรมชาติ

ปัจจุบันมีเครือข่ายการจัดการทรัพยากรธรรมชาติห้วยปูลิง ได้รับงบประมาณสนับสนุนจากองค์การบริหารส่วนตำบลห้วยปูลิง ชาวบ้านได้ใช้ระบบการจัดการทรัพยากรธรรมชาติมาแต่ดั้งเดิม โดยแบ่งพื้นที่ให้ชาวบ้านรับรู้ มีการประชาสัมพันธ์ กฎระเบียบ และมีคณะกรรมการหมู่บ้านช่วยกันควบคุมดูแล โดยการนำเอาความรู้ กฎจารีต ผสมผสานกับการจัดการแบบใหม่ที่เรียกว่า “ป่าชุมชน” โดยใช้ชุมชนเป็นฐานการดูแล ซึ่งได้ร่วมกันเป็นเครือข่ายการจัดการทรัพยากรธรรมชาติห้วยปูลิง มีสมาชิกบ้านห้วยปูลิงมีทรัพยากร ดังนี้

ดิน สภาพดินบ้านห้วยปูลิง เป็นดินที่มีหน้าดินร่วน ในดินจะเป็นดินเหนียว มีลักษณะไม่สามารถอุ้มน้ำได้ เมื่อเวลาฝนตก หน้าดินจะประกอบด้วยธาตุอาหาร จะถูกชะล้างไป ทำให้ดินไม่ดี ที่ภาษาปกาเกอะญอเรียกว่า “ฮ่อโข่ชอเชวุย” จึงทำให้พืชผลเจริญเติบโตช้า หรือต้องปรับปรุงดินเพิ่ม ชาวบ้านเล่าว่าดินประเภทนี้จะอยู่และสังเกตได้ชัดจากการเพาะปลูก แม้การเกษตรฯ จะมาส่งเสริมปลูกพืชผลไม้ เมืองหนาว ก็เจริญเติบโตช้า มักไม่มีผลิตผล

น้ำ ห้วยปูลิงจะไหลลงสู่เส้นแม่สะมาด ซึ่งเป็นลำห้วยหลักในการทำนา และปลูกพืชนอกฤดูทำนา อยู่ทางทิศตะวันออกของหมู่บ้านห่างจากหมู่บ้าน 50 เมตร ไหลผ่านหมู่บ้านตลอดสาย มีต้นกำเนิดจากป่าต้นน้ำหนองขาวกลาง อยู่ห่างจากหมู่บ้าน 15 กิโลเมตร ทำให้มีน้ำในการทำนาทำสวน ประสบกับปัญหาน้ำแล้งในบางปี และระหว่างเนินเขาพบซอกทางน้ำที่มีความลึกจำนวนมาก จึงพบพืช

พันธ์หลากหลายชนิด ทั้งประเภทว่าน ยาสมุนไพร รวมทั้งยาหลวง หรือเต่อสิพาโด๊ะมักพบบริเวณซอกน้ำ ชาวบ้านจะไม่ทำการเกษตรบริเวณซอกน้ำและเนินเขา

ป่าไม้ ของบ้านห้วยปูลิงเป็นป่าผสม สน – เบญจพรรณ มีพืชนานาชนิดที่สำคัญ ไม่ไผ่ ไม่สน ไม้เดือย ไม้เต็ง ไม้ก่อ ยูคาลิปตัส ว่านประเภทต่าง ๆ เช่น ในป่าชาวบ้านสามารถใช้ประโยชน์ เช่น

แหล่งอาหาร มีจำพวก ต้นส้มเปรี้ยว ผักหนาม ผักกูด ผักปูลิง ผักอื่น ๆ ผลไม้ กล้วย มะไฟ มะม่วงป่า ไม่ก่อ ไม้เดือย มะขามป้อม

แหล่งสมุนไพร มีสารพัดชนิด ทั้งได้จากพืชยืนต้น ต้นหญ้า สัตว์ ดิน ปริมาณมากน้อยแตกต่างกันตามสภาพพื้นที่ป่า และความลาดชัน ซึ่งเมื่อชาวบ้านเจ็บป่วยสามารถหายาจากในป่าสารพัดอย่าง เช่น ปวดท้อง ปวดเมื่อย แก้พิษ โรคนิ้ว โรคเบาหวาน โรคดีซ่าน ฯลฯ

แหล่งก่อสร้าง สร้างบ้าน สร้างยุ้งข้าว ล้อมรั้ว ทำฟืน ส่วนใหญ่ใช้ไม้เนื้อแข็ง ไม้ไผ่หวาย ใบตองตึง ใบตองก๊อ

ปริมาณความเปลี่ยนแปลง จากที่ชาวบ้านสรุปปัจจุบันมีน้อยมาก โดยเฉพาะไม้ก่อสร้างไม่ค่อยมีแล้ว เพราะชุมชนได้ตั้งหลักแหล่ง รกรากถาวรมานานแล้ว และมีกฎระเบียบของชุมชนบนฐานความเชื่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ของชุมชน ความเชื่อในการตัดต้นไม้ คือ

ต้นไม้ที่ห้ามตัดทำลาย ได้แก่

- ต้นไม้ผูกสายสะดือ (เดปอ) เมื่อแต่ละครอบครัวต้องคลอดลูกใหม่ จะหาต้นไม้ใหญ่ในป่าเดปอเพื่อนำสายสะดือเด็กใส่กระบอกไม้ไผ่ไปผูกไว้ เชื่อกันว่าต้นไม้นั้นจะเป็นขวัญของเด็กคนนั้น ต้นไม้ที่มีสายสะดือผูก จึงห้ามรังควานและทำลายเด็ดขาด เพราะจะส่งผลต่อชีวิตคนนั้น
- ต้นไทรที่เชื่อกันว่าเป็นที่สิงสถิตย์ของเทพชื่อ “ หมื่อกาเขล่อ” ผู้กำหนดชะตาชีวิตมนุษย์
- ต้นสะคอดึ เป็นต้นไม้ในพิธีศพ (สำหรับผู้ตายที่ยังเป็นโสด ไม่มีคู่ทำเป็นรูปอวัยวะแสดงเพศเป็นสัญลักษณ์แทนคู่ให้ถ้าผู้เสียชีวิตเป็นชายจะทำเป็นอวัยวะเพศหญิง,ถ้าเป็นผู้หญิงจะทำอวัยวะเป็นเพศชาย)
- ต้นไม้ที่ใช้ใบห่อข้าวให้คนตาย,ไม้แบกศพคนตาย
- “ต้นไม้หางปลา” (มี 2 ง่ามแตกออกจากต้นเดียวกัน) และ “ไม้สองนาง” (ต้นที่ลำต้นขึ้นมาคู่กัน) ห้ามตัดไปใช้สร้างบ้าน จะทำให้คนในบ้านแตกแยกกันไม่ยอมกัน
- ไม้ที่ขึ้นบนจอมปลวก
- ไม้ที่มีจอมปลวกขึ้นกิ่ง,ไม้ที่มีรังผึ้ง- ต้นไม้ที่มีเจ้าของแล้ว
- ต้นไม้ที่มีกิ่งโน้มเข้าหากันเมื่อลมพัดจะเสียดสีกัน-ครอบครัวจะไม่ถูกกับเพื่อนฝูง
- “ ไม้เครือหวัน “ (ไม้ที่มีเถาวัลย์พันเกี่ยวหรือมีกาฝาก) จะนำงูเข้าบ้าน ครอบครัวจะเจ็บป่วยตลอด

- ต้นไม้ตะวันผ่าง่าม (แสงตะวันส่องลอดง่ามไม้เป็นทางยาว) ถือว่าเป็นทางเดินของตะวัน-จะทำให้ร้อน
- ต้นไม้ที่ถูกฟ้าผ่า- ไม่ใช้สร้างบ้าน ทำฝืน

สัตว์บก หมูป่า เก้ง ลิง ไก่ป่า ชะนี อีเห็น ลิงลม นก หนู ห้ามล่า ทำการรบกวนและสอดส่องไม่ให้คน ข้างนอกละเมิดกฎระเบียบ

สัตว์น้ำ ที่มีอยู่ เช่น หอย ปูกุ้ง ปลาขาว ปลาไหล ปลาดุก มีปริมาณมากโดยเฉพาะช่วงฝนแรก เดือนพฤษภาคม ชาวบ้านมักไปหาปลาที่น้ำแม่สะมาด โดยอุปกรณ์ใช้เบ็ด ฉมวก และแหส่วนมาก แต่มีบุคคลภายนอกมักช็อตปลาที่ในน้ำแม่สะมาดบ่อย ๆ

1.หย่ะแวโพ (ปลาขาว)
2.หย่ะปอบอ
3.หย่ะพอซู
4.หย่ะปุ๊ลุ๊
5.หย่ะซา (ปลาดุก)

3.10 อาชีพ/การทำมาหากิน

การทำหากินของชาวบ้านห้วยปูลิงจะทำการเกษตรเป็นหลักประกันในการอยู่รอดของครอบครัว ปัจจุบันต้องเผชิญกับบริบทของประชากรที่เพิ่มขึ้นในทุกปี ปัญหาการถูกลดรอบของการหมุนเวียนของไร่

1. การเกษตร (เพาะปลูก)

เป็นอาชีพที่ยึดถือกันมานาน ทำเพื่อกินในความอยู่รอดสมาชิกในครอบครัว รูปแบบมีวัฒนธรรมชนเผ่าที่ยึดถือกัน เช่น เป็นระบบทำไร่หมุนเวียน การทำนาขั้นบันได การปลูกพืชผักสวนครัวผสมผสานกันหลายอย่าง ๆ

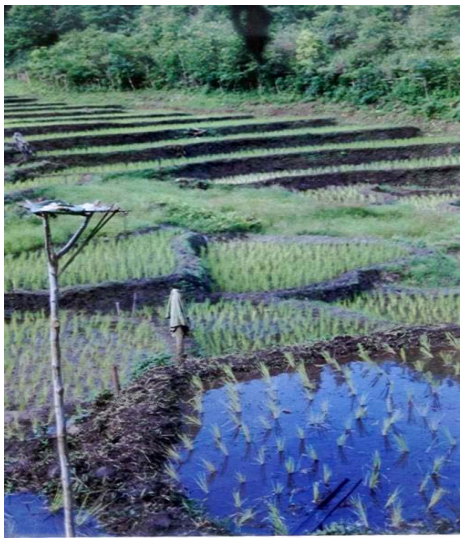

รูปภาพที่ 5 นาขั้นบันได

1.2 การทำไร่หมุนเวียน การทำไร่หมุนเวียน เป็นลักษณะการใช้ที่ดินแบบหน้าหมู่ในเครือญาติ ประมาณ 30 ปี ที่แล้ว มีการหมุนเวียนใช้ 10 ปี แต่ละแปลงประมาณ 5 ไร่ ส่วนใหญ่อยู่ในพื้นที่ราบไหล่เขาและมีการกำหนดขอบเขตพื้นที่ไร่หมุนเวียนอย่างชัดเจนในพื้นที่ที่รักษาเขตป่าชุมชน เป็นการรักษาพันธ์ข้าวไร่พื้นบ้านอย่างต่อเนื่องในชุมชน อีกทั้งการปลูกข้าวโพด แตง เผือก มัน และงาผสมผสานในไร่หมุนเวียน ทำให้ชาวบ้านได้มีอาหารดังกล่าวอุดมสมบูรณ์ ต่อมาเมื่อประชากรเพิ่มขึ้น ชาวบ้านเริ่มหันไปทำนาขั้นบันไดมากขึ้น และไม่สามารถเบิกพื้นที่ทำไร่หมุนเวียนได้อีก จึงมีการลดรอบ 7 – 8 ปี มีการผลิตในอัตราที่ถี่มากขึ้น สภาพดินดินค่อนข้างเสื่อมและเกิดการพังทลายของหน้าดิน

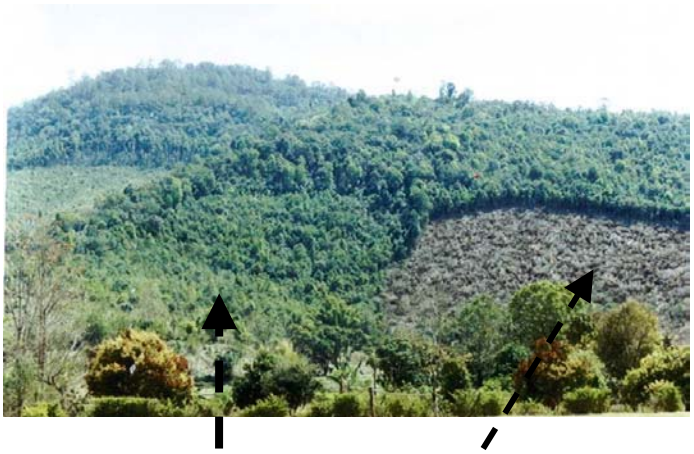

รูปภาพที่6 พื้นที่ไร่เหล่า (4-5 ปี)และ คึร์ พื้นที่กำลังจะทำไร่ปีปัจจุบันบ้านห้วยปูลิง

ตารางที่ 5 แสดงวิถีการผลิตการทำไร่หมุนเวียนและวัฒนธรรม

กิจกรรม	ม.ค.	ก.พ.	มี.ค.	เม.ย.	พ.ค.	มิ.ย.	ก.ค.	ส.ค.	ก.ย.	ต.ค.	พ.ย.	ธ.ค.
1. ถางไร่		↔										
2. กันไร่/ล้อมรั้ว			↔									
3. เผาไร่				↔								
4. กำจัดวัชพืช					↔							
5. ปลูกข้าวไร่						↔						
6. เลี้ยงผีไร่/กำจัดวัชพืช							↔					
7. เกี่ยวข้าว/มัดข้าว											↔	
8. ตีข้าว											↔	↔
<u>วัฒนธรรมประเพณี</u>												
1. กินข้าวใหม่		↔										
2. เลี้ยงผีข้าว/ส่งนกโถ่บือคาร์						↔						
3. เลี้ยงผีไฟ/มัดมือวัวควาย								↔				
4. พิธีมัดมือ											↔	
5. พิธีปล่อยนกขึ้นสวรรค์												↔

1.2 **การเพาะปลูก** นอกฤดูการผลิตยังปลูกผักสวนครัวในนา เช่น ผักกาด ผักกะหล่ำปลี กระเทียมหอมต่าง ๆ ซึ่งที่นาที่อยู่หัวฝาย ผลผลิตจะมีคุณภาพดีกว่า สามารถส่งลงไปขายในเมือง นอกนั้นปลูกเพื่อกินและขายในชุมชน ห้วยปูลิงมีการทำนา 60 % ของชุมชน พื้นที่ทำนาจะเป็นกรรมสิทธิ์ของตระกูล ส่วนหัวไร่ปลายนานั้นเป็นกรรมสิทธิ์ชุมชน ที่สามารถมาใช้ประโยชน์ ปลูกผัก เช่น ผักชี ผักกาด หอม กระเทียม เป็นต้น

รูปภาพที่ 7 การเอามื้อเอาวันเกี่ยวข้าว

ตารางที่ 6 แสดง กิจกรรมรอบปีในการทำนาบ้านห้วยปูลิง

	ม.ค.	ก.พ.	มี.ค.	เม.ย.	พ.ค.	มิ.ย.	ก.ค.	ส.ค.	ก.ย.	ต.ค.	พ.ย.	ธ.ค.
1.ทำเหมืองน้ำ		↔	↔									
2 .คาดหญ้า		↔	↔									
3 .ไถ				↔	↔							
4 .หว่านกล้า				↔	↔							
5 .ปลูกข้าว					↔	↔	↔	↔				
6.กำจัดวัชพืช								↔	↔			
7.เกี่ยวข้าวนา											↔	
8 .ตีข้าว												↔

1.3 สวน การใช้ที่ดินในรูปแบบของการปลูกพืชยืนต้นต่าง ๆ ผสมผสานในครัวเรือนเพื่อสำหรับไว้เก็บเกี่ยวผลผลิตผลกันในครอบครัว แล้วถ้าขายผลผลิตได้ก็จะขาย ซึ่งสวนดังกล่าวจะอยู่ในบริเวณหลังบ้านหรือข้างบ้าน พืชที่ปลูกได้แก่ กล้วย สัปปะรด ขนุน ชา พริก ผักสวนครัว มะขาม มะม่วง ฯ รูปแบบวนเกษตร จะใช้พื้นที่ติดกับบริเวณหมู่บ้าน และบริเวณบ้านมีการปลูกผักสวนครัว และชาเป็นส่วนน้อย การใช้ประโยชน์ตั้งแต่การใช้สอยสมุนไพร นำมาเป็นอาหารและขายมาเป็นรายได้หมุนเวียนภายในชุมชน

<u>ผู้เชี่ยวชาญด้านช่างต่าง ๆ</u>

1. ผู้เชี่ยวชาญด้านจักสาน

2. ผู้เชี่ยวชาญด้านช่างตีมีด

   - นายอำนวย คีรีทอง

3. ผู้เชี่ยวชาญด้านไม้

   - นายสอพอ เพียงไพรชน

   - นายปูติ

4. ผู้เชี่ยวชาญด้านปูน

   - นายปูติ

ผู้เชี่ยวชาญด้านอื่น ๆ ทอผ้า,ย้อมผ้า,อื่อทา มีเป็นจำนวนมาก

รูปภาพที่ 8 ชาวบ้านจักสานก๋วยไว้เก็บผักในสวน ข้าวโพด เผือกมันจากไร่ สมุนไพรจาก ป่า หรือใส่สัตว์เลี้ยง ไก่ หมู เป็นต้น

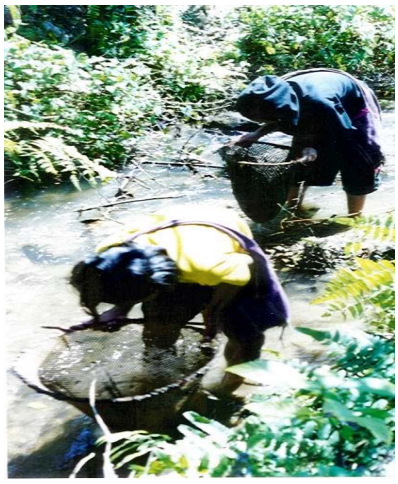

รูปภาพที่ 9-11 การตีมีด ตำข้าว หาปลาในลำห้วยปูลิง

3.11 กิจกรรมและบทบาทกลุ่มต่าง ๆ ในชุมชน

1.กลุ่มแม่บ้าน

1. แม่บ้านโดยธรรมชาติ เมื่อแต่งงานแล้ว
2. กลุ่มแม่บ้านโดยการส่งเสริมจาก

ช่วงแรกได้รับการสนับสนุนจากไทย – เยอรมัน ส่งเสริมพัฒนาอาชีพ เช่น การเลี้ยงไก่ ต่อมาโดยกรมพัฒนาชุมชน กระทรวงมหาดไทย เมื่อปี พ.ศ. ได้รับงบประมาณมาเพื่อเป็นกองทุน และทหารโครงการในพระราชดำริฯส่งเสริมพันธุ์พริกให้กลุ่มแม่บ้านปลูก ซึ่งไม่ค่อยได้ผล และปลูกชาหม่อนมาเป็นปีที่สอง นอกจากนี้เป็นการรวมกลุ่มกันทำกับข้าวต้อนรับแขกตามปกติ หรือในการประกอบพิธีกรรมระดับชุมชน ปัจจุบันองค์การบริหารส่วนตำบลห้วยปูลิงได้สนับสนุนเงินกองทุนกลุ่มแม่บ้าน

1. นางสมศรี ศรศรี ประธานกลุ่มแม่บ้าน (พ.ศ.2543 – 2544)

2. นางดิวัน วงศ์ศักดิ์ศรี ประธานกลุ่มแม่บ้าน (พ.ศ.2544 – ปัจจุบัน)

3. นางสาวสายพิณ รักษาสินวนา เลขากลุ่มแม่บ้าน (พ.ศ.2544 – ปัจจุบัน)

2.กลุ่มเยาวชน

เริ่มรวมตัวเมื่อ พ.ศ.2527 ในลักษณะกลุ่มเยาวชนในตำบลห้วยปูลิง โดยการสนับสนุนจากโครงการไทย – เยอรมัน ก่อตั้งอย่างเป็นทางการเมื่อ พ.ศ.2542

โครงสร้างเครือข่ายเยาวชนห้วยปูลิง

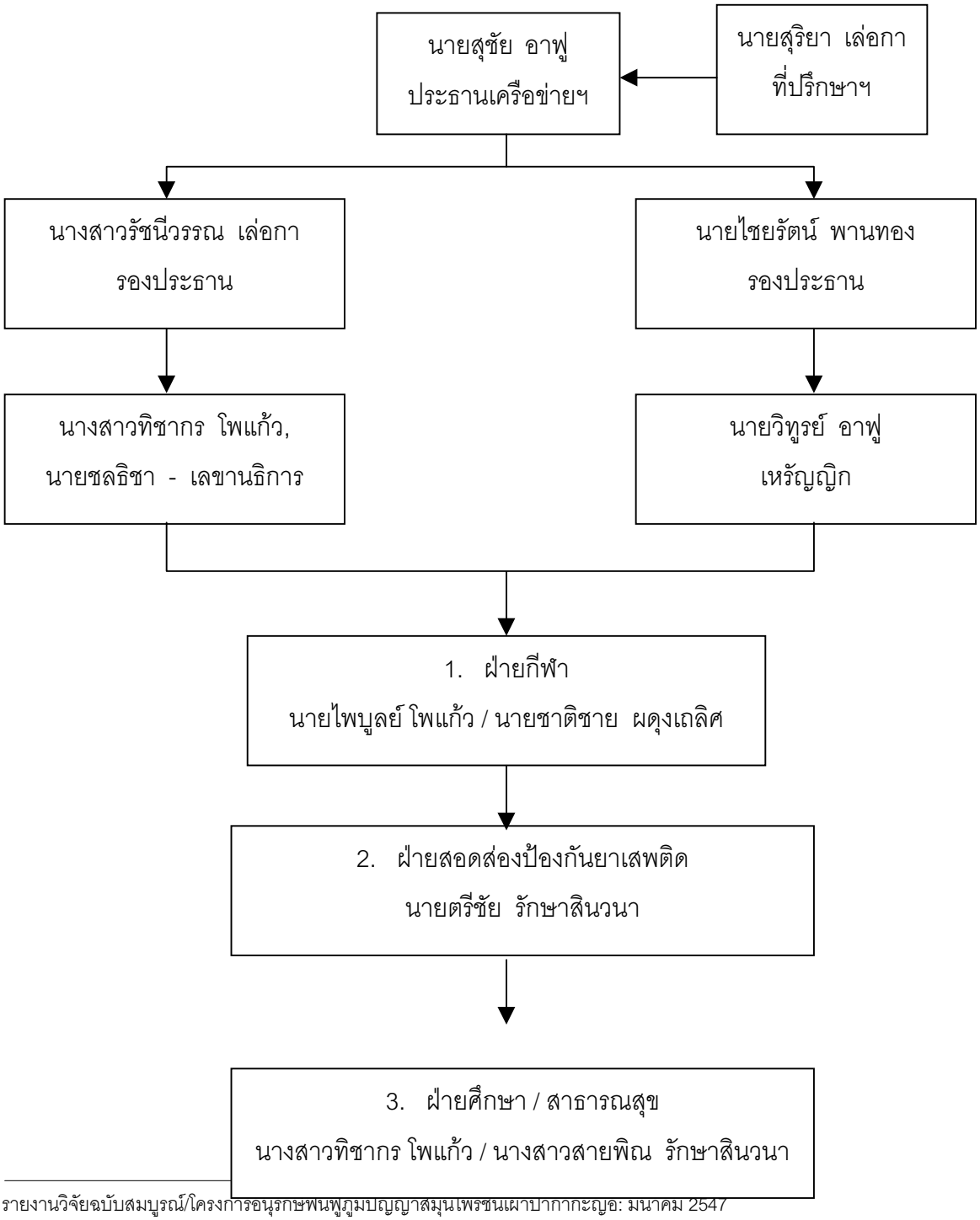

กิจกรรมการดำเนินงานที่ผ่านมา

1. การต่อต้านยาเสพติด ได้รับการสนับสนุนจากโครงการไทย – เยอรมัน ตั้งแต่ปี พ.ศ.2538 โดยมีกิจกรรมย่อย เช่น การแข่งกีฬา การทำไม้กวาดเพื่อใช้เวลาว่างให้เป็นประโยชน์ กิจกรรมนี้ยังคงดำเนินอยู่อย่างต่อเนื่อง แม้หลังจากโครงการไทย – เยอรมันหมดงบประมาณปี พ.ศ.2542 ในปัจจุบันนี้ และยังคงได้รับการสนับสนุนจากปปส. กลุ่มเยาวชนมีส่วนร่วมเต็มที่

1. สมาชิกเครือข่ายการจัดการทรัพยากรลุ่มน้ำห้วยปูลิง ซึ่งก่อตั้งเมื่อ พ.ศ.2542 ได้รับการสนับสนุนโครงการจากองค์กรบริหารส่วนตำบลห้วยปูลิง และโครงการฟื้นฟูชีวิตและวัฒนธรรมกิจกรรมรณรงค์การจัดการทรัพยากรของชนเผ่า เช่น ป่าชุมชน การเรียกร้องสิทธิทำกินเพื่อการจัดการทรัพยากรอย่างยั่งยืนและเป็นธรรม ระดับนโยบายก็ผลักดันพระราชบัญญัติป่าชุมชน (ฉบับประชาชน) ความร่วมมือกับเครือข่ายในลักษณะประชาคมเพื่อสร้างความเข้าใจ โดยกิจกรรมนี้ยังคงดำเนินการอยู่ เยาวชนมีส่วนร่วมสับเปลี่ยนเพิ่มขึ้นทุกปี เช่น การเข้าร่วมเวที การฝึกอบรมต่าง ๆ เป็นคณะกรรมการป่าชุมชน เป็นต้น

3.กลุ่มคนเฒ่าคนแก่

คนเฒ่าคนแก่จากแต่ละกลุ่มตระกูลในชุมชนบ้านห้วยปูลิง เท่าที่ทราบข้อมูลจากการแลกเปลี่ยนพูดคุยกับกลุ่มเฒ่า กลุ่มคนหนุ่มและหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง พบว่าคนเฒ่าแต่ละกลุ่มตระกูลเป็นกลุ่มที่ได้รับการยอมรับจากลูกหลานในหมู่บ้านมาก และดูเหมือนว่าการให้ความเคารพนับถือคนเฒ่าของกะเหรี่ยงห้วยปูลิงเป็นวัฒนธรรมชุมชนที่มีการปฏิบัติกันมาช้านาน ซึ่งปัจจุบันกลุ่มคนเฒ่ามีบทบาทสำคัญในด้านการถ่ายทอดความรู้ ผ่านการบอกเล่า หรือการประกอบพิธีกรรมระดับครัวเรือน และชุมชนสำคัญๆ เนื้อหาการพึ่งพาธรรมชาติด้านต่างๆ ของชุมชน เช่น การมัดมือ กินข้าวใหม่ ได้แก่ พ่อเฒ่ากานุ พ่อเฒ่าโลพา ลุงนิแฮ และลุงต่าขะ(ห้วยปูลิง) ทั้ง 4 คน มีความรู้ทางด้านจารีต ประเพณีของชุมชนและมีความชำนาญในการขับอื่อทา[4] (นิทานสุภาษิตกะเหรี่ยง) การทำมาหากิน การกล่าวขานถึงประสบการณ์ในการดำเนินชีวิต นอกจากนี้กลุ่มคนเฒ่าคนแก่จะมีการพบปะพร้อมหน้าพร้อมตากันช่วงวันศีล และวันอาทิตย์สำหรับศาสนิกชน เพราะเป็นวันหยุด ที่ไม่ทำงานถือว่าเป็นวันพักผ่อน ซึ่งแม้ว่าเป็นคนเฒ่าคนแก่แต่ในการเกษตรแบบยังชีพของปากากะญอ คนเฒ่าก็ยังทำไร่ ทำนา ลงสวน จักสาน เช่นเดียวกับคนหนุ่มสาว

[4] นอกจาก4 คนแล้วยังมีกลุ่มแม่บ้าน ที่ได้ใช้เวลาร่วมกัน " อื่อทา" ในงานพิธีกรรม เช่น งานแต่งงาน มัดมือ และอัดเทปไว้ให้เหตุผลว่าไว้เปิดให้ลูกหลานฟังในหมู่บ้าน และส่งไปที่อสมท.แม่ฮ่องสอน คลื่น ที่มีช่วงรายการภาษาปากากะญอ เพื่อให้ดีเจประจำรายการเปิด สืบสาวได้ว่ามีพื้นเพเดิมเป็นคนห้วยปูลิง (สิงหาคม 2545)

4. กลุ่มเครือข่ายการจัดการทรัพยากรลุ่มน้ำห้วยปูลิง

เป็นกลุ่มที่มีการก่อตั้งขึ้นปี พ.ศ.2542 เพื่อดูแลการจัดการทรัพยากรธรรมชาติลุ่มน้ำห้วยปูลิง มีสมาชิกที่เป็นกรรมการทุกหมู่บ้าน มีทั้งสตรี เยาวชน องค์การบริหารส่วนตำบล และตัวแทนชาวบ้าน ได้รับเงินสนับสนุนจากองค์การบริหารส่วนตำบลห้วยปูลิง

กฎระเบียบเครือข่าย

1. ห้ามตัดไม้ในเขตป่าอนุรักษ์ป่าต้นน้ำลำธาร ฝ่าฝืนปรับ 10,000 บาทหรือมากกว่า
2. หากว่ามีความจำเป็น เช่นตัดไม้เพื่อสร้างบ้าน ต้องขออนุญาติคณะกรรมการก่อน
2. ห้ามบุคคลภายนอกมาตัดไม้ในเขตอนุรักษ์ ฝ่าฝืนปรับ 10,000 บาทหรือมากกว่า
3. ห้ามจุดไฟเผาป่าเด็ดขาด
5. ห้ามช๊อตปลาในลำห้วย

5. โครงการแก้ไขปัญหาความยากจน

ปีงบประมาณ 2539 สนับสนุนโดยกรมพัฒนาชุมชนกระทรวงมหาดไทย

ประธานนายสมโภชน์ นิกรี

รอง นายประสงค์ สัตยกรพัชรกุล

เลขา นายศักดิ์ชัย สัตยธุดงค์ชัย

นายชิเหล่ เขตคีรีทอง

กรรมการกองทุน

1. นายตาเหล่อ โพแก้ว
2. นางดิวัน วงศ์ศักดิ์ศรี
3. นางสาวสายพิณ รักษาสินวนา
4. นายสมพร ม่านฟ้าสีคราม
5. นายพะเหล่อคา ไพรอมรโชค

3.12 กระบวนการสร้างความเข้าใจในชุมชน

1. อย่างเป็นทางการ คือ การประชุมที่ ผู้นำชุมชนได้ติดต่อกับหน่วยราชการ แล้วจึงกลับมาเรียกชาวบ้านประชุมถ้าเป็นเรื่องเร่งด่วน นอกจากนี้มีการประชุมทุกวันที่ 8 ของทุกเดือน หรือหน่วยราชการเข้าหมู่บ้านจึงเรียกประชุมหรือแจ้งข่าวราชการ ชุมชนมีหอกระจายเสียงทั้งสองหย่อมบ้าน

2. ไม่เป็นทางการ คือ การสัมพันธ์พบปะ แลกเปลี่ยนภายในครัวเรือน ระหว่างครัวเรือน และระหว่างชุมชน ปัญหาต่าง ๆ หลายแง่มุม รวมทั้งกิจกรรมพิธีกรรมความเชื่อ ซึ่งเป็นกิจกรรมรวมกลุ่มต่าง ๆ ของชุมชน เช่น การบวชป่า การมัดมือ การกินข้าวใหม่

<u>การผสมผสานวิทยาการสมัยใหม่กับองค์ความรู้ท้องถิ่น</u>

1. เรื่องการจัดการทรัพยากร

- มีการกำหนดขอบเขตป่าให้ชัดเจน โดยใช้ฐานภูมิปัญญาเดิม และระบบการแบ่งป่าแบบสากล ผสมผสานกัน ได้แก่ ป่าอนุรักษ์ ป่าช้า ป่าใช้สอย วางกฎระเบียบ การจัดการ การใช้ประโยชน์ การดูแลรักษา

- มีการจัดทำแผนที่ (Map) และแผนที่แสดงภูมิประเทศจำลอง (Model) ของชุมชนเพื่อประโยชน์ในการวางแผนการใช้ที่ดินของชุมชน เช่น แบ่งเป็นเขตที่อยู่อาศัยป่าใช้สอย ป่าทำกิน (ภาพจำลอง)การคัดเลือกสายพันธุ์ในไร่หมุนเวียนข้าว ปรับเปลี่ยนเมล็ดพันธุ์ข้าวและเมล็ดพันธุ์ในข้าวไร่โดยการ “ทดลอง” สายพันธุ์จากข้างนอก เพื่อให้เกิดความเหมาะสมและยั่งยืนพันธ์ข้าวที่ปลูกในปัจจุบัน ตัวอย่างข้าวพันธุ์พื้นเมืองระบบนาดำ

1. บือเปอะเหลอะ ไม่มีคนปลูกแล้วเพราะรสชาดไม่อร่อย
2. บือเนอมือ คล้ายข้าวหอมมะลิ ปัจจุบันไม่ปลูกแล้ว
3. บือสุกรา ไม่มีคนปลูกแล้ว
4. บือกวา คล้ายข้าวไร่พันธุ์บือทอหล่ะ
5. บือกวาบอ เมล็ดกลมมีขน
6. บือควอ เมล็ดสีแดง เหมือนข้าวเหนียวแดง ปัจจุบันไม่ปลูกแล้ว
7. บือปุหลุ ข้าวจ้าวไม่ได้ปลูกแล้ว
8. บือแม่ทาชะ (พันธุ์ข้าวจากวัดจันทร์ อ.แม่แจ่ม)
9. บือห่อซะคี
10. ปือิกวา (ข้าวเหนียว)

ตัวอย่างข้าวไร่พันธุ์พื้นเมือง

1. บือบะหลี (เมล็ดสั้น)
2. บือพะเทาะ (เมล็ดยาว)
3. บือชอมี ลักษณะเหมือนข้าวเหนียวแดง
4. บือพอปรี (มีการรื้อฟื้น/แลกเปลี่ยนกันมาปลูกมากที่สุด)

5. บือคาผล
6. บือคาโช
7. บือทอหล่า
8. ปี๊อิ๊ซู (ข้าวเหนียวดำ)

นายนิแฮ [5]เล่าว่า ไทย – เยอรมันเคยมา “ทดลอง” ส่งเสริมปลูกข้าวพันธุ์ กข พอต้นกล้าข้าวเล็ก ๆ ขึ้นต้องใช้ผ้าพลาสติกคลุมไว้ เพราะสภาพอากาศบนหนาวเย็น และต้องใส่ปุย ข้าวพันธุ์ กข นี้จึงไม่เหมาะที่จะปลูกบนดอย นายนิแฮสรุป

[5] ลุงนิแฮและลุงต่าขะเป็นผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้านยุคโครงการพัฒนาไทย-เยอรมัน และการเคลื่อนไหวเรื่อง ป่าชุมชนจึงเกิด เรื่องเล่า อาสาสมัครชาวบ้านT-G และม้อบหน้าศาลากลางปี 2537-2540 สะท้อนให้เห็น การไปสัมพันธ์กับข้อมูลข่าวสารภายนอก และประสบการณ์จิตสำนึก

บทที่ 4
กระบวนการวิจัย

การดำเนินงานวิจัยเชิงปฏิบัติการ โดยหัวใจสำคัญอยู่ที่การมีส่วนร่วม ได้วางเป้าหมายออกเป็น 3 ส่วน ด้วยกัน

1. **คน** เพื่อสนับสนุนการวิเคราะห์ตนเองและสถานการณ์การใช้สมุนไพรในชุมชน พัฒนาทักษะและส่งเสริมขีดความสามารถของคน ได้แก่ทีมวิจัย/หน่วยงานที่เกี่ยวข้อง
2. **ข้อมูล** เพื่อรวบรวมข้อมูลและพัฒนาร่วมกัน
3. **การใช้ประโยชน์** ยกระดับสิทธิการใช้ดั้งเดิมสู่ความมั่นใจในการใช้ประโยชน์ในสถานการณ์ปัจจุบัน

โดยผ่านการพบปะพูดคุยแลกเปลี่ยน ตั้งประเด็นคำถามในกลุ่มย่อย และรวบรวมเข้าสู่กลุ่มใหญ่ในชุมชน การส่งเสริมขีดความสามารถกลุ่ม และเปิดโอกาสสร้างประสบการณ์ใหม่ๆ ซึ่งสามารถแสดงกระบวนการวิจัยอย่างมีส่วนร่วมตามเป้าหมายรายกิจกรรม 6 กิจกรรมในช่วงดำเนินงานที่ 1 ดังนี้

1. คน ซึ่งมีกลุ่มเป้าหมาย ทีมวิจัย ชุมชนและหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง

❶ กิจกรรม ประชุมกลุ่มเยาวชนเพื่อหาประเด็นความสนใจการศึกษาวิจัย

นักวิจัยเตรียมความพร้อมก่อนเข้าชุมชนศึกษาข้อมูลมือสองจากอบต. เสนอบทบาทตัวเอง สร้างคำถามและหาคำตอบจากชาวบ้าน พูดคุยแลกเปลี่ยนความคิดเห็นกับชาวบ้าน สร้างความเป็นกันเอง มีส่วนร่วมในกิจกรรมชุมชน วัตถุประสงค์**เพื่อศึกษาบริบทชุมชน เพื่อศึกษากิจกรรมการพัฒนาชุมชนของกลุ่มเยาวชน ศักยภาพและข้อจำกัด และรับฟังปัญหาความต้องการและความคิดเห็นเพื่อเขียนโครงการ โดยใช้ประชุมกลุ่มย่อย ทำ SWOT ประกอบกับข้อมูลมือสองบริบทชุมชนจากองค์การบริหารส่วนตำบลห้วยปูลิง**

SWOT

ข้ออ่อน ชุมขน1.ด้านสังคม วัฒนธรรม ประเพณี/วัฒนธรรมเริ่มเสื่อม พึ่งพาตัวเองเรื่องสุขภาพน้อยลง ถิ่นของเด็กและเยาวชนลงสู่เมือง,ช่องว่างระหว่างผู้อาวุโสกับเด็กและเยาวชน ประชากรที่เพิ่มมากขึ้น
2.ด้านเศรษฐกิจ/ทำมาหากิน มีการใช้เครื่องจักรใช้ในกระบวนผลิตทำนา,ว่างงานนอกฤดูการผลิต ไม่มีอาชีพเสริมสร้างรายได้
3.ด้านการพัฒนา ไม่เท่าทันข้อมูลข่าวสาร,ไม่มีงบประมาณ

ศักยภาพชุมชน.ด้านสังคมและวัฒนธรรม ยังคงดำรงประเพณีวัฒนธรรมดั้งเดิม ซึ่งสามารถการย้ายปรับประยุกต์ได้เสมอในสถานการณ์ปัจจุบัน
2.ด้านเศรษฐกิจ/การทำมาหากินปรับรูปแบบการผลิต ,การปลูกพืชผสมผสานและมีการว่างงานนอกฤดูการผลิต
3.ด้านการจัดการทรัพยากร มีการกำหนดขอบเขตป่า กฎระเบียบที่ชัดเจน ระบบการแบ่งป่าแบบสากลผสมผสานกันและการดูแลรักษา
โครงการพัฒนาที่เข้ามาในชุมชนไม่ต่อเนื่อง

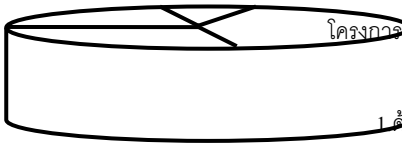

ลำบาก

โอกาส **1.**ด้านสังคม และวัฒนธรรม ชุมชนยังคงรักษาภูมิปัญญาดั้งเดิมด้าน

ข้อจำกัด
1.ด้านสังคม และวัฒนธรรม เส้นทางคมนาคมยาก

ด้านต่างๆ ถ่ายทอดสู่ที่เยาวชน เด็กและเยาวชน
ได้รับการศึกษาสูงขึ้นสามารถเข้าถึงการบริการด้านสุขภาพง่ายขึ้น
2.ด้านเศรษฐกิจ/การทำมาหากินเรียนรู้ด้านการเกษตร
เทคนิคการปรับปรุงพันธุ์และขยายพันธุ์ ชุมชนมีอาชีพ
เสริมและรายได้ มีผลผลิตเพื่อขาย สร้างรายได้
3.มีศูนย์ข้อมูลข่าวสารพัฒนาชุมชนหรือข่าวสารในปัจจุบัน

ประชากรที่เพิ่มอย่างรวดเร็ว
ผู้นำทางการไม่ค่อยเห็นความสำคัญในการพัฒนา
อย่างเหมาะสมและยั่งยืน
2.ด้านเศรษฐกิจและการทำมาหากิน ระบบการ
ผลิตไร่ลดรอบลง
3.กฎหมายจำกัดสิทธิทำกิน

ข้อมูลที่ได้ข้อมูลพื้นฐานและบริบทชุมชนห้วยปูลิงคร่าวๆ บทบาทกลุ่มต่างๆในชุมชน ประสบการณ์การพัฒนาชุมชนของปัญหา การพึ่งพาตนเองของชาวบ้านภายใต้ข้อจำกัดในสถานการณ์ปัจจุบัน และ SWOT ชุมชนอย่างมีส่วนร่วม เยาวชน/ผู้รู้คาดหวังร่วมเป็นทีมวิจัย

การเข้าประสานงานกลุ่มเยาวชน กลุ่มผู้รู้ กลุ่มสตรีซึ่งเป็นกลุ่มธรรมชาติในชุมชน ไม่ได้ถูกจัดตั้งจากภายนอก ยกเว้นกลุ่มผู้นำทางการ กลุ่มธรรมชาติวางบนพื้นฐานการจัดการร่วมกัน ไม่ว่าจะเป็นทรัพยากรและวัฒนธรรมร่วมกัน แต่การจัดการที่มีงบประมาณสนับสนุนจากภายนอก จะแยกส่วนต่างคนต่างทำ

กลุ่มคนที่เข้าร่วมกิจกรรม กลุ่มเยาวชนในชุมชนทั้งในระบบ/นอก ระบบ เข้าร่วม 30 คน องค์ประกอบคือ ผู้รู้ในชุมชน 4-5 คน เยาวชนนอกระบบ 20 คน /ในระบบ 7 คน ซึ่งเป็นกลุ่มเป้าหมายแผนงานต่อเนื่องนักวิจัยรวบรวมข้อมูล จัดลำดับความสำคัญของปัญหาเขียนเอกสารเชิงหลักการ นำกลับเสนอชุมชนอีกครั้ง

❷ กิจกรรมประชุมชี้แจงโครงการอนุรักษ์สมุนไพรชนเผ่าปากากะญอ

นักวิจัยพบปะตัวแทนกลุ่มต่างๆ ในชุมชน (ผู้นำ,คณะกรรมการหมู่บ้าน,กลุ่มเยาวชน,ชาวบ้านและหน่วยงานในชุมชน) ทบทวนวัตถุประสงค์/ความพร้อมชุนชน และแบ่งบทบาทในการดำเนินกิจกรรม ประสานแจ้งข่าวการประชุมชี้แจงโครงการฯ โดยใช้กระบวนการสร้างความเข้าใจของชุมชนแต่เดิม บอกเล่า ใช้วิทยุกระจายเสียงประจำหมู่บ้าน และการส่งจดหมายเชิญยังนำทางการและหน่วยงานที่เกี่ยวข้องในชุมชน

ชี้แจงโครงการวิจัยฯ **เพื่อ**ทำความเข้าใจในวัตถุประสงค์ร่วมกันในโครงการวิจัยเพื่อให้ความชัดเจนในแนวคิดหลักการงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นสร้างคำถาม โดยชาวบ้านถอดบทเรียนกิจกรรมการดำเนินงานพัฒนาชุมชนของกลุ่มต่างๆ วางบทบาทและหน้าที่ต่อโครงการวิจัยฯ แลกเปลี่ยนอย่างมีส่วนร่วมเสนอความเห็นของผู้มีประสบการณ์พูดคุยระหว่างทีม ข้อมูลที่ใช้ประกอบข้อมูลบริบทพื้นฐานชุมชนในประเด็นหลัก และข้อสรุปจาก **SWOT** พิจารณาศักยภาพและข้อจำกัดของชุมชนความสนใจที่จะรื้อฟื้นภูมิปัญญา วัฒนธรรมและเพิ่มคุณค่า “ความรู้” ดั้งเดิม

บทบาทของทีมงาน กลุ่มเยาวชนประสานงานสู่สมาชิกกลุ่ม ผู้รู้ประสานงานชุมชน/ชุมชนใกล้เคียงและผู้นำในชุมชนนักวิจัยประสานงานหน่วยงานในพื้นที่ และชุมชนใกล้เคียง

กระบวนการสร้างความเข้าใจต่อโครงการ หลังจากชี้แจงวัตถุประสงค์ ดังตารางที่ 7

วัตถุประสงค์	บทบาทเชิงปริมาณ	บทบาทเชิงคุณภาพ
1.เพื่อศึกษา/รวบรวมความรู้และการใช้ประโยชน์จากพืชสมุนไพรอย่างมีส่วนร่วม	1.เยาวชน 10 คนมีส่วนร่วมในการเก็บข้อมูลร่วมกับผู้รู้ 2.ผู้รู้ให้ข้อมูล 5 คน	1.ศึกษาสถานการณ์ปัญหาองค์ความรู้การใช้/ฟื้นฟู/อนุรักษ์และปัจจัยภายใน/ภายนอกที่ที่ส่งผลกระทบ - ครัวเรือน/ชุมชน 2.สื่อประกอบการศึกษา Map และModel
2.เพื่อหาแนวทางใช้ประโยชน์และสืบทอดองค์ความรู้อย่างเหมาะสมและยั่งยืน	1. 50% ยอมรับการใช้ประโยชน์จากสมุนไพร 2. 50% ยังใช้ประโยชน์จากสมุนไพร 3. หน่วยงานที่เกี่ยวข้อง	1.มีพิธีกรรม/ความเชื่อที่เอื้อหนุนคุณค่าสมุนไพรอย่างต่อเนื่อง 2.ประสานงาน/ระดับความร่วมมือวางแผน/วิเคราะห์และ ร่วมขยายองค์ความรู้
3.เพื่อสร้างกระบวนการเรียนรู้-ถ่ายทอดภายในชุมชนและชุมชนใกล้เคียงโดยวิทยากรท้องถิ่น	1.เยาวชน 20 คนมีส่วนร่วมเรียนรู้กับผู้รู้ 2.เวทีเรียนรู้ 2 ระดับ - ในชุมชน - ชุมชนใกล้เคียง	1.มีชุดข้อมูลความรู้ ภูมิปัญญาสมุนไพรในชุมชน 2.มีสื่อประชาสัมพันธ์ 3.มีคณะทำงานประชาสัมพันธ์ 4.มีการเรียนรู้/เลียนแบบในชุมชนและชุมชนใกล้เคียง
4.เพื่อหาแนวทางพัฒนาองค์ความรู้ภูมิปัญญาสมุนไพรและขยายแนวคิดสู่โรงเรียน/อบต.	1.เกิดกลุ่มอนุรักษ์สมุนไพร 2.หน่วยงานที่เกี่ยวข้องมีส่วนร่วมกิจกรรมอย่างน้อย 1 ครั้ง	1.มีศูนย์ข้อมูลภูมิปัญญาสมุนไพรชนเผ่า 2.ประสานงานกับโรงเรียนเพื่อขยายผล 3.อบต.หรืออนามัยสนับสนุนการแปรรูป

กลุ่มเป้าหมาย มาร่วม 35 คนประกอบด้วยกลุ่มเยาวชน 15ชาวบ้าน/ผู้รู้ในชุมชน/ชุมชนใกล้เคียง 20 คน เป็นกลุ่มชาวบ้านที่มีการพบปะแลกเปลี่ยนศึกษาข้อมูลชุมชนก่อนโครงการฯเริ่มดำเนินการ ทราบจากการประชาสัมพันธ์และสนใจ กลุ่มเยาชนมีส่วนร่วมในทุกกระบวนการ เริ่มตั้งแต่ส่วนร่วมกำหนดการประชุม มีส่วนร่วมในการประชุม และแลกเปลี่ยนแสดงความเห็น บทบาทผู้รู้เป็น

สื่อกลางในการถ่ายทอดประสบการณ์/ภูมิปัญญาสมุนไพรท้องถิ่นนักวิจัยประสานงานผู้นำทางการ/ชุมชนใกล้เคียงและหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง

แผนงานต่อเนื่อง คณะทำงานสรุปการประชุมชี้แจงฯ ร่วมกัน นัดหมายกำหนดการเวทีสร้างกรอบข้อมูล

และอบรมนักวิจัยรุ่นเยาว์เยาวชนและผู้รู้ประสานงานภายในชุมชน/นักวิจัยประสานงานผู้นำและชุมชนใกล้เคียง

❸ กิจกรรมสร้างกรอบเครื่องมือและอบรมนักวิจัยรุ่นเยาว์

บอกเล่าผู้นำทางการและทีมวิจัยปรึกษาหารือทีมวิจัย ประสานงานด้วยตัวเอง กลไกในการสร้างความเข้าใจในชุมชน ประชาสัมพันธ์ใช้วิทยุกระจายเสียงในชุมชน และจดหมายเชิญ โดยมี **วัตถุประสงค์** เพื่อร่วมกำหนดเนื้อหา วิธีการดำเนินงานร่วมกันเพื่อปรับแนวความคิดให้เป็นไปในทิศทางเดียวกัน โดยใช้กลุ่มย่อย (focus grop) และสื่อกลาง MAP (แผนที่)และ MODEL (แผนภูมิภาพจำลอง) แสดงการใช้ประโยชน์ที่ดิน ตัวอย่างพืชสมุนไพรชนเผ่าปกาเกอะญอ ซึ่งเป็นเครื่องมือที่มีอยู่แล้วในชุมชน

ได้กรอบข้อมูลที่ทีมวิจัยใช้เป็นเครื่องมือในการดำเนินการเก็บข้อมูลเพื่อรวบรวมเนื้อหา ดังนี้ 1. ข้อมูลสภาพชุมชน

ก. ด้านสภาพแวดล้อม

1) ประวัติความเป็นมาของชุมชม
2) สถานที่ตั้ง/ลักษณะภูมิประเทศ/ภูมิอากาศและทรัพยากรธรรมชาติ

ข. ด้านการเมือง/การปกครอง

ค. ด้านสังคม วัฒนธรรม

1) ด้านการศึกษา
2) ด้านสาธารณสุข
3) ด้านสังคม/วัฒนธรรม/วิถีชีวิต/ความเชื่อและศาสนา
4) ด้านความสัมพันธ์ผู้คนในชุมชนและชุมชนใกล้เคียง
5) กลุ่ม/หน่วยงานที่เกี่ยวข้องในชุมชน
6) ระเบียบกติกา ข้อตกลงในชุมชน

ค. ด้านเศรษฐกิจ

1) อาชีพ/การทำมาหากิน

<u>สถานการณ์/ความจำเป็นในการใช้ยาสมุนไพรอดีต-ปัจจุบัน</u>

1) พัฒนาการเปลี่ยนแปลงการใช้ยาสมุนไพรในรอบ 10 ปี มาใช้ยาวิทยาศาสตร์เมื่อไหร่ อย่างไร ปัจจัยภายในและปัจจัยภายใน
2) การใช้ประโยชน์สมุนไพร
3) สถานภาพและบทบาทผู้ป่วย และ จำนวนผู้รู้/ผู้เชี่ยวชาญ
4) กระบวนการการถ่ายทอดภูมิปัญญาสมุนไพรจากอดีต- ปัจจุบัน
5) แหล่งที่พบ

<u>ชนิด/ ประเภท/ วิธีที่เอามาใช้/</u>

1) ประเภทสมุนไพรใช้กับร่างกาย
2) สรรพคุณ
3) การจำแนกชื่อ/ตัวอย่าง ● ภาษาไทย/ภาษาท้องถิ่น/ภาษาสากล
4) วิธีการถ่ายทอด
5) แหล่งที่พบ/การเก็บรักษา ● ตากแห้ง/ดอง/การขยายพันธุ์

<u>ศักยภาพชุมชนที่เกี่ยวข้องกับปัญหา</u>

สภาพแวดล้อม/แหล่งที่พบสมุนไพร

ทรัพยากรบุคคล

- กลุ่มเยาวชน
- ผู้เฒ่าคนแก่ (ผู้รู้แขนงต่างๆ) กลุ่มสตรี และการถ่ายทอด
- หน่วยงานที่เกี่ยวข้อง เช่น สถานีอนามัยมีแนวทาง"สุขภาพองค์รวม" เพื่อการสนับสนุนการใช้สมุนไพรในท้องถิ่นอและโรงเรียนมีหลักสูตรท้องถิ่นเรื่องสมุนไพรท้องถิ่น
- ด้านวัฒนธรรม ความเชื่อที่สัมพันธ์กับการใช้ประโยชน์สมุนไพร เช่น พิธีกรรมกินข้าวใหม่ พิธีกรรมบูชาผีบรรพบุรุษ /มัดมือกรณีเรียกขวัญหรือคนในบ้านเจ็บป่วย และความเชื่อก่อถ่อโถ คือเรื่องนกจากฟ้าที่จะมาดูแลข้าวไร่เมื่อทำการหว่านแล้ว

แนวทางวิธีการดำเนินงานเก็บข้อมูล เพื่อให้สอดคล้องกับกลุ่มเป้าหมายและวัตถุประสงค์โครงการ จึงเก็บรวบรวมข้อมูลในรูปแบบค่ายเรียนรู้สมุนไพรชุมชนห้วยปูลิง และการเก็บข้อมูลกลุ่มย่อย การพูดคุยแลกเปลี่ยน การสัมภาษณ์และการนำแบบสอบถามมาใช้ในกระบวนการเก็บรวบรวมข้อมูล ทั้งนี้ทีมวิจัยจะเป็นผู้ดำเนินการเก็บข้อมูลกลุ่มย่อยร่วมกับผู้รู้

องค์ประกอบผู้เข้าร่วม ผู้เข้าร่วมกิจกรรมทั้งหมด 25 คน เยาวชนใน/นอกระบบ 12 คน ผู้รู้ในชุมชน/ชุมชนใกล้เคียง 8 คน ผู้นำทางการ 1 คน นักวิจัยและทีมสกว.4 คน

ทีมวิจัยมีบทบาทประสานในกลุ่มทั้งกลุ่มผู้รู้ กลุ่มเยาวชน มีส่วนร่วมในทุกกระบวนการของกิจกรรม และบันทึกเทปเพื่อเก็บรายละเอียดข้อมูลที่ได้จากกิจกรรมและแปลภาษาท้องถิ่น-ไทย (แก้ปัญหาเรื่องสื่อสาร) นักวิจัยประสานชุมชนใกล้เคียง หน่วยงานที่เกี่ยวข้อง จัดกระบวนการ บันทึกสรุปกิจกรรม จัดพิมพ์เป็นเอกสารคืนสู่กลุ่มเยาวชน

ผลสรุปที่ได้คือได้กรอบประเด็นข้อมูลเพื่อใช้ดำเนินการเก็บรวบรวมข้อมูล เพื่อให้สอดคล้องกับกลุ่มเป้าหมายและวัตถุประสงค์โครงการ จึงเก็บรวบรวมข้อมูลในรูปแบบค่ายเรียนรู้สมุนไพรชุมชนห้วยปูลิง และการเก็บข้อมูลกลุ่มย่อย การพูดคุยแลกเปลี่ยน การสัมภาษณ์และการนำแบบสอบถามมาใช้ในกระบวนการเก็บรวบรวมข้อมูล ทั้งนี้ทีมวิจัยจะเป็นผู้ดำเนินการเก็บข้อมูลกลุ่มย่อยร่วมกับผู้รู้

การมีส่วนร่วม เยาวชนเข้าร่วมน้อย และสับเปลี่ยนมา เพราะเยาวชนอยู่ในช่วงย้ายถิ่นด้วยเหตุผลทางการศึกษา กลุ่มเยาวชนที่เข้าร่วมเพราะทราบข่าวประชาสัมพันธ์และสนใจ ชุมชนสะท้อนว่าใช้กลไกการประชาสัมพันธ์ในหมู่บ้านยังไม่พอ ผู้นำทางการ และหน่วยงานพื้นที่ยังไม่มีส่วนร่วม ยกเลิกกิจกรรมอบรมนักวิจัยรุ่นเยาว์ กระบวนกลุ่มย่อยทำให้ทุกคนมีส่วนร่วมระดมความคิดกลุ่มเป้าหมายมีส่วนร่วมเต็มที่ เยาวชนบันทึกเทปข้อมูล แปลภาษาปกาเกอญอ-ไทย

แผนงานต่อเนื่อง ทีมวิจัยเก็บข้อมูลกลุ่มย่อยในรูปแบบค่ายเรียนรู้สมุนไพรชุมชนและการเก็บข้อมูลกลุ่มย่อย โดยใช้กรอบของประเด็นเนื้อหาที่ได้จากการมีส่วนร่วม

❹ กิจกรรมประชุม 6 เดือนและสรุปข้อมูลสู่ชุมชน

พบปะกับทีมวิจัย/ผู้นำกลุ่มต่างๆ ในหมู่บ้าน สรุปรายงานจากการดำเนินกิจกรรมแต่ละเดือนประชุมร่วมกับชาวบ้าน โดยนำเสนอผลการดำเนินงานเป็นรายงาน/สื่อความหมายเป็นรูปภาพควบคู่กับบอกเล่าแลกเปลี่ยนกับชาวบ้าน **วัตถุประสงค์**เพื่อรายงานสถานการณ์ ความคืบหน้าในการดำเนินงาน ปัญหาอุปสรรค/การแก้ไข เพื่อทีมวิจัยมีความพร้อมในกระบวนการวิจัยมากยิ่งขึ้น สร้างความเข้าใจกับทีมงานอย่างต่อเนื่องได้การแลกเปลี่ยนพูดคุยในทิศทางการดำเนินงาน

องค์ประกอบของผู้ที่เข้าร่วมกิจกรรม ผู้ใหญ่บ้าน/สมาชิกอบต./กรรมการหมู่บ้าน 10 คน ชาวบ้าน/เยาวชน 20 คน นักวิจัยดำเนินการประชุม ทีมวิจัยช่วยสรุปและริเริ่มตั้งคำถาม/แลกเปลี่ยนกับชุมชน ทีมวิจัยประสานงานกลุ่มต่างๆ ในชุมชน/เก็บข้อมูล ในช่วงเวลาที่นักวิจัยซึ่งเป็นคนภายนอกชุมชนไม่ได้อยู่ในพื้นที่วิจัย

การประชุมประจำเดือน 3 เดือนแรกจัดที่บ้านพ่อหลวง และรายงานความก้าวหน้างานวิจัยกับร่วมกับประชุมประจำเดือนหมู่บ้านซึ่งมีเรื่องราวจากทางราชการเยอะ จึงต้องจัดเนื้อหาให้กระชับเหมาะสมกับช่วงเวลา (ชาวบ้านทำงานเกษตรกรรมเกือบทุกวัน) ชุมชนว่าสะท้อนเรื่องงานวิจัยค่อน

ข้างมีรายละเอียดเนื้อหาเยอะ ยากต่อการทำความเข้าใจ ชาวบ้านสนใจแต่ไม่มีเวลามีส่วนร่วมกับโครงการเพราะตนมีงานที่ต้องรับผิดชอบจากโครงการต่างๆที่เข้ามาใน ชุมชนเยอะอยู่แล้ว การประชุมรายงานความก้าวหน้างานวิจัยควรแยกจัดกับการประชุมประจำเดือน เพราะประชุมประจำเดือนมีเรื่องราวเยอะอยู่แล้ว ด้านเนื้อหาต้องย่นย่อในเวลาที่จำกัดและที่ชาวบ้านสามารถมีส่วนร่วมในการรับทราบผลการดำเนินงาน

แผนงานต่อเนื่อง นักวิจัยรวบรวมข้อคำถาม/ปัญหาอุปสรรคและการเสนอทางออก ข้อสังเกตุจากการประชุม มาพูดคุยกับทีมวิจัยและดำเนินการแก้ไข และทีมได้ข้อตกลงร่วมกันถึงบทบาทของกลุ่มต่างๆ ในชุมชน

❺ กิจกรรมการวิเคราะห์เชื่อมโยงข้อมูลและวางแผนสู่การปฏิบัติการช่วงที่ 2

นักวิจัยรวบรวม จัดพิมพ์ข้อมูลที่ได้เป็นเอกสาร กำหนดวันเวลาการดำเนินกิจกรรมและแจ้งทุกฝ่ายประสานงานผู้นำทางการ/ทีมวิจัย/หน่วยงานที่เกี่ยวข้อง ทีมวิจัยร่วมวางประเด็นข้อมูลสำคัญจากผลการศึกษาร่วมกันนำเสนอในเวทีดำเนินการ **เพื่อ**จัดหมวดหมู่ข้อมูลที่เก็บรวบรวมทั้งหมดให้เป็นระบบเพื่อสะดวกในการตีความและอธิบายเชื่อมโยงความสัมพันธ์ของข้อมูลในกรอบเนื้อหาต่างๆ เพื่อร่วมแลกเปลี่ยน ตรวจสอบ เพิ่มเติม แก้ไขข้อมูลที่รวบรวมมาได้และทำความเข้าใจในเนื้อหาเหล่านั้นให้ถูกต้องตรงกันทุกฝ่าย สรุปผล/ข้อเสนอแนะแผนงานปฏิบัติการช่วงที่ 2

โดยแบ่งบทบาทหน้าที่ผู้รู้/มีประสบการณ์ถ่ายทอดข้อมูล (สมุนไพรและสรรพคุณ) แก่เด็กและครูในโรงเรียนที่เข้าร่วม ร่วมด้วยแกนนำเยาวชนที่สามารถเป็นวิทยากรถ่ายทอดแก่นักเรียน นำเสนอข้อมูลจากการเก็บรวบรวม สื่อความหมายลงกระดาษ พูดคุยแลกเปลี่ยนความคิดเห็นกับชาวบ้านระดมความคิดเห็นจากกลุ่มใหญ่วิเคราะห์ข้อมูลร่วมกันเพื่อหาแนวทางเลือก ข้อมูลรายละเอียดสมุนไพรแต่ละชนิดเพื่อให้ชุมชนตรวจสอบความถูกต้อง (คัดเลือก 10 ชนิดที่จะฟื้นฟูช่วงที่ 1)

กลุ่มเด็กในโรงเรียนเข้ามามีส่วนร่วมรับทราบ การซักถาม แลกเปลี่ยนและเกิดแนวคิดการจัดการอนุรักษ์สมุนไพร เป้าหมายของโครงการวิจัยฯ แต่ต้องการทราบรายละเอียดเนื้อหาในแต่ละกิจกรรมและปัญหาการประสานงานที่ผ่านมากระท่อนกระแท่น ทีมงานมีงานประจำของตนเอง (เกษตรกรรม) และงานโครงการอื่นๆ ทีเข้ามาในชุมชน นักวิจัยอยู่ในพื้นที่เพียง 15 วัน ต้องมีการสร้างความเข้าใจอย่างต่อเนื่องและชี้แจงผลประโยชน์ที่ชุมชนได้รับอย่างชัดเจน

องค์ประกอบผู้เข้าร่วมกิจกรรม ทีมวิจัยประกอบด้วยผู้รู้ในชุมชน/ใกล้เคียง และเยาวชนหลัก 9 คน ครูโรงเรียนบ้านห้วยปูลิง 1 คน นักเรียนชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 2 จำนวน 12 คน รวม 22 คนนักวิจัยและทีมวิจัยเสนอสรุปข้อมูล เปิดโอกาสให้ซักถามแลกเปลี่ยนความคิดเห็น ผู้รู้เป็นศูนย์กลางในการถ่ายทอดความรู้/ประสบการณ์ เด็กเป็นผู้เรียนรู้เรื่อง “ สมุนไพรในท้องถิ่น “ จากการเก็บข้อมูล 6

เดือน ทีมวิจัย,ครูและหน่วยงานที่เกี่ยวข้องรวมกันวิเคราะห์ข้อมูล แลกเปลี่ยนและเสนอแนะในแผนฟื้นฟูช่วงที่ 2

2.การพัฒนาข้อมูลสมุนไพรชุมชน

❻ กิจกรรมค่ายเก็บรวบรวมข้อมูล

ทีมวิจัย ร่วมออกแบบกระบวนการกิจกรรมค่าย แบ่งบทบาท/หน้าที่ กำหนดวัน/เวลาและสถานที่ ประสานผู้นำทางการ /ชุมชนและชุมชนใกล้เคียง โดยกลไกการสร้างเข้าใจร่วมกันของชุมชน วัตถุประสงค์ของกิจกรรมค่ายดังนี้

1. เพื่อสร้างกิจกรรมเรียนรู้ของเด็กและเยาวชนด้วยประสบการณ์ตรง ในสภาพแวดล้อมจริง
2. เพื่อรวบรวมข้อมูลภูมิปัญญาสมุนไพรและแหล่งที่พบในป่าชุมชน
3. เพื่อนักวิจัยรุ่นเยาว์ได้ฝึกฝนทักษะในการจดบันทึก การแปลภาษา การสังเกตุ
4. เพื่อสร้างความตระหนักในคุณค่าสมุนไพร,ผู้รู้ ทรัพยากรบุคคลและป่าชุมชน

ผลที่คาดว่าจะได้รับ

1. เด็กและเยาวชนได้เรียนรู้สมุนไพรของจริงในป่าใช้สอยของชุมชนตัวเอง
2. ได้ข้อมูลภูมิปัญญาสมุนไพร ตัวอย่างของจริงจากการเรียนรู้ร่วมกันในทีมวิจัย
3. นักวิจัยรุ่นเยาว์ได้ฝึกฝนทักษะในการเก็บรวบรวมข้อมูล กล้าแสดงออก แสดงความคิดเห็นร่วมกัน ตลอดจนการแบ่งบทบาทหน้าที่ในทีมกันเอง
4. เด็กและเยาวชนตระหนักถึงประโยชน์สมุนไพร

โดยมีกระบวนการเริ่มต้นแนะนำ (1) การใช้อุปกรณ์เก็บข้อมูลเรียนรู้พื้นที่แก่สมาชิก (2) เรียนรู้ Model เพื่อแสดงแสดงเส้นทางเดินและการใช้ประโยชน์ที่ดินของชุมชนจาก Model จากผู้รู้ (3) ปรับความคาดหวังจากกิจกรรม (4)แบ่งกลุ่มย่อยฐานการเรียนรู้เรื่องสมุนไพรตามแหล่งที่พบจริง (5) กลุ่มย่อยสรุปเนื้อหาข้อมูลจากการเรียนรู้เรื่องสมุนไพร นำเสนอกลุ่มใหญ่ ประเมินผลกิจกรรมค่ายโดยสมาชิกค่ายให้ค่าคะแนนเป็นระดับความรู้สึกความพอพึงใจ-ไม่พอใจ 4 (ไม่พอใจ-เฉย-พอใจ-พอใจมาก) ต่อกระบวนการดังกล่าว นอกจากนี้ยังเสริมเกมส์ที่เกี่ยวข้องกับเนื้อหาบทบาทของทีมงานในการดำเนินกิจกรรม ทีมเยาวชนแบ่งบทบาทในการเก็บรวบรวมข้อมูล บันทึกในประเด็นสำคัญ บันทึกเทป จัดเก็บตัวอย่าง ถ่ายภาพ แปลภาษากปากากะญอ-ไทย/ผู้รู้ เป็นศูนย์กลางการเรียนรู้ใช้สื่อกลาง เช่น Model หรือ Map และนักวิจัยบันทึกข้อมูลประเด็นสำคัญ สรุปรายละเอียดจากเทป จัดพิมพ์เป็นเอกสารเพื่อคืนข้อมูลชุมชนนักวิจัยบันทึกรายละเอียดข้อมูลจากเทป หลังจากออกจากชุมชนแล้ว

องค์ประกอบของผู้ที่เข้าร่วมกิจกรรม เยาวชนนอก/ในระบบ 20 คน ผู้รู้ในชุมชน/ชุมชนใกล้เคียง 4 คน นักวิจัย 1 คนจำนวนผู้เข้าร่วมทั้งหมด 24 คน สถานที่ป่าใช้สอย-ทำกิน ทิศตะวันออกของหมู่บ้าน การดำเนินกิจกรรมช่วงกลางวัน

ข้อมูลที่ได้จากค่ายเรียนรู้สมุนไพรชุมชนห้วยปูลิง

1. ลักษณะการถ่ายทอดภูมิปัญญาสมุนไพรของชุมชน 3 รูปแบบ
   (1) ทางตรง
   (2) ทางอ้อม
   (3) แบบผสมผสาน
2. แหล่งที่พบพืชสมุนไพรบนพื้นฐานการจัดการทรัพยากรโดยชุมชน

รูปภาพที่ 12 ผู้รู้ใช้ modelอธิบายการใช้ประโยชน์ของพื้นที่ต่างๆของชุมชนตามข้อตกลง สังคม และวัฒนธรรมของปกาเกอญอ

รูปภาพที่ 13 สมาชิกค่ายเก็บข้อมูลโดยแลกเปลี่ยนกับผู้รู้